

କୃଷି ସମ୍ପାଦକ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କବିଚନ୍ଦ୍ର

ସ୍ଵର୍ଗୀକ

ଯମକବିତା ଚଉତିଶା

ଟାଙ୍କାକାର - ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ କର, ବ.୧୨, କୋବିନ୍ଦ.

[ଓଡ଼ିଶା ଶିକ୍ଷାବିଭାଗ ଦ୍ଵାର୍ତ୍ତକ ମହୋଦୟଙ୍କ ନଂ ୨୪୪୧୦ (୧୧)
ତା ୨-୧୧-୫୭ ଆଦେଶପତ୍ରରେ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ରାଜ୍ୟର
ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କର ପାଠାଗାର ଓ ପୁରସ୍କାର ନିମନ୍ତେ ସ୍ଵୀକୃତ ।]

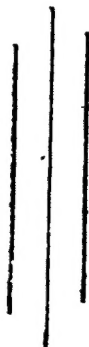
ଓଁ ଜୟଗୁରୁ

ଜୟଗୁରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ଅଷ୍ଟମ ଅବଦାନ

ସଙ୍ଗୀତ ଯମକରାଜ ଚଉତିଶା

(କବିସମ୍ରାଟ୍ ଜଗେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବରଚିତ)

[ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ]

ଟୀକାକାର :

ଦରଦାକବି ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ କର, ବି. ଏ., କୋବିନ୍ଦ

ଲେଖକ : ଦରଫକବ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ କର, କ.ଏ., କୋବିନ୍ଦ
ଜୟଗୁରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ଚଉଦ୍ଵାର, କଟକ

ପ୍ରକାଶକ : ଜୟଗୁରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ
ଚଉଦ୍ଵାର, କଟକ

ପ୍ରକାଶକାଳ : ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ—୧୫-୭-୫୫
ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ—୧୫-୮-୬୭

ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ ଶିଳ୍ପୀ : ଶ୍ରୀ ଦୀନନାଥ ପାଠୀ
ସେକ୍ଟେଟରାଏଟ୍, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ମୁଦ୍ରାକର : ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ସାହୁ
ପ୍ରେସ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ଓ୍ଵାର୍କସ୍, କଟକ-୧

ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ ବ୍ଲକ : ଗୋସ୍ଵାମୀ ପ୍ରେସ, କଟକ

[ସବସ୍ତୁ ସଂରକ୍ଷିତ]

ମୂଲ୍ୟ : ଚାରି ଟଙ୍କା

ପ୍ରାପ୍ତି ସ୍ଥାନ : ଜୟଗୁରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ
ଚଉଦ୍ଵାର, ଜି. କଟକ
ଓ
ବିଦ୍ୟାପୁରୀ, କଟକ-୨

ଏଇ ଲେଖକଙ୍କର ଲେଖନୀ-ନିଃସୃତ

କବିତା :—

ବିରହ-ବାନ୍ଧବୀ
ପଲ୍ଲୀ ପ୍ରୀତି
ତଳତଳୁଳ

କାବ୍ୟ :—

ମିଳନ-ମାଧୁରୀ
ସଙ୍ଗର ଶକ୍ତି

ଅନୁବଦ୍ଧ :—

ରହରେଣୁ
ରତ୍ନସଂହାର
ମାତ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ
ଅଞ୍ଜଳି
ମଣିରହମାଳା
ହଂସଦୁତ

ସଙ୍ଗୀତ :—

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ
ଶ୍ରୀ କପାଳେଶ୍ବର ଚଉତିଶା

ଟୀକା ସଂକଳନ :—

ସଠୀକ ସମକାଳୀନ ଚଉତିଶା

ଭ୍ରମଣକାହାଣୀ :—

ଦେଶଦର୍ଶନ

ପ୍ରସ୍ତୁତି ପଥେ :

ସୁଦ୍ରଗଳ୍ପ :

ମାଟି ନୁହେଁ ମା

ଉପନ୍ୟାସ :

ଅଭିଜିତର ଅଶ୍ରୁ

ଅନୁବାଦ :

ସ୍ୱପ୍ନବାସକଦତ୍ତ

ନଳୋଦୟ

କବିତା :

କଳ୍ପନାକୁଞ୍ଜେ କବି

ଶ୍ରୀ ଜୟଗୁରୁବେ ନମଃ

ବାରିଧି-ବାରିରେ ବାରିଧିତର୍ପଣ
କରଇ ସେହ୍ନେ ଭୁକତ,
ତବ ଦତ୍ତଜ୍ଞାନେ ଜ୍ଞାନ ଲଭି ଗୁରୋ ।
ଅରପିଲ ହୋଇ ନତ ।

*

*

*

ଦେବତାର ଛଡ଼ାଫୁଲକୁ ରସିକକାନ୍ତ ତାହାର ପ୍ରିୟାର
କବରରେ ଖୋସିଲ ପରି, ମୋର ପିତାମହ ତଥା ବ୍ୟଲ୍ୟଗୁରୁ
ସ୍ବର୍ଗତ କୃପାସିନ୍ଧୁ କରକୁ ଅର୍ପିତ ଏହି “ସଞ୍ଚିକ ଯମକରାଜ
ଚଉତିଶା”କୁ ମୋର ସହଧର୍ମିଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ‘କମଳା’ର କରକମଳରେ
ଅର୍ପଣ କଲି ।

ଚଉତିଶାର
୧୫ । ୮ । ୭୭

ଗୁଣମୁଗ୍ଧ
ଦରଦୀକବି

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା

କବିସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ-ବିରଚିତ ସମକାଳୀନ ଚଉତିଶା ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଶବ୍ଦଜ୍ଞାନର ଚରମ ନିଦର୍ଶନ । ଅମର, ଯାଦବ, ହିକାଶ୍, ଶାଶ୍ବତ ଓ ବିଶ୍ବକୋଷ ପ୍ରଭୃତି କୋଷଗ୍ରନ୍ଥରେ କବିସମ୍ରାଟଙ୍କର ବିଶେଷ ଦଖଲ ଥିଲା । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ଓ ଅତୁଳମାୟ ସମ୍ପଦ ଏହି ସମକାଳୀନ ଚଉତିଶା ଟୀକା ଅକ୍ଷରକୁ ଗର୍ଭଗର୍ଭସ୍ଥିତ ମଣି ଭୂଲ୍ୟ ଜନସମାଜରେ ତାହାର ଜ୍ୟୋତି ବିଜ୍ଞାପଣ କରି ଯାଉ ନ ଥିଲା । ଭଞ୍ଜବୀରଙ୍କର ଶାବ୍ଦିକତା ଭୂଳନରେ ମୋର ଜ୍ଞାନ ନିତାନ୍ତ ଭୁଲ୍ଲ । ତଥାପି ଭଞ୍ଜ-କାବ୍ୟ-କବିତା-ପ୍ରେମୀ ସୁଧୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତବିନୋଦନାର୍ଥେ ମୁଁ ଶ୍ରୀକୋଷ, ମେଦନୀ, ଏକାର୍ଥକୋଷ ଓ ଅମରକୋଷ ପ୍ରଭୃତିରୁ ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧ ଅର୍ଥ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଏହାର ଟୀକା ସଫଳତାରେ ଚେଷ୍ଟିତ ହେଲି । ମୋପରି ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ଏହା ଏକ ଦୁଃସାହସ୍ୟ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

କଳିଙ୍ଗଭାରତୀୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ତଥା ସୁନାମଧନ୍ୟକବି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଚ୍ଛନ୍ଦଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ବି.ଏ., (ଅନର୍ସ) ବି.ଏଲ୍ ମୋର ଏ ସାଧୁ ଉଦ୍ୟମକୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ମୋତେ ଉତ୍ତାହତ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଚିରକୃତଜ୍ଞ ।

ଏହାର ଟୀକା ସଫଳତାରେ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ବିରଚିତ “ରଘୁବଂଶ” ର ପ୍ରଥମ ସର୍ଗସ୍ଥିତ ୨ୟ ଶ୍ଳୋକ ମନେ ପଡ଼େ:—

“କ୍ବ ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରଭବୋବଂଶଃ କୃଷ୍ଣଲୁବିଷୟା ମତଃ

ତିତୀଷ୍ଠ ଦୁର୍ଘରଂ ମୋହାଦୁଃସ୍ଥପେନାସି ସାଗରମ୍ ॥”

ବିନୟାବନତ
ଟୀକାକାର

ଅଗ୍ରଲେଖ

କବିସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର ଯମକରାଜ ଚଉତିଶା ବିଶ୍ୱସାହସ୍ୟରେ ଏକ ଅନୁପମ ସୃଷ୍ଟି । ଏତଦୁପାସ୍ୟ ଯମକକାବ୍ୟ ଗ୍ରୀକ୍, ଲଟିନ୍, ସଂସ୍କୃତ, ଇଂରାଜୀ ଜର୍ମାନ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ କୁହାଯି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଗ୍ରୀକ୍‌ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ହୋମର, ଲଟିନ୍‌ର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି ଭରଜିଲ ଆପ୍ପୋନାଟ୍, ଜର୍ମାନର ବିଖ୍ୟାତ କବି ଗେଟେ ଓ ଇଂରାଜୀର ବିଶ୍ୱବିଶ୍ରୁତ କବି ସେକସ୍ପିଅରଙ୍କ କାବ୍ୟକବିତାମାନଙ୍କରେ ଭାବପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଓ ଭାଷାଭୂଷଣ ପ୍ରଭର ମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ହେଲେହେଁ ଏଭଳି ଯମକର ପ୍ରୟୋଗ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏନାହିଁ । ସମ୍ଭବତଃ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମାଘ, ଶ୍ରୀହର୍ଷ ଓ ଘଟକର୍ପର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଯମକର ପ୍ରୟୋଗ ଥିଲେହେଁ ତାହା ସ୍ଥୂଳ । କବିକୁଳଦଳିନୀ କାଳିଦାସ ତାଙ୍କର “ନିଳୋଦୟ” କାବ୍ୟକୁ ଯମକପୁରରେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ସତ, କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯମକ ଶବ୍ଦ ମାତ୍ର ଦୁଇ ଚିହ୍ନର ବ୍ୟବହାର; କିନ୍ତୁ କବିସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର ଯମକରାଜ ଚଉତିଶାରେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ସାତ ଅଠ ଥର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଯଥାର୍ଥରେ ଏହା “ଯମକ-ରାଜ ଚଉତିଶା” ଓ ତାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ତତ୍ତ୍ୱତଃ କବିସମ୍ରାଟ୍ ।

ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନସମୟରେ ଉକ୍ତ ଚଉତିଶାରେ ଥିବା ଯମକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ବୁଝି ତାହାର ରସାସ୍ବାଦନ ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସାହିତ୍ୟିକ, ସମାଲୋଚକ, ଅଧ୍ୟାପକ ତଥା ପାଲଗ୍ରାସ୍ତ୍ରକମାନଙ୍କଠାରୁ ବିପଳ-ମନୋରଥ ହୋଇ ନିଜେ ଏହାର ଟୀକା ଫଳନରେ ବଢ଼ା ହେଲି । ତେଣୁ ଭାଷାକୋଷ, ଏକାର୍ଥକୋଷ, ଅମରକୋଷ ଓ ଧ୍ୱନିମଞ୍ଜରୀ ପ୍ରଭୃତିରୁ ଶବ୍ଦାବଳୀର ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟମାନ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଏବଂ କାଶୀ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟାପକ ତଥା ମାଉଣ୍ଡ୍ରୋଡ଼ୀ ସେବାସଂସ୍ଥା ସଂସ୍କୃତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଜିନାଥ ଦାସ, ଏମ. ଏ., ସାହିତ୍ୟ-ବ୍ୟାକରଣ-ନ୍ୟାୟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ କିଛି ଦିନ କାଶୀରେ ରହି ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ଓ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥପାଠର ସୁଯୋଗ ଲଭିକରି ଏହି ଟୀକା ଫଳନରେ ପ୍ରସ୍ତାପ କଲି । ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପାଠକର ଉଞ୍ଜିଭକ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗତ ବିଚ୍ଛନ୍ନଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏକାନ୍ତ

ବସ୍ତୁତ ଓ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ଏଥିରେ ଅର୍ଥ ସହଜ ଅନୁସ୍ଥାପନ କରା ଲାଗି ମୋତେ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞ ।

ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ପାଠ କରି ରେଭେନ୍ସା ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟର ସମ୍ପଦ-ଶିକ୍ଷକ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଶୁଭାଶିଷ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ତଥା ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର ସହକାରୀ ସଚିବ ଡକ୍ଟର ପ୍ରଭାକର ମାତ୍ରେ, ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଜୟକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର, ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଗୌରୀକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା, ପୁରୀ ସମ୍ବିତ କଲେଜର ଭୁବନେଶ୍ୱର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ମହିଳାକଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷା ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀମତୀ ଶୋଭା ରାୟ, ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀଧର ଦାସ, ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ, କବିଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀ କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ସାହିତ୍ୟ-ରସିକ ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜବିହାରୀ ମିଶ୍ର, ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ରଞ୍ଜାଧର ପଟ୍ଟନାୟକ, ଗାୟକ-ସମ୍ରାଟ୍ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଗାୟକଶିଷ୍ୟମଣି ଶ୍ରୀ ନିରଞ୍ଜନ କର ଅଭିମତ ପ୍ରଦାନ କରି ମୋତେ କୃତଜ୍ଞତାପାତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ।

ରେଭେନ୍ସା ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟର ହେଡ୍‌ମିଷ୍ଟ୍ରାଣ୍ଟ ଶ୍ରୀ ମାୟାଧର ନନ୍ଦ, ସାହିତ୍ୟାଭ୍ୟାସ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନରେ ମୋତେ ଉତ୍ସାହୀତ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ।

ଓଡ଼ିଶା ଶିଳ୍ପବିକାଶ ସମ୍ମାନ (Industrial Development Corporation) ର ସେକ୍ରେଟାରୀ ଶ୍ରୀ ଅକ୍ଷୟକୁମାର ବିଶ୍ୱାଳ B. A, (Hons) O. A. S. ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ମୁଦ୍ରଣ ଲାଗି ମୋତେ ଉତ୍ସାହୀତ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ କୃତଜ୍ଞ ।

ଏହି ଟୀକାସଙ୍କଳନକୁ ସୁଖପାଠ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଏଥିରେ ୫୭ ଗୋଟି ସମ୍ବିତ କାବ୍ୟକବିତାରୁ ୧୭୭ ଟି, ୧୦୧ ଗୋଟି ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟକବିତାରୁ ୨୪୨ ଟି, ୮୫ ଟି ହିନ୍ଦୀ କାବ୍ୟକବିତାରୁ ୧୩୩ ଟି, ୩୫ ଟି ବଙ୍ଗଳା କବିତାରୁ ୭୫, ୨୫ ଟି ଉର୍ଦ୍ଦୁ କବିତାରୁ ୨୫ ଓ ୧୦ ଟି ଇଂରାଜୀ କବିତାରୁ ୧୦ ଟି — ଏହିପରି ୧୮୦ ଟି କାବ୍ୟକବିତାରୁ ୪୪୦ ଟି ସମାନ୍ତରାଳ ଉଦାହରଣ ସନ୍ନିବେଶିତ କରାଯାଇଛି । ଆଶା ଓ ବିଶ୍ୱାସ, ସହୃଦୟ ଭଞ୍ଜକାବ୍ୟସ୍ତ୍ରମା ସୁଧୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ଆଦୃତ ହେବ । ଭବି ।

ବିନୟାବନତ
ଟୀକାକାର

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରମିଶ୍ର, କାବ୍ୟଜ୍ଞର୍ଥ, ନ୍ୟାୟ-ସାଂଖ୍ୟ-ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଶୁଭ୍ରଶୀଃ

ବାଣୀ-ବେଣୀ ବରଣେୟୁଣାମୋଦ-ମନ୍ଦାରମାଳା—

ମନ୍ଦସ୍ୟନ୍ଦନ୍ଧଧୁରସ-ଲସତତରଙ୍ଗକୋ ମୁରରଃ ।

ସୋଽୟଂ ଦେବୋ-ହ୍ନିମଗ୍ନିରସୁତାନନ୍ଦଦଣ୍ଡନ୍ତ୍ରମୈଳି

ଦୀପ୍ତଂ ଜ୍ଞାନଂ ବିତରତୁ ଚରଂ ବିଶ୍ୱନାଥାୟ ସମ୍ୟକ୍ । ୧ ।

ନିଷ୍ଠା-ସତ୍ୟ-ବିବେକ-ଧୈର୍ଯ୍ୟ-କରୁଣା-ମୈତ୍ରୀ-ଗୁଣାଳଙ୍କୃତୋ

ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ଭରତ-ସର୍ବଧାମସୁଭଗଃ କାଶ୍ମୀର-ନେପାଳଦୃକ୍ ।

କର୍ମୀ, କାବ୍ୟକଳାକଳାପ-କୁତୁବୀ, ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ କବି-

ଦୀର୍ଘଂ ଜୀବତୁ ନିର୍ଭୟୋ, ଗୁଣିଗୁଣଗ୍ରାସ୍ତା, ସଦାଳାପକୃତ୍ । ୨ ।

ପଲ୍ଲୀପ୍ରୀତିଃ ସଙ୍ଗଶକ୍ତିସ୍ତଥା ବିରହବାନ୍ଧବା,

ମାତନିର୍ଦ୍ଦରଶୀ, ରତ୍ନରେଣୁ-ମିଳିନମାଧୁସ୍ତ ।

ରତ୍ନସଂହାର କାବ୍ୟଞ୍ଚ ଟୀକା ଯମକରାଜିକା,

ବିସ୍ମୃତା ଯମକବ୍ୟାଖ୍ୟା, କୃତସ୍ତସ୍ତସ୍ୟ ଧୀମତଃ । ୩ ।

ବିରୂପା ତଟିମା-ଫାରେ ରାଜତେ କମଳାଳୟା ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଧାରାଖ୍ୟ-ବସତିଃ, ସଂଭୃତଦ୍ୱିଜବିଷକେ ॥

ନାରାୟଣସ୍ୟତନୟୋ ଦ୍ୱାରାମଣି-ସୁତୋଽପ୍ୟୟଂ ।

ପିତାମହ-କୁପାସିନ୍ଧୁ ଶିଷ୍ୟଭେନ ବିଚକ୍ଷଣଃ । ୪ ।

ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର

କାବ୍ୟଜ୍ଞର୍ଥ-ନ୍ୟାୟ-ସାଂଖ୍ୟ-ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଶଃ

SAHITYA AKADEMI

President : (National academy of
Jawaharlal Nehru Letters)
Vice-president : 73, Theatre Communication
S. Radhakrishnan Building.
Secretary : Connaught Circus,
K. Kripalani. New Delhi.

Ref: S. A. 16/2/6350, August 24, 1957,

Shri Biswanath Kar,
Jayaguru Pratisthan,
Chowdwar, Cuttack.

Dear Sir,

I definitely remember that you had given me your books. But I don't feel myself competent to send you any opinion on your poetry. I enjoyed reading some of them.

Yours faithfully,
Sd/-P. Machwe.
Asst. Secretary.

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଜୟକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର ଏମ୍. ଏ., ଡି. ଇଡ଼ି.

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ, କଟକ

କବିସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ “ସମକାଳୀନ ଚଉତିଶା” ଉପରେ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞକବି ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ୱନାଥକରଙ୍କର ଟୀକା ଗୁଡ଼ିକ ପାଠକର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ହେଲା । କବିବ୍ୟାସଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଉଦ୍ୟମ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦିର ଅତ୍ୟନ୍ତ ରଚନାବଳୀର ସମାର୍ଥ ଅବଧାରଣା କରିବା ଦିଗରେ, ନିଶ୍ଚୟ ଆଲୋକପାତ କରି ପାରିବୁ, ଏହା ନିୟତଃ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଉଚ୍ଚାୟ କାବ୍ୟ କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ଗଭୀର ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିବାଦକୁ ଶ୍ରବ୍ୟାସର ସମନ୍ୱୟରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରଚନା ଉପରେ ଧାରାବାହିକ ଟୀକା ସଂଯୋଜିତ ଅର୍ଥଗାନ୍ଧୀୟର ବିଶ୍ଳେଷଣପୁର୍କ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇନାହିଁ, କହିଲେ ଚଳେ । ସେ କେତେଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ସାଦୃଶ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଉଦ୍ୟମ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୱରରେ ବିଶ୍ଳେଷଣଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଭାବ ପୁରଣ କରି ପାରିନାହିଁ । ସୁଖର କଥା ମୋର ବଧୂ ସମକାଳୀନ-ଚଉତିଶା ପରି କଠିନାତିକଠିନ ରଚନା ଉପରେ ଟୀକା କରିବାକୁ ଅନୁ-ପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ବହୁପରିମାଣରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏଇ ଉଦ୍ୟମକୁ ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ କରିବା ଲାଗି ସେ ପ୍ରଗତି ଅଧ୍ୟବସାୟପୁର୍କ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାରେ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ଲଭ କରିଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ପଦଗୁଡ଼ିକର ବିଶ୍ଳେଷଣ ତଥା ଶ୍ରବାର୍ଥ ଗାନ୍ଧୀୟମୟ ସାମଗ୍ରୀ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଅଧିକ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରାଇଦେବାଲାଗି ଭେଦ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଭେଦ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ସମାନ୍ତରାଳ ଉଦାହରଣ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ନୈସର୍ଗିକ କବି, ଦାର୍ଶନିକ, ଆଲଙ୍କାରକ ଓ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ରଚନାବଳୀର ବହୁତୋମୁଖୀ ଯୋଜନା ଲବଣ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ହେଲେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଧାରାବାହିକ ଟୀକା ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । କବିବଧୂ ଏ ଦିଗରେ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ପଦ ଗୁଡ଼ିକରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ତିନାଧାର, ଯୋଜନା ଓ ଶବ୍ଦଗୁରୁତ୍ୱକୁ, ସୃଷ୍ଟି କରିଦେବାରେ ସୁଜାୟ ସାଧନାର କୃତିତ୍ୱ ଅର୍ଜନ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି ।

ବ୍ୟଙ୍ଗର ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରାଧିଷ୍ଠାନ ବଳରେ ହିଁ ଏହି ଶୁଭୁଦାୟିନୀ ବଦନ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସର୍ବଦା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ନୈସର୍ଗିକତା, ଶିଶୁପାଳ-ବଧ, ମେଘଦୂତ, ଶୃଙ୍ଗାରଚଳନ, ରସାଶ୍ରୈବ ସୁଧାକର, ପଞ୍ଚସାୟନ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ରଘୁବଂଶ, ସାହୁତ୍ୟଦର୍ପଣ ଓ ଭରତ ପ୍ରଭୃତି କଠିନ କାବ୍ୟ ଓ ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ରକୁ ତଥା ଇଞ୍ଜୀୟ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୁଡ଼ିକରୁ ସମାନ୍ତ-ରାଗ ଚିତ୍ରଣ ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଗୁଡ଼ିକୁ ଆହରଣ କରି ଯମକବଳ ଚଉତିଶାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଲାଗି ସେ ସମୁଦାୟତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଟୀକା ଯଥାର୍ଥତା ସରସ, ସମୀଚୀନ ଓ ସଫଳ ହୋଇଛି । ବୃହଦାକାର ଟୀକା କରା ଯାଇଥିଲେ ଗ୍ରନ୍ଥ କଲେବର ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହେବା ସ୍ବାଭାବିକ, ମାତ୍ର ବ୍ୟଙ୍ଗର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ଟୀକାର କଲେବର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ବଳ୍ପ ପରିସରରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ପାଠକ ଓ ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କ ଲାଗି ଏକ ନୂତନ ଉତ୍କଳ ପତ୍ତା ଉନ୍ମୁଳ କରିଦେଇଛି କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ବ୍ୟଙ୍ଗ କାବ୍ୟକବିତା ରଚନାରେ ସ୍ବଜାୟ ସମୟ ବିନିୟୋଜିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଟୀକାକାର ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ସେଥିରୁ ଅଦ୍ୟାହତ ଲଭ ନ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଛି । ତାଙ୍କର ସାଧନା ସାର୍ଥକ ହେଉ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ମହୋଦ୍ୟମ ସର୍ବଥା କୃତକାରୀ ହେଉ, ଏହାହିଁ ଏତାନ୍ତ କାମନା ।

ଅଳମତି ବିସ୍ତରେଣ,—

ଶ୍ରୀ ଜୟକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର

୧୧-୧୨-୫୭

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଗୌରୀ କୁମାର ବ୍ରହ୍ମା, ଏମ୍. ଏ., ଡି. ଇଡି,
ସେକ୍ରେଟାରୀ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ‘ଯମକରାଜ ଚଉତିଶା’ ଟୀକା ବଳେ ବଳେ ମତେ ଆକର୍ଷଣ କରି ନେଇଛି । ଅନେକ ଦିନ ତଳେ ମୁଁ ତହିଁର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ମୁଖପତ୍ର କରିଥିଲି, କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିପଦର ଅର୍ଥ ବୁଝିପାରୁ ନଥିଲି କିମ୍ବା ସେବିଷୟରେ ମୁଣ୍ଡ ଖେଳାଇନଥିଲି । ବହୁଦିନ ପରେ, ଡିନେ ହଠାତ୍ ଏଇ ଟୀକା ଖଣ୍ଡିକ ପାଇ ଅତିଶୟ ସୁଖୀହେଲି । ପ୍ରାଚୀନସାହିତ୍ୟପ୍ରତି ପାଠକସାଧାରଣଙ୍କର ଆଦର ଓ ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମାଇବାର ପ୍ରଧାନ ଉପାୟ ହେଉଛି ସୁଖବୋଧ ଟୀକା ଓ ତୁଳନା-ମୂଳ ଆଲୋଚନା । ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ସବୁଆ ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ । ତାଙ୍କର ରୁକ୍ଷ ଏ ପ୍ରକାର ସାଧନାର ଆଦୌ ଅନୁକୂଳ ନୁହେଁ, ତଥାପି ସେ ଏଥିରେ ଆତ୍ମନିୟୋଗ କରି ଯେଉଁ କୃତକାର୍ଯ୍ୟତା ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଖି ମୁଁ ବିସ୍ମିତ । ତାଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରୀତିରେ ମୁଁ ମୁଗ୍ଧ । ତେବେ ତାଙ୍କୁ ମୋର ପଦେ ଉପଦେଶ—‘ଏହିଭଳି ନିଶ୍ଚୟ ସେ ବରାବର ରଖି ଅଗ୍ରଣୀ ହୁଅନ୍ତୁ ।’ ସେ ନିଜେ କବି, ଅନୁବାଦକ ଓ କଳ୍ପନା-ବିଳାସୀ । ଏଥିରେ ଟୀକାକାରର ଗଭୀର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ସଦୃଶ ଯଥା-ସ୍ଥତିରେ ଫୁଟି ଉଠିବ, ସାଧନାର ସିଦ୍ଧି ବହୁଦୂରରେ ରହିବ ନାହିଁ । ମୋର ଆଶା, ତାଙ୍କର ଲେଖନୀ ଆହୁରି ମହତ୍ତ୍ୱର ଦାନରେ ସାହିତ୍ୟର ପୁଷ୍ଟି ସାଧନ କରିବ ।

ଗୌରୀକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା

୧ । ୧ । ୧୯୫୮

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀମତୀ ଶୋଭା ରାୟ, ଏମ. ଏ., ପି. ଏଚ୍. ଡି.

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କର କୃତିମାନ ଆଜି ବିଦଗ୍ଧ ସମାଜରେ ସୁପରିଚିତ । ତାଙ୍କର ରଚନାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ “ସଞ୍ଚିକ ଯମକରାଜ ଚଉତିଶା” ଖଣ୍ଡିକ ପଢ଼ି ବିଶେଷ ପ୍ରୀତିହେଲି । ଗୁରୁକଳା ବିଶେଷତଃ ସାହିତ୍ୟର ସୁଷ୍ଠବିଶ୍ଵରରେ ଯେଉଁମାନେ ଆଗ୍ରହୀ, ସେମାନଙ୍କୁ ମୋର ଅନୁରୋଧ, ସେମାନେ ଏହାର ଆଲୋଚନା କରି ଜ୍ଞାନ ବୈଶଦ୍ୟ ଲଭ କରିନ୍ତୁ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କର ବୟସରେ ନବୀନ ହେଲେହେଁ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ଏବଂ ବିଶ୍ଵରାଶିକ୍ରରେ ନିଜକୁ ଜ୍ଞାନବୃଦ୍ଧରୂପେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିବା ସୁଖର କଥା ।

ଶୋଭା ରାୟ

ତା ୫ । ୩ । ୫୭

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀଧର ଦାସ, ଏମ୍. ଏ., ଡି. ଲଡ଼ି.

ଦ୍ଵାଦଶ କଲେଜ, କଟକ

କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତାଗୁଡ଼ିକ ଶବ୍ଦ-
କାଠିନ୍ୟ ଓ ଅଳଙ୍କାରବାହୁଳ୍ୟ ହେତୁ ସାଧାରଣପାଠକମାନଙ୍କ
ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ବୋଧହୁଏ । ତାଙ୍କର ରଚନାରେ ପ୍ରାଚୀନ
ସଂସ୍କୃତସାହିତ୍ୟର ଶକ୍ତି ଅନୁସୂଚ ଏବଂ ତାହାର ଅର୍ଥାବଗତ ତଥା
ରସବୋଧ ନିମିତ୍ତ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞାନ ବିଶେଷ ଆବଶ୍ୟକ । ଭଞ୍ଜ କବିଙ୍କର
ବୈଦେଶ୍ୟ ଶିଳାସ, ଲବଣ୍ୟବତୀ, ରସିକହାରାବଳୀ ପ୍ରଭୃତି
କାବ୍ୟର କେବଳ ସଟୀକ ସଂସ୍କରଣ ବାହାରଅଛି । ମାତ୍ର ସମକାଳୀନ
ଚଉତିଶାର କୌଣସି ଟୀକା ଏଥିପୂର୍ବରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନଥିଲା ।
ଏହି ଚଉତିଶାଟିର ଆକାର କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଶବ୍ଦ ଗୌରବରେ
ଏହାର ସ୍ଥାନ ଅତି ଉଚ୍ଚ । ସୁଖର କଥା, ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ କର
(କୋବିଦ) ଏହି ଚଉତିଶାର ଗୋଟିଏ ସଟୀକ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ
କରି ରସିକ ପାଠକମାନଙ୍କର ଧନ୍ୟବାଦାର୍ଥ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏହାର
ଟୀକା ପ୍ରଥମରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ, ଭରତ, ମେଦିନୀ,
ଅମର, ଏକାର୍ଥକୋଷ ପ୍ରଭୃତି ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତାଭିଧାନ ଓ ଭାଷା-
କୋଷ ପ୍ରଭୃତି ଅଲେଖ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ସଂସ୍କୃତଗ୍ରନ୍ଥ,
ପଞ୍ଚଶାୟକ, ନୈଷଧଚରିତ, ଶିଶୁପାଳବଧ, ଶୃଙ୍ଗାରଚିନ୍ତକ,
ମେଘଦୂତ, ରଘୁବଂଶ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ରତ୍ନସିଂହାର ଆଦିରୁ ସମାନ୍ତ-
ରାଳ ଉଦାହରଣ ଦେବାଦ୍ଵାରା ଟୀକାର ମହତ୍ତ୍ଵ ଯଥେଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧିପାଇଛି ।
ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସହିତ ଏହି ଚଉତିଶାର
ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଶ୍ଳେଷ କରାଯାଇଥିବାରୁ କବିଙ୍କ କୃତ୍ତିର ଯଥାର୍ଥ
ମୂଲ୍ୟବୋଧ କରିବାକୁ ପାଠକ ଧର୍ମ୍ୟ ହୁଏ ।

ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଚଉତିଶାପରି ଅନେକ ରହୁ ରହିଅଛି । ମାତ୍ର ଉପଯୁକ୍ତ ଟୀକାକାର ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପାଠକମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଚିହ୍ନାଇ ପାରିନାହାନ୍ତି । ଶ୍ରବେୟ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ଅଦମ୍ୟ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଫଳରେ ଯମକରୁଜ ଚଉତିଶାର ଟୀକା ଲେଖି ଗୋଟିଏ ବହୁ ଦିନର ଅଭାବ ପୂରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରବନ୍ଧ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, କଳାକଉତୁକ, ରସପଞ୍ଚକ, କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରଭୃତିର ଟୀକାର ଏକାନ୍ତ ଅଭାବ ରହିଛି । ଅନୁବେଧ, ଯୁବକ କବି ତଥା ଟୀକାକାର ବିଶ୍ୱନାଥ ଏସବୁର ସଠିକ୍ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରି ଓଡ଼ିଆ ପାଠକମାନଙ୍କର ପିପିତ୍ତ ପୂରଣ କରନ୍ତୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାୟୀ ଆସନ ଅଧିକାର କରନ୍ତୁ ।

ଶ୍ରୀଧର ଦାସ

୨୨ । ୧ । ୫୮

ଶ୍ରୀ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ଏମ୍. ଏ.

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀଷ୍ଟ କଲେଜ, କଟକ

କବି ସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଏକାଧାରରେ ପଣ୍ଡିତ ଓ କବି ଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଅନୁରାଗୀ ପାଠକ ତାଙ୍କ ରଚିତ “ସମକରାଜ ଚଉତିଶା” ର ଶବ୍ଦକାନନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପ୍ରକୃତ କାବ୍ୟିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ଅସମର୍ଥ ହେଉଥିଲେ । ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ଵନାଥ କର ଏହି ଚଉତିଶାର ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଟୀକା ପ୍ରକାଶ କରି ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ ତଥା ଓଡ଼ିଆପାଠକ-ମାନଙ୍କର ଏକ ଅଭାବ ଦୂର କରିଅଛନ୍ତି ।

ଅତୀତରେ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ବହୁକାବ୍ୟ ଓ କବିତା ସଂକଳିତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରତୀସମ୍ପିଦଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପୁସ୍ତକରେ କେବଳ ଶ୍ରବ୍ୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ପଢ଼ିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ, ମତ୍ର ତରୁଣ ଲେଖକ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କ ଟୀକା ଏ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଏକ ଉତ୍କଳ ବ୍ୟତିଷ୍ଟ । କବି ସମ୍ରାଟ୍ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରି ଶାବ୍ଦିକ କବିଙ୍କର ଦୁର୍ବୋଧ “ସମକରାଜ ଚଉତିଶା” ର ଟୀକା ରଚନା କରିବା ସାଧନା ସାପେକ୍ଷ । ସେଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାର ଟୀକା ପ୍ରଣୟନ କରିବାକୁ କେହି ସାହସ କରି ନ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ଵନାଥ ତାହାର ଏକ ସାର୍ଥକ ଟୀକା ପ୍ରଣୟନ କରି ନିଜର ସାଧନା ତଥା ବିରୁର ବୁଦ୍ଧିର ସାଥେଷ୍ଟି ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଭଞ୍ଜୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଆଜିଯାଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନାହିଁ । ଯେଉଁ କେତୋଟି ପ୍ରକାଶିତ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ, ସେ ସବୁର ଶୁଦ୍ଧ ତଥା ସଂକଳିତ ସଂସ୍କରଣ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚନାର କେବଳ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁନାହିଁ, ବହୁ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ହେବାର ଦେଖାଯାଉଅଛି, ନିଜେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ରଚନା କଲବେଳେ ଏତେ ଅର୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରାକରି ଥିଲେ କି ନାହିଁ, ସେ କଥା ଆଜି ଶ୍ରବଣହୀନ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମାଲୋଚକ **Abercrombie** ଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତି ମନେପଡ଼େ । ବଡ଼ ବଡ଼ ପ୍ରତିଷ୍ଠ-

ସପନ୍ନ କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କହିଥିଲେ—“Like prophets and oracular persons, Who also say many fine things without knowing what it is they are saying.” (Introduction, ‘Principal of literary criticism’)

ରବିସ୍ୟନ୍ତ ବକ୍ତା ଅଥବା ଅଲୌକିକ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଭଳି କବିମାନେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଚମତ୍କାର କଥା କୁହୁଥାନ୍ତି, ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ଅନେକ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ପୁଷ୍ପ ଧାରଣା ନ ଥାଏ । ସମାଲୋଚକ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା-କାରଗଣ ସେ ଗୁଡ଼ିକର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ସାଧାରଣ ପାଠକ-ସମାଜରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଚିହ୍ନିାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଶେ ମୁଁରେ କବିମାନେ ଆଶ୍ରୟ ପାଠକ ଓ ରସିକମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ରଚନା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାସୁଦେବ ଜଣେ ଚିହ୍ନାର ପାଠକ ଝିରସହାୟ ଆଲୋଚକ, ତେଣୁ ସେ ଗତାନୁଗତକ ଶବ୍ଦରେ ଉଚ୍ଚିତ କବିତାର ଟୀକା ପ୍ରଦାନ କରି ବିଭିନ୍ନ ଉଜ୍ଜୀବକାବ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚତାଂଶ ସହ ଚୁଳନାୟକ ବିରୁଦ୍ଧ କରି ତାଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ଅଧିକ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୃଢ଼ସ୍ୱରାସ୍ଥ ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ସୁଷ୍ପତନ୍ତ୍ରତା ବୁଝି ହେଉ ।

ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ଏମ୍. ଏ. ଏଲ୍, ଟି, କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ

ଭୂତପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ପଦାଶିବ ସଂସ୍କୃତ କଲେଜ, ପୁରୀ ।

ତରୁଣକବି ଶ୍ରୀମୁକ୍ତ ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କ କୃତ “ସମକରାଜ ତତ୍ତ୍ଵଶାର” ଟୀକା ପାଠ କରି ମୁଁ ଯେ କେବଳ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଅଛି ତାହାନ୍ତର୍ଦ୍ଧେ, ସମଧିକ ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ଉତ୍କଳଗୌରବ କବିସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଦୁରୁଦ୍ଧ ଶ୍ରଦ୍ଧ-ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରିବା ବହୁଜ୍ଞାନ ଓ ସାଧନାସାପେକ୍ଷ, ଏହା ଅନୁଭବମାତ୍ରକେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିବେ । ଶରୀରର କଠିନତା ଓ ଭବର ଗଣ୍ଡାରତା ପାଠକକୁ ବହୁ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ହତୋତ୍ସାହ କରି ପକାଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତରୁଣକବି ନାନାଶ୍ରୟରୁ ଗୁଳନାୟକ ଉପାଦେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଯେଉଁ ପ୍ରାସ୍ତଳ ଟୀକା କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ଯଥାର୍ଥ ସାଧନାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଦେଉଅଛି । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଷ୍ଠା ରଖିପାରିଲେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସେ ଉତ୍କଳବାଣୀପୀଠରୁ ସମଧିକ ଅଳଂକୃତ କରିପାରିବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ସର୍ବଥା ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ମୁଁ ତାହାକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ତାହାଙ୍କର ସୁଧାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସାହିତ୍ୟିକ-ଜୀବନ କାମନା କରୁଅଛି । ଭବ ।

ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ଵରପାତ୍ର, ପୁରୀ

୪-୩-୧୯୪୮

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର

ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜବିହାରୀ ମିଶ୍ର

ପୋଲିସ ଡାକ୍ତର

ଆଜମିର

୨୨-୪-୫୭

କଳାଶୀସୁ ବିରୁନାଥ,

ଭକ୍ତଙ୍କର ସମକରକ ଚଉତିଶାର ଟୀକା ଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟର ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଦେଶକୁ ଆହୁରି ଏକପାଦ ଆଗେ ବଢ଼ାଇ ପାରିବୁ ବୋଲି ମୋର ମନେ ହୁଏ । ଏହା ଆମ୍ଭଲବ୍ଧ ସୁଖାନୁରୁଖ ପାଠ କରି ମୋର କ୍ଷୁଦ୍ରରୁଚିରେ ଚୁନୁର ଶ୍ରମସ୍ୱୀକାର ସାର୍ଥକ ହୋଇବୁ ବୋଲି ବିବେଚନା କରୁଛି । ମନ୍ତ୍ରୀନାଥ କାଳିଦାସଙ୍କର ଟୀକା କରି ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ବଢ଼ାଇବା ପରି ଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଚୁନୁର ଟୀକା ତାର ଅନ୍ତରାତ୍ମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ମଧ୍ୟ ବଢ଼ାଇବ ।

ଶୁଭକାଞ୍ଚକ୍ଷୀ

ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜବିହାରୀ ମିଶ୍ର

କବିତନ୍ତ୍ର, କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ,
ନାଟ୍ୟାଗାରୀ

କବିନିବାସ
କଟକ-୧
୨୭-୧-୧୯୫୮

ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କର କେତେ ଲେଖା ଭିତରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଲେଖା
ସମକାଳୀନ ଚଉତିଶା — ଏ ଖଣ୍ଡିକୁ ସଠିକ ସମକାଳୀନ ଚଉତିଶା ବୋଲି
ଉଦାହରଣ ନା ଦେଇଛନ୍ତି । ମୁଁ ଆନୁଲୀନ ଏ ସାନ ବହିଟି ପଢ଼ିଲି ।
କବିଙ୍କୁ ମୁଁ ମୋ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କହିବି — ସେ ‘ସଠିକ’ — ଏଇ ଶବ୍ଦଟି
ସୋଖି ଭୁଲି କରିଛନ୍ତି । ଟୀକା ବୋଇଲେ ଅର୍ଥ । ମାତ୍ର ଏ ଲେଖାରେ
କେବଳ ଟୀକା ନାହିଁ — ଠାଏ ଠାଏ ଉଦାହରଣ — ସମକାଳୀନ
ରଚନାମାନ ଥୋଇ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ନବୀନଧାରା ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମାନ୍
ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କ ଚିନ୍ତା, ଶକ୍ତି ଓ ସାଧନା ମୂଳରେ ମାଆ ସରସ୍ଵତୀଙ୍କର
ଆଶୀର୍ବାଦୀ ଫୁଲପାଖୁଡ଼ା ବଞ୍ଚି ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥି
ଅଧିକ ମୁଁ କିଛି କହିବି ନାହିଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ତାଙ୍କୁ ଦୀର୍ଘାୟୁ କରି ରଖିଥାଆନ୍ତୁ । ଆମ ଗନ୍ତାଘର ସେ
ବଢ଼ାଇବେ ଏସରି ଦୃଢ଼ଧାରଣା ମୋର ଅଛି ।

କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ରଙ୍ଗାଧର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ, ଏମ୍., ଏ, (ବନାରସ)

ଶ୍ରୀସ୍ତ୍ରୀକଲେଜ, କଟକ

କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଭଗବତ “ସମକରଣ ଚଉତିଶା” ଚିତ୍ରକାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଘଟକର୍ପର ଉଲ୍ଲେଖ ସମକରଚନା ପାଇଁ ବିଶ୍ୟାତ । କିନ୍ତୁ କବିସମ୍ରାଟଙ୍କ ସମକରଚନା ଦେଖିଲେ ସେ ସେ ପୁରୀବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କୁ ଅତିମାତ୍ରାରେ ଅତିକ୍ରମ କରି ପାରିଛନ୍ତି, ଏ କଥା ସଦୃଶରେ ଅନୁମାନ କରିହେବ । “ସମକରଣ-ଚଉତିଶା”ରେ ଶବ୍ଦକ୍ଳିଷ୍ଟତା ଅଳ୍ପ ସତ; ମାତ୍ର ଡ଼କ୍ଟରେ ଭାବଗାମ୍ଭୀର ଓ ରସପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ପୁର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ । କବିବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ କର ମହୋଦୟ ଏହାର ସଫସ୍ତଥମ ଟୀକା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଟୀକା କେବଳ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ପରିଚୟ ନୁହେଁ । ମଞ୍ଜିନାଥଶୈଳୀଭିଲ୍ଲ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନ ତାହାର ବିଲକ୍ଷଣତା ସୂଚିତ କରେ । ବନ୍ଧୁ ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ କାବ୍ୟ କବିତାର ସମାନ୍ତରାଳ ଉକ୍ତି ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ଅବ୍ୟକ୍ତ ଚିତ୍ରକାବ୍ୟ ଅଧମକୋଟୀର ବୋଲି ଆଳଂକାରିକମାନଙ୍କ ମତ । କିନ୍ତୁ ଶଂସିତ ଚଉତିଶା ତଥା ତାର ଟୀକା ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଏହି ଚିତ୍ରକାବ୍ୟର ବ୍ୟଞ୍ଜନାସମୃଦ୍ଧି ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟରାଜ୍ୟରେ କବି ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କ ଭଳି ଏତେ ଭୁଲନା-ସ୍ଵଳ ଟୀକା କେହି ରଚନା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୋର ମନେ ହୁଏନାହିଁ । ତାହା କେବଳ ପଞ୍ଜକ୍ଷାସାପେକ୍ଷ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବହୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ଭୁଲନାସ୍ଵଳ ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ କରି ନୂତନ ସଂସ୍କରଣକୁ ଅଧିକ ଉପଭୋଗ୍ୟ କରିବାକୁ ସେ ପ୍ରୟାସୀ । ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ ହେଉ, ଏତିକି ମୋର ବିଶ୍ଵ-ପଦରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ଅଳମତିବସ୍ତୁରେଣ । ଭଦ୍ର ।

ରଙ୍ଗାଧର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ

୧୮-୪-୭୭

ଗାୟକସମ୍ରାଟ୍ ରାୟଗୁରୁ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ପଟ୍ଟଯୋଷୀ
ଚର୍ଚ୍ଚାନଙ୍କାର (କାଶୀପୀଠ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପଦକପ୍ରାପ୍ତ) କାବ୍ୟଚୀର୍ଥ [ବାସଣସୀ]

ଶ୍ରୀକେୟ ବିଶ୍ଵନାଥ ବାବୁଙ୍କର ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସାହବଳରେ କବିସମ୍ରାଟ୍
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଯମକବଳ ଚଉତିଶାକୁ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁବେଦନା ଦ୍ଵାରା ଏବଂ
ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଦର୍ଶନ ପ୍ରଭାବରେ ଜନତାର ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବା ଭଳି
ଏ ଯେଉଁ ଟୀକା ନବସାଇଁ ଅଛି ସେ ସବୁକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାରେ ମୋର
ଅନୁରକ୍ତ ଲାଜା ଅତିଶୟ ଆନନ୍ଦ ଦେଇଛି । କାରଣ ମୋ ଜ୍ଞାତବ୍ୟରେ ଏହି
ପୁସ୍ତକ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଟୀକା କରିବାରେ କେହି ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇ
ନ ଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ଆକାଶରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରତିଭା ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇ
ଆତ୍ମଧ୍ଵନିବେଳେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରୟାସୀ
ହୋଇ ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମୁଖକୁ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ କରିବାରେ ଯେତେଦୂର
ଉତ୍ସାହ ହୋଇଛନ୍ତି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନାଶୀଳ । ଆଶା ଓ ବିଶ୍ଵାସ ପ୍ରତ୍ୟେକ
ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏ ସଫଳ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଆଦୃତ ହେବ ।

ଗାୟକସମ୍ରାଟ୍ ରାୟଗୁରୁ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ପଟ୍ଟଯୋଷୀ
୧୭-୭-୭୭

ଗାୟକ ଶିରୋମଣି ଶ୍ରୀ ନିରଞ୍ଜନ କର

ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସଙ୍ଗୀତ ଯମକବଦ୍ଧ ଚଉତିଶା ପାଠ କରି ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ଓ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ବିତ ହେଲି । ସେହେତୁ ସେ ଖୁବ୍ କମ୍ ବୟସରେ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ ଏ ଜଟିଳ ସାହିତ୍ୟକୁ ପାଠକ ପାଠିକାମାନଙ୍କ ବୋଧଗମ୍ୟ କରିଥିବ ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରି ଶତାଧିକ ଉଦାହରଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହାପୁର୍ବରୁ ଏହା ଟୀକା ଅଭାବରୁ ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଉ ନଥିଲା । ଆଜି ଏହାର ଟୀକା ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିଙ୍କର ସାମନ୍ତରୂପ ଉଦାହରଣ ଏହାକୁ ସୁଗପାଠ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ପାଳିଗାୟକମାନଙ୍କର ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଓ କଣ୍ଠର ମୁକ୍ତାହାର ଭୂଲ ଶୋଭମାନ ହେବ । ଏଣୁ ସମସ୍ତ ପାଳିଗାୟକ ନିଶ୍ଚୟ ଚିତ୍ତେପକୃତ ହେବେ । ଏହାକୁ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ଦ୍ଵାରା ଉତ୍କଳଜଳାର ଉତ୍କର୍ଷ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହେବ । ମୁଁ ବିଶ୍ଵନାଥ ବାବୁଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରେ କି ଏହାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅମୂଲ୍ୟ ସଂପଦ ଆମ୍ଭ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରରେ ସୁସ୍ଥଭୁକ୍ତ ସ୍ଵରୂପ ରହେ ।

ଶ୍ରୀ ନିରଞ୍ଜନ କର

୧୭-୭-୨୫

କବିସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ

ଉତ୍କଳଜନନୀର ଯୋଗ୍ୟତମ ସନ୍ତାନ, କବି ଧନଞ୍ଜୟଭଞ୍ଜ ତଥା କବି ନୀଳକଣ୍ଠଭଞ୍ଜଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତର-ସୂରୀ, କବିକୁଳଦଳେକ, କାବ୍ୟକବିତା-କୁଞ୍ଜି-ସୁଂସ୍କୋକଳ, ସାହିତ୍ୟାକାଶ-ସ୍ଵପ୍ନସ୍ଵର, ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟର ଯୁଗପ୍ରସିଦ୍ଧ, କାବ୍ୟ-ହର୍ମ୍ୟ-ବିଶ୍ଵକର୍ମୀ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଆଦ୍ୟପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ସମକାଳୁପ୍ରାସାଦ-ଅଳଙ୍କାର-ଜନକ, ଶବ୍ଦବାଣିଧିପାରଙ୍ଗତ, କାବ୍ୟକଳ୍ପଟା କୋବିଦ, ରଚନାଟିଳୀବିଶାରଦ, ମୁମୂର୍ଷୁ-ଉତ୍କଳଭାଷା ସମାବେଶପ୍ରଦାୟକ, ସମାଲୋଚକ-ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ-ପାଲ୍ଲବାୟୁକ-ପ୍ରାଚୀନସ୍ମରଣୀୟ, ସକଳଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍, ସମଗ୍ରଲିଖିତସ୍ତୋତ୍ର-ଚତୁର, ରସିକମଣ୍ଡଳୀମୁକୁଟାଳଙ୍କାର, ବର୍ଣ୍ଣନାବିନ୍ୟାସ-ବାଚିକର, ଚରିତ୍ରଶିକ୍ଷଣ-ଧୁରନ୍ଧର, କମଳାୟତ୍ତସାସ୍ତ୍ରୋଗବୁଦ୍ଧି, ସରସ-ସୁନ୍ଦରସାହିତ୍ୟସୃକ୍, ରସାଳସଂସ୍କୃତକାବ୍ୟକଳାପକୁରୁଜୀ, ରସସାହିତ୍ୟପାଠକ-ହୃଦକୋର-ଚନ୍ଦ୍ରମା, ସାହିତ୍ୟାଲୋଚକଶିଷ୍ୟମୁଦ୍ରାଦ୍ବେଲକ-କବିତା-କୌମୁଦୀବର୍ଣ୍ଣକ, ଶ୍ରୀ ଚେଦନାଥ-ପଦାରବିନ୍ଦ-ମକରନ୍ଦ-ପାନ-ପୁଷ୍ପ-ମଧୁପ, ଅଧୀତ ସସ୍ତ୍ର କୋବ୍ୟ-ନାଟକାଳଙ୍କାରଦ-ବିଦ୍ୟା, ଭବୁକ-ରସସାହିତ୍ୟ-ପାଠକ-ଚିତ୍ତବିମୋହକ, ରସାନୁଭୂତିସମ୍ପନ୍ନ-ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗଭବ-ବିସ୍ତାରକ, ସମସ୍ତସାଭବ-

ସମନ୍ୱିତ-ଦ୍ରାଘା-ଦାହିମ-ରସ-ପରିବେଷକ, ବିଦ୍ରବନବସୁସୁପ୍ରବର୍ଦ୍ଧକ,
 ଏକପତ୍ନୀକବ୍ରତପାଳକ, ଅବିକଳପ୍ରକୃତିଚିତ୍ର-ଚିତ୍ରସୈଦ୍ଧିହସ୍ତ, ପୁଷ୍କରିଣୀପକଳକବି-
 ରସ-ପଟ୍ଟ-ବିରୁଦ୍ଧିକ, ସୁଧୀମଣ୍ଡଳୀ-ଚିତ୍ରବୃଦ୍ଧି ବିଦ୍ରାବକ, କବିଭରତ-
 ଶୁଭାନ୍ତଃକରଣ-କୈରବରଜନାଶ, ଅଞ୍ଜନ ଫମ୍ପିରାଜ-ଜ୍ଞାନାନ୍ତନ-ଶଳାକା-
 ପ୍ରଦାୟକ, କାବ୍ୟରସଗ୍ରାହଚିତ୍ତ-ହ୍ଲାଦକ, ପ୍ରାଣାଧିକ-ପ୍ରିୟତମ-ପତ୍ନୀ-ପ୍ରଣୟ-
 ପରିସୃଷ୍ଟ, ସକଳବିଦ୍ୟାଧାର-ସରସ୍ୱତୀ-ସାରସୂତ, ପରମଦୟାଦ୍ରୁଚିତ୍ତ, ସତ୍ୟ
 ଶିବ-ସୁନ୍ଦର-ସ ହୃତ୍ୟସ୍ତୁତା, ଆତ୍ମାର୍ଥଚନ୍ଦ୍ର-ଚରନ୍ତନ-ରଚନା-ସମ୍ପାଦକ,
 ସୁଜାୟ-ମର୍ମପ୍ରେମୀ-ଭାଷା ଭବିଷ୍ୟଦର୍ଶୀ, ବୃଦ୍ଧ-ଦ୍ଵନ୍ଦ୍ବ-ବ୍ୟାକରଣବିଜ୍ଞ, ସମସାମ-
 ପ୍ରିୟ-ଅପରକବି କାବ୍ୟରସାସାଦକ, ବିଶିଷ୍ଟ-ବିଚିତ୍ରକର୍ମୀ, ସାରସ୍ୱତ-ସେତୁ-
 ସାରସାଧକ, “ଭକ୍ତୋଚ୍ଛ୍ରେଷ୍ଠ” କାବ୍ୟଜଗତ୍ ପ୍ରବଚନସାର୍ଥକତାପ୍ରଦ-
 ପାଦକ, ବିଶାଳୋକ୍ତଳ-ସକଳବର୍ଣ୍ଣଶିଳ୍ପିବନ୍ଦନାୟ, ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ-
 କର୍ତ୍ତୃଧାର, ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ-ତାରକମନ୍ତ୍ରସୈଦ୍ଧିସୁରୁଷ, ସୁଜାୟାପ୍ରଣୟସପକ୍ଷବାଦୀ,
 ପରଜାୟାପ୍ରଣୟବିରୋଧୀ, ସଙ୍ଗୀତସୁମନ-ସଙ୍ଗୀତରସସୁଦକ୍ଷମାଳାକର,
 ଚକ୍ରମତସୋପଣ-ସମାନେତକ-ଚିତ୍ତ-ଶିଳା-ଦ୍ରାବକ-ଚନ୍ଦ୍ର କାନ୍ତମଣି, ସାମାନ୍ୟ
 ଘମୁସର ରାଜପଦ୍ମ ପଦବିମର୍ଦ୍ଦକ, ସୂତ୍ୟନ୍ତ ଖଣ୍ଡବୃଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ, ସକଳସୁନ୍ଦରୀ-
 ବଳୀୟାପାତ୍ର, ଅମ୍ଳାନ-ଅସ୍ତସ୍ତ-ଯଶେ ବିଦ୍ରାବକ, ଯୋଗଜନ୍ମା ମହାପୁରୁଷ,
 ଅଦ୍ୟାସାବତ୍ ଅଦ୍ଭୁତାୟକବି, ନବରସସମନ୍ୱିତସାହିତ୍ୟକାର, କାବ୍ୟକେଳି-
 ପୁଷ୍ପ ମଧୁସୂକ୍ତନରତ ଚକ୍ଷୁଷକ, ଅନୁପମ ଚିତ୍ତସମ୍ପନ୍ନ, ଆଜୀବନ କାବ୍ୟନାୟିକା-
 ପ୍ରଣୟରସିକ, ଅଦାରତ ଭବଧାରାବିଶରଣୀରଚନାରଚକ, ମୁବତ୍ତାପ୍ରିୟା-
 ବିରହ-କଷ୍ଟସହସ୍ତ, ହିମାଚଳବତ୍ ଅଶଶ୍ଵସୈନ୍ୟଶାଳୀ, ବିବିଧଦ୍ଵନ୍ଦ୍ବବନ୍ଧ
 ପ୍ରସୋଗଦୁଃକ-କାବ୍ୟସୁନ୍ଦରୀ-ସ୍ତ୍ରୀତପସାରକ, ଅସ୍ତବତ୍ସବତ୍ସବିଭୀନ,
 ମହାମହମନମାତ୍ରୀ, ପ୍ରକୃତିପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ, ସାବଜନାନ ସୁକ୍ତିବିଚରକ, ନାସାର୍ଥ-
 ପରସାହିତ୍ୟାସାଧକ, ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ସୁଦୃଶସମନ୍ୱିତ, ଅକଳନଜ୍ଞାନାଗାର
 ଜନନନୋରଞ୍ଜନ କାବ୍ୟ କବିତାକୃତ୍, ଅବିରତଲେଖନାୟକ, ମର୍ମପ୍ରେମୀ
 ବିରହଦ୍ୟାଆବର୍ଣ୍ଣନାବିବେଚକ, ଭବଗର୍ଭକରଚନାସୁସୁପ୍ତିକ, ସକଳ
 ସମସାମ୍ପ୍ରଦାୟକବି ସନ୍ତତ ହୃତଚିନ୍ତକ, ରଚନା ରୁଚିତ୍-ପ୍ରେମଜାଲକ, ନିର୍ଭୀକ
 ମତବାଦୀ, ନିତ୍ୟନୂତନତଥ୍ୟ-ଆହରକ, ଅଲୌକିକଧୀଶସ୍ତ୍ରସମ୍ପନ୍ନ, ବୈଦ୍ୟା

କରଣ ତଥା ନୈସ୍ୱାଦିକ, ଶବ୍ଦବାରିଧିମହନଦନ୍ତ-ନବରସସୁଧା-ଆନାସୁକ,
 ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ, ରୁଚିତନିଜନିତନିମିତ୍ତବର୍ତ୍ତମାନ, ପ୍ରକୃତେଚ୍ଚିତ୍ରଚିତ୍ରପଟ୍ଟ,
 ଏକାଗ୍ରତାସ୍ତବଶାଳୀ, ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଅଷ୍ଟାବଧାନସାଧକ, ଅଗ୍ରବକ୍ତୃଶୃଙ୍ଖଳ-
 ଣୀ ଜଗନ୍ନାଥତତ୍ତ୍ୱବିତ୍, ନବନବ-ମନୋଜ୍ଞରୂପଧାରଣୀ-ସ୍ୱକୃତ-ପୂଜକ,
 ପ୍ରଭାସୁନ୍ଦରୀ, ସୁଶିଖଣ୍ଡନୁଶିଖାସ୍ତ୍ରୀ, ବହୁକାବ୍ୟବେଷରେପ୍ରବେଶିତ, ସମୁଦ୍ଧୃତ
 ପ୍ରତିଷ୍ଠାପ୍ରତିଷ୍ଠାତ, ପଦ୍ମକବିତାସୁଧୀକ, ଉଦାରଚେତା, ବରଷବିଜ୍ଞାନ-ଶିଳାସୀ,
 ବିରୂପବୋଧବାକ୍ୟରଚନାପ୍ରସାଶ, ସମୁନ୍ନତ କଳା କୃଷ୍ଣି ସମ୍ପାଦକ, ସୁଶି-
 ଜନମାନସକାସାରସସାଗରକଳହଂସ, ସୁଦୂରଦ୍ରଷ୍ଟା, ସମାଜସମ୍ଭାରକ,
 ସତ୍ତ୍ୱସାହିତ୍ୟରଚନାକୃଷ୍ଣ, ନାରିକେଳରସାଳୟଭୋଗପ୍ରାପ୍ତ - କର୍ତ୍ତବ୍ୟଧର
 କାନ୍ତଲୁଷ୍ଠ - କାବ୍ୟନିବିତାକୃତ୍, କବିକୁଳନନ୍ଦ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସମୁପର
 ରାଜବଂଶରେ ରାଜକବି ନୀଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଔରସରେ ୧୮୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ
 ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ, ଜନନୀର କୁସିନ୍ଧବ ଅନ୍ଧକାର ଭେଦକର ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକର
 ସନ୍ତାନ ଲଭକଲେ ।

ବାଳକାଳରୁହିଁ ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଝୁରଣ ସଦର୍ଶନରେ ତାଙ୍କର ତିତ୍ତାମହ
 ସୁକବି ଧନଞ୍ଜୟଭଞ୍ଜ ବସିଥିବା ହୋଇଥିଲେ । ବାଣପୁରର ରାଜା ଅତ୍ୟୁତ
 ହରିଚନ୍ଦନ ରାୟଙ୍କର ପରମାୟୁରାଜା, ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧା, ରସବତୀ, ବିଦ୍ୟୋତ୍ସବିନୀ ଓ
 ପତିପ୍ରାଣୀ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା କନ୍ୟାଙ୍କର ପାଣିପ୍ରହରଣପୂର୍ବକ ତାଙ୍କର ସାହସ୍ୟେ
 ଲଭକରିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କର ପରିବ୍ରଜ କବିତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ।
 ରାମଚାରକମନ୍ତ୍ର ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରି ସେ ରଚନା କରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ମହାକାବ୍ୟ
 “ବୈଦେହୀ ଶିଳାଶ ।” କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ପରେ “କାଳସ୍ୟ କୁଟିଳା ଗଢ଼”ରେ
 ମୁନଜାନି ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣାଧିକାର ପ୍ରଦାନ ପତ୍ନୀଙ୍କର ଅଳକା
 ବିଦ୍ରୋହ ଜନିତ ଦୁଃଖାତ୍ମୀବରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇ ସେହି ମଧୁରସୁଦୃଶ
 ତାଙ୍କର ଅମରକାବ୍ୟ ଲବଣ୍ୟବତୀ, ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି, କୋଟିବିଦ୍ୟାଶ୍ରୟମୟ,
 ରସଲେଖା ଓ ରସିକହାରାବଳୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ରୂପପେଶ ଦେଲେ । ଯୌବନର
 ପ୍ରାରମ୍ଭରେହିଁ ନିଜର ପତ୍ନୀବିଚ୍ଛେଦବ୍ୟଥାବଧୂର ହେଲେହିଁ ସେ ତାଙ୍କର
 ପୁର୍ବବଂଶଜମାନଙ୍କ ପରି ଦ୍ୱିତୀୟଦ୍ୱାର ପରିଗ୍ରହ ନ କରି କାବ୍ୟନାୟିକାର

ନୈସର୍ଗିକ ପ୍ରେମରେ ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଦ୍ୱିତୀୟ କାବ୍ୟରଚନା, କାବ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା ତଥା ଶାସ୍ତ୍ରାଧ୍ୟୟନରତ ହୋଇ ସେ ଶିକ୍ଷିକଜଗତର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏପରିକି ନିଜର ସତ୍ତା ମଧ୍ୟ ପାଶୋରି ଦେଇଥିଲେ ।

ଅଧବସାସ୍ତ୍ରୀ ତଥା ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ସମସ୍ତ ସଂସ୍କୃତକାବ୍ୟ, ନାଟକ, ଅଳଙ୍କାର, କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ, ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର, ବେଦ ବେଦାଙ୍ଗ, ଉପନିଷଦ ରାଜନୀତି, ଅର୍ଥନୀତି, କଳାବିଦ୍ୟା, ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ, ଜଡ଼ହାସ, ଭୃଗୋଳ, ଆୟୁର୍ବେଦ, ଧନୁର୍ବେଦ, ଜ୍ୟୋତିଷ; କର୍ମକାଣ୍ଡ ଓ ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ପୁରୋଗ ଲଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଅଳଙ୍କାର ବିନ୍ୟାସ, ବର୍ଣ୍ଣନାଶୈଳୀ, ଶ୍ରୀକ୍ଷାରୂପ, ରୁଣ, ବୃତ୍ତି, ଶାଫ, ଶଦାତମ୍ବର, କାବ୍ୟଲକ୍ଷଣ ତଥା ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ତାହା ଅନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ବିରଳ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟର ପ୍ରତିପଦ, ପ୍ରତି ବର୍ଣ୍ଣନା ଏପରିକି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଛି । ଯଥା— “ବଦାଭଦେଲେ ପସୁର ଗୁଣଗୁଣ ରଘୁବୀର ପସୁର ଶାଳିତ କର ବସନେ ପୋଛି” ପଦରେ “ଗୁଣଗୁଣ” ଶବ୍ଦର ଗୁରୁତ୍ୱ ଏତେ ବେଶୀ ଯେ ଏ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଏଠାରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଶବ୍ଦଯୋଜନା, ରସରୂପ, ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ ତଥା ଶ୍ରୀକ୍ଷାରୂପରେ ସେ ପୃଥ୍ବୀର ସମସ୍ତ କବିଙ୍କୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ରଚନାରେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ସମକ ଅନୁପ୍ରାସ, ଉପମା, ଉଚ୍ଚପ୍ରେକ୍ଷା, ବହୋକ୍ତି, ବନ୍ଧ, ଲେଖ ଲେଖନ, ଅଭିଜ୍ଞ-ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ସଭଜଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଦତ୍ତାତ୍ତର ଚ୍ୟୁତାତ୍ତର, ଦତ୍ତଚ୍ୟୁତାତ୍ତର, ଅନ୍ତର୍ଲିପି ଓ ବହୁଲିପି ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ପୃଥ୍ବୀର କୌଣସି କାବ୍ୟକବିତାରେ ତାହା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଶବ୍ଦଯୋଜନାରେ ଝଙ୍କାଳା, ସିଂହାବଲେକନ, ବ୍ୟାଘ୍ରଗତି, ଗୋଫୁଲ୍ଲହା ଓ ମେଷପୁର ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି । ପ୍ରଚ୍ଛଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ଛଳରେ ସେ ନଦନଦୀ, ସରୋବର, ସମୁଦ୍ର ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, ବୃକ୍ଷଲତା, ଆକାଶ, ବନ, ଉପବନ, ପର୍ବତ, ନଗର, ନଗରୀ, ଗ୍ରାମସ୍ଥାନ, ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ଶୃଙ୍ଗାରୀ, ପୁଷ୍ପ, ଫଳ, ପ୍ରଭୃତି ଓ ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରଭୃତିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସେକାଳର ସମାଜଚିତ୍ର, ଆତ୍ମବ୍ୟବହାର,

ରାଜଗଜନ, ବାଣିଜ୍ୟ, ମୁଦ୍ର, କୃଷି, ଶାସନ ଓ ରାଜନୀତି ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବିଷ୍ଣୁ—ଉପାସକ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ସେ ନିଜକୁ ବିଷ୍ଣୁ ଭକ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୂଳମୂର୍ତ୍ତି । କୌଟିହସ୍ତାଶ୍ରୟଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି:—

“ମୁକ୍ତି ଦେବା ରାସ୍ତା ରହୁଅଛି ମୁକ୍ତାକ୍ଷରେ
ବୈଷ୍ଣବ ବିହ୍ୱଳେ କେ ବା ବୁଝିବ ସଂସାରେ ।”

ଏଠାରେ ମୁକ୍ତାକ୍ଷର ହେଉଛି “ଜଗନ୍ନାଥ” (ଜଗତ୍+ନାଥ) । ତାଙ୍କ ମତରେ ଜଗତର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ରାଧା ଓ ନାଥର ଅର୍ଥ—କୃଷ୍ଣ । ଏଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ଓ ପରମ ଗତିମୁକ୍ତିଦାତା । ତାଙ୍କର ମହାକାବ୍ୟ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସର ଆଦ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କର ବିଷ୍ଣୁ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟବନ୍ଦନା, “ବନ୍ଦନା ଦାନବାନବ ଦ୍ୱରୀ ଯେ ତମତକ ଖଣ୍ଡନଲଗ୍ନ ସଦା କମଳାନନ୍ଦ ବିପ୍ରାଗ୍ର ସୁଭାବେ ଭନ ଯେ । ବିଭୁ ଅନନ୍ତ ଅଙ୍କବିହାରୀ କର ପ୍ରତାପ ଯାର ସଞ୍ଚାର ନିଶାଚରଙ୍କ ଉନ୍ନାସ ଦ୍ୱରୀ ପୁଲେ ସୁମନ ଯେ । ବଳନ-ତେସୁ ଯାହା ଅସ୍ତରେ ସ୍ଥିତ ଯେ । ବଜ୍ରକୁଣ୍ଡ-ପକ୍ଷକ-ଲୋକ-ତୋଷିତ ଯେ । ବିକାଶ ଅଖଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳେ ସିଂହଭାବରେ କୀଡ଼ିତ କୋଳେ ଭବେ ତରଣି ହୋଇ ମଞ୍ଜୁଳେ ଗିରି ଉଦିତ ଯେ ।” ଆଦି ପଦମାନ ଅବନାରସତରଙ୍ଗର, “ରକ୍ଷତକଦରକର ସକଳ ସମୟ, ରକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱର କର ନବରସମୟ ।” ଲବଣ୍ୟବତୀର “ଜୟ ଜୟ ଜୟ ରାମ ଜନକ ପୁଣ୍ଡରୀକ,” ରାମ ଦ୍ୱରପନାଦରେ ସଦା ବିଶାରଦ । ତନ୍ତ୍ର ହାସ ଶୋଭକର ସମସ୍ତ କାଳର, ଲକ୍ଷଣବନ୍ତ ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ମୁଖ ମନୋହର ।” ପ୍ରଭୃତି ପଦାବଳୀରୁ ସେ ବିଷ୍ଣୁ ଭକ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଋଥାପି ସେ ଶିବଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଆରାଧକଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରସଲେଖାର “ଜୟମକରକୁଣ୍ଡଳୀ କୁଣ୍ଡଳକୁଣ୍ଡଳୀ, ଦନସାରଣ୍ୟମ ଦନସାରକାନ୍ତଝିଲ । ଜୟତ୍ରିପୁରମୋହନ ସିଂହୁରଦହନ, ଖଗପୁଜବବାହନ ପୁଜବବାହନ ।”

ପ୍ରଭୃତି ପଦାବଳୀରୁ ତଥା ଲବଣ୍ୟବତୀର, ଅନନ୍ତ ଭ୍ରମଣ ବୃଷ ଧନୁମୂଳ
ସୁହୃଦ ଭବତାପ-ନାଶୀ, ଶ୍ରୀ ନିଳୟ ଦ୍ବିକରାଜ-ବନ୍ଦନୀୟ ଜନକ ସୁଖକୁ
ପ୍ରକାଶି । ସୁମର । ମନେ ସେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶିବ । କହେ ଉପକନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ
ବୀରବର ମୁବାଜନ କର୍ଣ୍ଣଭସ୍ବବ ।” ଆଦି ପଦାବଳୀରୁ ସେ ଶିଷ୍ଟ ତଥା ଶିବ
ଉଭୟ ଦେବଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିବାରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ସେ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକରୁ ଯେମନ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଜୀବଦଶାରେ
୨୮ ଶ୍ଳୋକାବ୍ୟ କରିତା ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ
୨୯ ଶ୍ଳୋ ଓ ଅପ୍ରକାଶିତ ୪୫ ଶ୍ଳୋ ।

ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ:—ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ, ଲବଣ୍ୟବତୀ, କୋଟି-
ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ, ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି, ରସିକହାରାବଳୀ, ରସଲେଖା, ରସପଞ୍ଚକ,
ରାମଲୀଳାମୃତ, ଶ୍ରୀରାମପଣ୍ଡା, ଚଉପଦାବଳୀ, ଚଉପଦାବଳୀ, ଚଉପଦାବଳୀ-
ବନ୍ଦୋଦୟ, କଳାକରୁକ, ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟ, ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, ଅବନାରସତରଙ୍ଗ,
ବଜାରବୋଲ, ଯମକରାଜ ଚଉତିଶା; ଦଶପୋଇ, ଗୀତାଭିଧାନ ଓ
ପଞ୍ଚସାୟକ ।

ଅପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ:—ତୈଳେକ୍ୟମୋହନୀ, ହାସ୍ୟାର୍ଣ୍ଣବ,
କଟପାୟା, ମୁକ୍ତାବତୀ, ବ୍ରଜଲୀଳା, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ସଙ୍ଗୀତକୌମୁଦୀ, ଶୋଭାବତୀ,
କଳାବତୀ, ଚକ୍ରାବତୀ, ଦୁର୍ଗାସ୍ତୁତି, ରସମଞ୍ଜରୀ, ବାରମାସୀ, ଲତା, ନୀଳାଦ୍ରୀଶ
ଚଉତିଶା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବିହାର, ଗଜନିସାରଣ, କାମକଳା, ବଞ୍ଚିତହୀନ, ଗରୁଡ଼-
ଗୀତ, କଳାକରୁକ, ହେମମଞ୍ଜରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ପ୍ରେମଲତା, ମନୋରମା,
ପଦ୍ମରାଜ, ରାହାସଲୀଳା, ପୁରୁଷୋତ୍ତମମାହାତ୍ମ୍ୟ, ଶଶିରେଖା, ଭବବତୀ,
ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ଛତିଶରାସ, ହୁଅପୋଇ, ନଅପୋଇ, ବାରପୋଇ, ଶୋଳ-
ପୋଇ; ବିଚିତ୍ର ଚରଣଶିଳା, କଳିତ କଳରେଖା; ଶ୍ରୀରାମଲୀଳା, ଗାହ୍ୱା,
ଦୋହା, ଚିତ୍ରଲେଖା, ଚମ୍ପୂ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ।

ଏହି ଯଥାର୍ଥରେ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ କହୁଛନ୍ତି:—

“ଧନ୍ୟ ରାଜକବି ତୁମି ଜନମ ସୁଖଣେ
 ହୃଦୟଲ ଏ ପ୍ରଦେଶେ ହେ କବୀନ୍ଦ୍ରମଣି !
 ସୁଯଶସୀ ସୁସମୟେ ସରସ ଲେଖନୀ
 ଧରିଲ ଉପେନ୍ଦ୍ର ମଣି ସେ ଚୁରୁଚୁଷଣେ
 ସାଜାସେଇ ଦୈଦେହ୍ୟେଶେ ହେ କବିରତନ
 ତୋମା ବିନା ସାଧ୍ୟ କାର ସାଜାସୁ ଏମନ ?”

ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କୁ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ଅଶ୍ଳୀଳ କବି ବୋଲି ବିଦ୍ରୁପ
 କରି ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବାରେ ନିଜେ ରାଧାନାଥ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି
 କହୁଛନ୍ତି:—

“କାହିଁ ସେହି କାହିଁ ମୁହିଁ ଅବିଷ୍ଟନ
 ଦେଖୁଥିଲି ସିନା ଜାଗତ ସୁପନ ।
 ଭାବ୍ୟବାନ ବେଳି ବାଣୀଙ୍କ କୁମର
 କବି ବଳଦେବ, ଭଞ୍ଜ ବୀରବର ।”

କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ—ଉପଭ୍ରମ ପଦ ଅଭି-
 ମନ୍ୟୁ ମନୁଁ, ପାଶୋର ନ ଯିବ ଦିନୁଁ ଦିନୁଁ ।”

ଐତିହାସିକ ହର୍ଷଚନ୍ଦ୍ରସାହେବଙ୍କ ମତରେ—“ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ
 କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ।”

ସମାଲୋଚକ ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର କହନ୍ତି—“ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ
 ସମସ୍ତଙ୍କର ସମ୍ମାନର ପାତ୍ର, ତାଙ୍କର ନାମ ବାଜିକରର କାମ କରେ ।”

ମନମୋହନ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ—“ଅଭୁତ ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ ଓ
 ବିବିଧ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଅଦ୍ଭୁତ ।

ଦୌଡ଼ାସିକ କୃପାସିକ୍ଷୁ ମିଶ୍ରଙ୍କ ମତରେ—“ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଓଡ଼ିଆ
ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣଦାତା ।”

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଜୟକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ—“ମୁଗସାହିତ୍ୟର ବଶେଷତ୍ବ
ପ୍ରକଟନ କରି ମୁଗାବଧି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ବଳିଷ୍ଠ, ରସାଳ, ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି-
ବିଦ୍ରାବକ ସାମଗ୍ରୀକୁ ପରିବେଷଣ କରି ମୁଗସୁଗାବଧି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଦେବୀ-
ସମ୍ମାନ ଓ ଅବିନଶ୍ଚର ।”

ଯମକ ଅଳଙ୍କାର

ପଦ୍ୟର୍ଥେ ପୁଅଗର୍ଥାୟାଃ ସ୍ଵରବ୍ୟଞ୍ଜନସଦୃଶେଃ
ବିମେଶେ ତେନେବାଦୃଶିର୍ଯମକଂ ବିନିଗଦ୍ୟତେ ।

(ସାହଚର୍ଯ୍ୟପର୍ବଣ—ବିଶ୍ଵନାଥ କବିରାଜ)

ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥବୋଧକ ଏକପ୍ରକାର ଶବ୍ଦର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେଲେ ତାହାକୁ
ଯମକ ଅଳଙ୍କାର ଆଖ୍ୟା କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ କୋଡ଼ିଏ ପ୍ରକାର ଯମକ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ।
ଯେ ଯମପ୍ରାୟ ଯମକଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ଉଦାହରଣ ସହ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ
ହେବ ।

୧ । ଆଦ୍ୟଯମକ—ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥବୋଧକ ଏକ ଶବ୍ଦ ଏକ ଚରଣର
ଆଦ୍ୟରେ ଦୁଇବାର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ ଆଦ୍ୟଯମକ
କୁହାଯାଏ ।

ବିରଜି ବିରଜି ଅଛନ୍ତି ମୀନ ଉକ୍ଷଣ ପାଇଁ

ରାଜାବ ରାଜାବନୟନା ଏଥୁ ଖେଳା କରଇ ॥

(ବିରଜି—ପକ୍ଷିପ୍ରମୁଦ, ଶୋଭାପାଇ; ରାଜାବ—ମୀନ, —ପଦ୍ମ)

ବଳି ବଳିପୁଷ୍ପ ଝାମ୍ପେ ଆହାର ନେଉତେ

ବଳି ବଳିଶୋଭନା ତାହାର ନିବାରିତେ ॥

(ବଳି—ବାରଣ ନ ମାନି, ବଳିପୁଷ୍ପ—କାକ, ବଳି ବଳିଶୋଭନା—
ହିବଳିଶେ ଭଜା ସୀତା ।)

୨ । ମଧ୍ୟଯମକ—ଭିନ୍ନାର୍ଥବୋଧକ ଏକ ଶବ୍ଦ ଏକ ଚରଣରେ ମଧ୍ୟରେ
ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ ମଧ୍ୟଯମକ କୁହାଯାଏ ।

(୩)

ନିଶାନ ଜମୁକ ଜମୁକସୁନା କି ଏ ଉଦିତ

ଏ ନୀଳ କମଳ କମଳବନ୍ଧୁ ବହୁ ତେମନ୍ତ ॥

(ଜମୁକ — ମେଘ; ପଦ୍ମ; କମଳ — ପଦ୍ମ, ଜଳ)

ଚନ୍ଦ୍ରକୁ କହେ କୁମାର ମାରକୁ କି ଏହି ନିକଟେ ଲସାଇବ

ସ୍ବର ଜୀବ ଜୀବକ୍ଷିପ୍ତ ଲଭିବା ଯାଏ କି ଭାଗ୍ୟ ଦିଶାଇବ

ଚନ୍ଦ୍ରମା, ହରସ ରସେ ରସାଇବ,

ନ ବସାଇ ତାକୁ ପଲକେ ପଲକେ ଉରୁ ଉପରେ ବସାଇବ ॥

୩ । ପ୍ରାନ୍ତସମକ — ଭିନ୍ନାର୍ଥବୋଧକ ଏକ ଶବ୍ଦ ଏକତରଂଗରେ ପ୍ରାନ୍ତରେ

ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାକୁ ପ୍ରାନ୍ତସମକ କୁହାଯାଏ ।

ବଣ ପ୍ରକାଶିଲ ସୁମନସର ସୁମନସର

ମସ୍ତକ ଆଶିଲ ସୁମନସର ସୁମନସର ॥

(ସୁମନସର — ଦେବତାମାନଙ୍କର, ଆନନ୍ଦର, ମନଲାଖି ସୁନ୍ଦର
ପୁଷ୍ପଗଣୀ; ସୁମନସର — କନ୍ଦର୍ପ) ।

ମନସିକ ଅଶ୍ରୁକ କାମୀ ନିଧନ

କେହି ବଞ୍ଚିବ କାଳ କାମିନୀ ଧନ

ଏ ଘୋର ସଙ୍କଟରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ! ଭଞ୍ଜ

କହଇ ଗାଉବର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ।

(କାମୀ ନିଧନ — କାମୁକ କାମୁଜୀ ହୁନ୍ତା, କାମିନୀ ଧନ — ନାଶ୍ବରୀ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ! ହେ ବିଷ୍ଣୁ ! ଭଞ୍ଜ — ଭଞ୍ଜନକର, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ — କବିସୂତ ।

୪ । ମାଳସମକ — ଭିନ୍ନାର୍ଥବୋଧକ ଏକ ଶବ୍ଦ ଏକ ତରଂଗରେ ଦୁଇରୁ

ବହୁବାର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ମାଳସମକ ହୁଏ ।

ବହୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଶୀତଳକୁ ବାତ

ବହେ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦଯୁକ କରେ ରୁକ ।

ବହୁଇ ନିର୍ଦ୍ଦର ଝର ଝର ଅଦିଗତ

ବିଶେଷେ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗଣୀ ଶୋଭିତ ।

(ଚନ୍ଦ୍ର—ଚନ୍ଦନ, ନୟୁର, ଜଳ; ମନ୍ଦମନ୍ଦ—ଧୀର ଧୀର, ମନ୍ଦସୂତ—
କୋକିଳ; ନିର୍ଦ୍ଦର—ଝରଣା, ଝରଝର—ଝରଣାର ଶବ୍ଦ, ତରଙ୍ଗ—ଲହରୀ,
ରଙ୍ଗ—ରଙ୍ଗାନ୍, ରଙ୍ଗଣୀ—ଏକଫୁଲ ।)

୫ । ଯୁଗ୍ମଯମକ—ପ୍ରବକର ପ୍ରଥମ ଚରଣ ଏବଂ ଦ୍ଵିତୀୟ ଚରଣର
ପଦମାନ ଏକଶ୍ଳେଷାଳାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲେ ଯୁଗ୍ମଯମକ ହୁଏ ।

ବଜାଦେଶ୍ଵା ସୁମନା ସୁମନା ଏ ସୁରଭି

ବଜାଦେଶ୍ଵା ସୁମନା ସୁମନା ଏ ସୁରଭି ॥

(ବଜାଦେଶ୍ଵା—ସୀତା, ପିପ୍ପଳୀବୃକ୍ଷ; ସୁମନା—ମାଳତୀଫୁଲ; ଲବଙ୍ଗ—
ଗଛ; ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତା; ପଣ୍ଡିତା; ସୁରଭି—ବସନ୍ତ; ଜାଲିଫଳ ଗଛ) ।

ଅହ-ମକର ତାପ ନାଶେ ଶୋଭା ସାରସ ଚନ୍ଦେ

ଅ—ହମକର ତାପ ନାଶେ ଶୋଭା ସାରସ—ଚନ୍ଦେ ॥

(ଅହ-ମକର—ସାପ ଓ ମକର; ଅ—ହମକର—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ସାରସ ଚନ୍ଦେ
—ହଂସ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରବାକରେ; ପଦ୍ମ ସମୁଦ୍ଧରେ)

୬ । ଯୁଗ୍ମଯମକ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣରେ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଦୁଇଟି

ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ ଯୁଗ୍ମଯମକ କୁହାଯାଏ ।

ଯେବେ ବିଦ୍ୟୁଦ୍‌ଶେ ଦଶେ ନୟନେ ନିମିଷେ ମିଶେ

ବେଗେ ଉଷ୍ମ କଳା ଆଶେ ଆସେ

ଜାନ୍ତୁରେ ଅବଶେ ବସେ ସ୍ଵରସ କୁପ ସେ ପଶେ

କୋଳେ ଆନନ୍ଦପ୍ରଦା ସେ ଦାସେ

ଜଳଧର ! ରସି ମୁଁ ତହୁଁ ଆଭାସେ ଭାସେ

ପିବା କେଳିବସେ ବାସେ ସୋଡ଼ାଜ ହରଷେ ରସେ

ମନ୍ଦିରୁ ଶୁଣି ହରଷେ ରସେ ।

ସୁକଳା କଳାକର ହାସ ସୁଧାର ଧାର ହରେ ନବ କାତର ଭର

ମୋ ତାପ ବାର ବାର ରୁ ତ ସଂସାର ସାର ସୁଯଶକୁ ବିସ୍ତାର ତାର

ସ୍ତ୍ରୀଶ୍ରୀ !

ନ ବହୁ ମୁଣ ଦର ଦର, ଦୁର୍ଗତ ଅଦେହର ହର
କୃପାରେ ବରବରନ ! ତୁ କଳର କର ନୋହଲେ ନାହିଁ ଧର ଧର ॥

୭। ଆଦ୍ୟାନ୍ତଯମକ— ଏକ ପଦର ଆଦ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ
ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରାନ୍ତରେ ବ୍ୟବହୃତ
ହେଲେ ଆଦ୍ୟାନ୍ତଯମକ ହୁଏ ।

ବନଜାକ୍ଷୀ ମୋ ଜୀବଜୀବନ,
ବନ ପ୍ରାୟେ ତା ବିନୁ ଭବନ,
ବନ ନ ରହଇ ଦଣ୍ଡେ ନୟନରୁ କରି କବିତା ଶ୍ରବ ଶ୍ରବନ ॥
ସୁରମଣି ଅସୁର ସୁରତାପ ନାଶର ସାରଙ୍ଗ ମୁହିଁ ରୁ ଆସାର
ବାରଣ ଦୁଃଖ ବାର କରକଦନ୍ତ ! କର ଧରମ କରଣ ଉଦ୍ଧର
ରସାସାର !

ବରଷ ସୁନାଗଣ୍ଡବର, ହରଷେ ହୃଦଦାହ ହର
ଚରଣ ଅନୁଚର ନରବଧୁ ଧନର ପାରକର ଶ୍ଵ-ଅକୁପାର ॥

୮। ତ୍ରିବୃତ୍ତ ବା ତ୍ରିଭଙ୍ଗ ଯମକ—ଚରଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ
ଦୁଇ ବା ତତୋଽଧିକ ବର୍ଣ୍ଣ ତିନିବାର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତ୍ରିବୃତ୍ତ
ଯମକ ହୁଏ ।

ଏନ୍ଦ୍ରେ ପ୍ରବଳା ଦୁଃଖ ଦୁଃଖା ହୋଇ ଅବଳାମଣି
ପଦଶୃଙ୍ଖଳା କଟୀମେଖଳା ଆଦି ଶୃଙ୍ଖଳା ମଣି ।
ସେ ଯୋଗଭଙ୍ଗୀ ବିଶେଷ ଭଙ୍ଗୀ ଶେଷ ତ୍ରିଭଙ୍ଗୀ ଗୀତ
ଶ୍ରୀ ରଘୁବୀର ଧ୍ୟାନରେ ବାରବର କବିର କୃତ ॥

ବନ୍ଧୁ ମାନବୀ ସେ ତ ଯେତେ ମାତ୍ର ବିଶେଷ
ହେବ ମାନବସେତ ଧୁଂସି
ରମା ତନୁପାତଳୀ ସମେ ତନୁ ପାତଳୀ
ସମେ କନୁ ପାତଳ ନାଶି
ସୁବିଳାସୀ

ମୋତେ ରମ୍ଭା ସ୍ବରମଣିକ; ସେ କି ସଶ ସ୍ବରମଣିକ
ଧନ ତ ସ୍ବରତରୁ ଭଲନା ସ୍ବରତରୁ ଲକ୍ଷିତ ସ୍ବରତରୁଣୀ କି ॥

୯ । ମହାଯମକ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣରେ ଏକ ଶବ୍ଦ ବହୁବାର ବ୍ୟବହୃତ
ହେଲେ ତାହାକୁ ମହାଯମକ କୁହାଯାଏ ।

ଶରଦରେ ବଞ୍ଚାଇବା କଥା ଅସମ୍ଭବ
କାଳକଣ୍ଠ କାଳକଣ୍ଠ କାଳକଣ୍ଠ ହେବ ।
ସୁଧାକର ସୁଧାକର ସୁଧାକରସୁର
ରମଣୀ ରମଣୀର ମଣି ତ କାରସୁର ॥

(କାଳକଣ୍ଠ - ମୟୁର, ଶଙ୍ଖନ, କଳଲପାତି; ସୁଧାକର - ଚନ୍ଦ୍ର, କର୍ପୁର,
ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା; ରମଣୀ - ନାରୀ, ଶ୍ରେଷ୍ଠା, ର - ଅଗ୍ନି, ମଣି - ମନେକର)

୧୦ । ଯମକରାଜ—ପଦର ଏକ ବା ତତୋଽଧିକ ଚରଣରେ ବିଭିନ୍ନ
ଅର୍ଥବୋଧକ ଏକ ଶବ୍ଦ ବହୁବାର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ
ଯମକରାଜ କୁହାଯାଏ ।

ସିଂଧୁଧବେ ଏବେ ପୁଷ୍ପର ପୁଷ୍ପର ପୁଷ୍ପର ତାହାର ଯଜନ
ଯଜନ ଧରାଧବ ରୁଣ୍ଡେ ପୁଷ୍ପର ପୁଷ୍ପର ପୁଷ୍ପର-ଗମନ
କୋକିଳ, ଶଶୀଆନନା ହେଲ ଦୁଃଖୀ
ଶୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବ ଅନାଇ ପୁଷ୍ପର ପୁଷ୍ପର ନେତୁଥିବ ସଖୀ ॥

(ପୁଷ୍ପର—ପଦ୍ମ, ପଦ୍ମପତ୍ର, ଜଳ; ସୁଧା; ଶିବ; ଗଜ, ରାଜ; ମିଳନ)

୧୧ । ଏକାକ୍ଷରାଦ୍ୟଯମକ—ଏକମାତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିଚରଣରେ ଆଦ୍ୟରେ
ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ଏକାକ୍ଷରାଦ୍ୟ ଯମକ ହୁଏ ।

ଝଲମୁଖ ନଳିନ ଝଲିତ ନୟନ ଝଲକେତନ ଶରସର
ଝରଝର ନରତ ଝରୁଆଇ ଅମୃତ ଝଟକ ହାସରେ ଚୋହର
ଝଲକ କି !

ଝଙ୍କାର ଗାଣାକିଣୀ ଗିର; ଝନନ କଙ୍କିଣୀ ମଧୁର
ଝଝର ସୁହଂସକ ଝଲକାଦି ଏ ଦଳ ଝଟକ ମୋହେ ଦିନସୁର ॥

୧୬ । ଦ୍ଵିତୀୟବର୍ଣ୍ଣାଦ୍ୟଯମକ — ଚରଣେ ପ୍ରତିପଦର ଅନ୍ୟରେ
ଏକ ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇବାର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ ଦ୍ଵିତୀୟବର୍ଣ୍ଣାଦ୍ୟ
ଯମକ କୁହାଯାଏ ।

ଗଗନାଦି ଯିଲେକ ସ୍ଵୟଂ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣଯାନ ହୁଅ କରୁଛୁ ମନେ ଭର
ମମତା ସଦା ମୋର ନାନାଭଜିମା ତୋର ବିବିଧ ମତେ ଦେଖୁଥିବି
ବିଦରଧା !

ମୁଁ ମୁଣ୍ଡବତ ହୋଇଅଛି, ଶଶ ଶଶୀ ନ୍ୟାୟ ତ ଅଛି
ଶେଷେ ସେବାତ ନାହିଁ ସ୍ଵୟଂ ହେବ କାହିଁ ଧୀ ଧୀର ଏ ଘେନି ନେହୁଛି ॥

୧୭ । ଆଦ୍ୟବର୍ଣ୍ଣାଦ୍ୟଯମକ — ଚରଣର ପ୍ରତିପଦର ଅନ୍ୟରେ ଦୁଇଟି
ପ୍ରମାନବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ ଆଦ୍ୟବର୍ଣ୍ଣାଦ୍ୟ ଯମକ
କୁହାଯାଏ ।

ସରଳ ସହୃଦୟେ ସରସତା ଉଦୟେ ଶରଣବସୁଳାନୁପୁଣ
ସରଜ ରୁଚୁଦୁଷ୍ଟି ଶରକୁ କଲୁ ଦୃଷ୍ଟି ସରସକୃପା ମିଶାଇଣ
ସରଜାକ୍ଷି !

ସରଞ୍ଜନ ହାସ ପୀୟୂଷ ସରଜି ସିନ୍ଧୁ କଲୁ ଦାସ
ସର ଉଲଟଦାମ ସରଇଁ ହେବ ହାନି ସରବପର କଲେ ନାଶ ॥

୧୮ । ଦ୍ଵିତୀୟାଦ୍ୟଯମକ — ସେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ବର୍ଣ୍ଣ ଚରଣର
ପ୍ରମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟରେ ଦୁଇବାର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ଦ୍ଵିତୀୟାଦ୍ୟ-
ଯମକ ହୁଏ ।

ବରବରନା ଅଛି ଦିଶେ ଦିଶେଦିଶୁ ମାର ମାରଣା ମାରୁଅଛି
ଆସ ଆଶ ନ ନାଶ ତୋଷ ତୋ ସଞ୍ଚାଦାସ ବସ ବଶ ହୋଇ ମାରୁଛି
ଜୀବଜୀବ !

କର କରୁଣା ଉଣା ଏବେ; ଲୋ'କେ ଲୋକେ ହସିବେ ଡେବେ
ରସି ରସିକାବର ଭାଷ ଭାଷ ମଧୁର ତାର ତାରକାଶୋଭା ! ଏବେ ।

୧୫ । ଦ୍ଵିରୁକ୍ତିଯମକ — ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ବର୍ଣ୍ଣ ଚରଣର ପ୍ରତିପଦ
ଶେଷରେ ଦୁଇବାର ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ଦ୍ଵିରୁକ୍ତି ଯମକ ହୁଏ ।

ଦେହର ନମନେ ବଦନ ତମତମ ଦଶକ ଶବ୍ଦ ଅନ ଅନ

ଗଣ୍ଡର ଝମଝମ ହୁଦସ୍ତ ଦମଦମ କାମ କରୁଛୁ ସନସନ

ବାରବାର

ମୁଁ ବଦଳ ଧାର ଧାର, ଗତି ହେଲାଣି ଥର ଥର

ସେମରେ ଗରଜର ତାକୁଛୁ ହରହର ଭାଷୁଛୁ ବନ୍ଧୁ ଧର ଧର ॥

୧୬ । ଅନୁକ୍ରମଯମକ — ଏଥରେ ପ୍ରତିଚରରେ ପ୍ରତିପଦରେ ଦୁଇଟି
ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଦୁନସ୍ତ ପ୍ରଥମପଦର ଶେଷ
ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ପରବର୍ତ୍ତୀପଦର ଆଦ୍ୟ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ସହଚ ସମାନ ଓ
ପଂକ୍ତିକ ବର୍ଣ୍ଣବିନ୍ୟାସ ଦ୍ଵାରା ପରସ୍ପର ସହଚ ଛନ୍ଦ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ରମଣୀମଣି ସାର ସାର ବାର ସଂସାର ସାରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ବରଧନ

ଧନନ ରସିବା ଶିବାଶି ବାରି ଦେବା ଦେବାଦି ବାଦର କି ମାନ

ମାନମାନ

ନୀଳସ ରସଦା ଦେବାର; ବାର ତରତରେ ବିହର

ହରଷ ରସ ଭାବ ଭାବ ଜନମ ପ୍ରିୟ ନାବର ବର ସୁଖ ଘର ॥

୧୭ । ସାରଯମକ — ଚରଣର ପ୍ରଥମପଦର ବର୍ଣ୍ଣମାନ ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳାରେ
ସନ୍ନିବେଶିତ ଦ୍ଵିତୀୟପଦରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବର୍ଣ୍ଣମାନ ସେହି ଶୃଙ୍ଖଳାରେ
ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ ସାରଯମକ କୁହାଯାଏ ।

ନାଗରମଣିଗଣ ନାଗର ମଣି ଗଣନା ନୋହୁ ଦେଇଣି ପୁଲିବେ

ସଦାଶିବ ଗଉରୀ ସଦା ଶିବ ଗଉରୀ ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ତେଜିବେବେ

ଶଶଦୃଶି !

ଭରୁବଣୀ ଭରୁ ବସି କି, ତିନୋଭିମା ତିନୋଭିମା କି

କଳାକର ସୁନ୍ଦର କଳାକର ସୁନ୍ଦର ପାଇବ ଶ୍ରୀମୁଖ ବଲୋକ ॥

୧୮ । ସମପାଦଯମକ — ଚରଣର ପ୍ରଥମପଦରେ ବର୍ଣ୍ଣମାନ ସେପରି
ଭାବରେ ପ୍ରସୂତ; ସେହି ବର୍ଣ୍ଣମାନ ସେହି ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଶେଷପଦରେ
ପ୍ରସ୍ତୋତ କରାଯାଇଥିଲେ ସମପାଦ ଯମକ ହୁଏ ।

ହରି-ଭା-ବରଧନ ଯଦା ଇଚ୍ଛଇ ମନ ହେବୁ ହରିଭାବର ଧନ
ବନ୍ଧୁ ଜୀବଜୀବନ ନୋହୁଲେ ମୋ ନିଦାନ ମୋର ବନ୍ଧୁ ! ଜୀବ ଜୀବନ
ହା ସୁଦେହା !

ଭାରଣା ସମ କି ଭାରତ; ସୁରତି ରୁଲ କି ସୁରତି
କିଙ୍କରୀ ତବ ରତି ହେବେ ଦେଖି ମୁରତି ବିନା କି କର ତବ ରତି ॥

୧୯ । ଧ୍ବନିଯମକ — ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣରେ ତିନି ବା ଚାରିବର୍ଣ୍ଣର ଧ୍ବନି
ବ୍ୟବହାର ଅନ୍ୟ ଧ୍ବନି ଅନୁଭୂତ ନ ହେଲେ ତାହାକୁ ଧ୍ବନିଯମକ
କୁହାଯାଏ ।

ଦରସ ରସ ରତ ରସର ସର ସତ ରାଜି ରାଜି କୋବ ତୋମ୍ମେ
ସାର ସାର ସାରତ ରସାର ସାର ସାତ ମାନ ମାନ ମାନସ ରସେ
ଜୀବଜୀବ !

ରତ ରତ ରତନସୂତ, ତର ତର ତରୁଣୀ ରୁ ତ
ରହ ରହ ରହସେ ହରହର ହରସେ ଭାସି ଭାସି ଭାସିଲୁ ମୁଁ ତ ॥

୨୦ । ଚନ୍ଦ୍ରବାଳା ଯମକ — ଚରଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଦୁଇଟିବର୍ଣ୍ଣ
ବହୁବର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲେ ତାହାକୁ ଚନ୍ଦ୍ରବାଳା ଯମକ
କୁହାଯାଏ ।

ବାରଣାଦେ ସାର ଚରଣ ଫୁଲ ମୋର ଶରଣରକ୍ଷିଣୀ ବୋଲାଅ
ମାରଣ କରେ ମାର କାରଣ ନାହିଁ ମୋର ଭାରଣ ଧନ ମୋର ହୃଦ
ମରଣକୁ;

ବରଣ କରିଅଛୁ ମୃତ୍ତି; ହରଣ କରି କୃପା ବହୁ
ଚରଣଦମ୍ଭ ପଦ ସ୍ମରଣ ମୁଖ ଛବି ସ୍ମରଣ ଆନ ଦଶନାହିଁ ॥

ପରିଣୀଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଓ ସମାନ୍ତରାଳ ଉଦାହରଣ

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସତରା
ରାଗ ବେଦ	୨୪	୭୩	ଘା ଦମ୍ଭରା
	୩୪	୧୧୨	ଅଗ୍ନେ ନକ୍ଷତ୍ର
କଠୋପନିଷଦ	୨୭	୮୪	ସୋ ଯଦହୁତ
ମନ୍ତ୍ରସ୍ତୁତି	୨୪	୭୩	ଅନ୍ୟୋନ୍ୟସା
ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା	୬	୧୭	କୃତ୍ୱତ୍ ସାମ
ବାଲ୍ମୀକୀ ରାମାୟଣ	୧	୨୭	କୋକିଳାକୁଳ ସୀମାନ୍ତେ
	୧୫	୪୭	ଶିଖିନୀ ମନ୍ତ୍ରେ ଆର୍ତ୍ତେଷା
ବାସ୍ତ୍ୟାୟନ କାମସୂତ୍ର	୨୭	୮୭	କୁର୍ବେ ନେତ୍ରେ
ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର-ଭରତ	୧୩	୪୨	ସ୍ୱେଦକମ୍ପେ ଧ୍ୱ
	୧୩	୪୨	ସ୍ୱରଣେ ସଙ୍ଗମେ
	୧୭	୪୮	ଦେବତା ପୁଜନ
	୨୭	୮୦	ଆଲ୍ଲେଷ ତମ୍ଭନ
	୨୭	୮୧	ଅଙ୍ଗେ ସ୍ୱେଦା
	୨୭	୮୨	ମୁଚ୍ଛନ୍ନମୀଳନ
	୨୭	୮୭	କାନ୍ତେ ତନ୍ତ୍ରମୁପାଗତେ
କାଦମ୍ବରୀ; ପୁଷ୍କରା-ବାଣଭଟ୍ଟ	୩୧	୧୦୦	ଏବଂ ବ୍ୟସ୍ୟ
କାଦମ୍ବରୀ; ଉଦ୍‌ଭରଭଗ-ଭୂଷଣଭଟ୍ଟ	୨୪	୭୧	ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟେ
କବିତା ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବତ୍	୧୮	୫୩	ବିପାଶୁଭା
	୨୭	୮୧	ବିପତ୍ତିଗତେ
ଶିଶୁପାଳବଧ - ମାଘ	୨୪	୭୨	କୃତଧବଳିଭ
	୨୪	୭୪	ସତା ଚ ଯୋଷିତ୍
ନୈଷଧଚରିତ - ଶ୍ରୀହର୍ଷ	୨୭	୮୨	ଉପଚରୁର ଗର
	୩୧	୧୦୨	ଅଧିକକାପି ମୁଖେ
	୩୧	୧୦୨	ରତିପତିପ୍ରହତା
ରଘୁବଂଶ - କାଳିଦାସ	୨୮	୧୧	ନିସ୍ୱାସ୍ରବନ୍ଧାଦୟ
ମେଘଦୂତ-କାଳିଦାସ	୨	୩	ଗଚ୍ଛନ୍ତିନା
	୧୦	୩୩	ମେଘାଲେକେ
	୧୭	୪୮	ଆଲେକେ ତେ

— ଦୁଇ —

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
	୧୧	୫୫	ଉତ୍ତମେ ବା
	୨୧	୭	ଆଶାବନ୍ଧୁ
	୨୭	୮୩	ତନ୍ମୁ ଶ୍ୟାମା
	୨୮	୧୧	ନୂନଂ ତପ୍ୟାଃ
	୩୨	୧୦୭	ତାଂ ଜାନଥା
କୁମାରସମ୍ଭବ - କାଳିଦାସ	୫	୧୧	ଅଥ ସା ପୁନରେବ
	୧	୨୭	ଚୂଡ଼ାକ୍ରାନ୍ତସ୍ତାଦୋ
	୩୧	୧୮	ଅଥ ମଦନବଧୂଃ
ଅଭିଜ୍ଞାନଶାକୁନ୍ତଳ - କାଳିଦାସ	୨୮	୧୧	ସାମସାମକସୋଲିଂ
	୩୧	୧୦୨	ସୁନନ୍ୟସ୍ତୋଶୀରଂ
ରଘୁସହସ୍ର - କାଳିଦାସ	୭	୧୫	ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚୂଡ଼ାକ୍ରାନ୍ତେ
	୭	୨୦	ସମଦମଧୁକରଣଂ
	୨୮	୧୧	ତନୁନି ପାଶୁନି
	୩୦	୧୭	ମଉଦ୍ରିରେଫ
ଶୂକାରାଢ଼େଇ - କାଳିଦାସ	୪	୮	କଥଂ ସ ବଲ୍ଲଭଃ
	୧୧	୫୭	ଉତ୍କା ଭବତ
	୨୧	୫୭	କାଧୁଂ ବ୍ୟାଧାୟତେ
	୨୧	୫୮	ଭବେତ୍ ବାସକସହସ୍ରାସୌ
	୨୩	୭୫	ବାହୁ ଦ୍ରୌତ
	୨୩	୭୫	ଅସୁବୋ ଦୃଶ୍ୟତେ
	୨୩	୭୮	କ୍ରୁଦ୍ରାତଶ୍ଚଳିତୋଽସି
	୨୩	୭୮	ଦୁଃସ୍ତିଂ ଦେହ
	୨୪	୭୦	ଅନ୍ତର୍ଗତା ମଦନବଦ୍ଧି
ମାଳବିକାଗ୍ନି ମିତ୍ର—କାଳିଦାସ	୩୦	୧୧	ଶରୀରଂ କ୍ଷମଂ
ନଳୋଦୟ - କାଳିଦାସ	୭	୧୭	ଅଧଗତ କାମ
	୭	୨୦	ପିକୋଽପି କୋଽପି
ହିଂସୋଽଶୀସୁ--କାଳିଦାସ	୧	୩୧	ତନ୍ମୁ ମେଘଜଳାଦ୍ରୁ
	୧୪	୪୪	ରୁପୁମଶୟନଂ

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ମୂଳନା
ପୁଷ୍ପବାଣିକାସ—କାଳିଦାସ	୧୭	୧୩	କାନ୍ତୋ ଯାସ୍ୟନ୍ତି
	୧୪	୪୪	ନବକସଳସୁତଲ୍ଲଂ
	୨୪	୭୦	ଅଧିବସନ୍ତି ବସନ୍ତେ
ଶୃଙ୍ଗାରସାଷ୍ଟକ—କାଳିଦାସ	୨୩	୭୭	କଦା କାନ୍ତାଗାରେ
	୨୭	୮୭	ଅବିଦିତ ସୁଖଦୁଃଖଂ
ଦ୍ରାଘିଂଶତ୍ ପୁରୁଳିକା-କାଳିଦାସ	୩	୫	ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନବୃକ୍ଷଟୀରେ
	୮	୨୫	କମଳମୁକୁଳମୁଦ୍ରୀ
ମୁକ୍ତକଟିକ—ଶୁଦ୍ରକ	୧୦	୩୪	ଗର୍ଜନ୍ତି ଶୈଳଶିଖରେଷୁ
ମହାନାଟକ—ହନୁମତ୍ କବି	୭	୧୭	ତତୋ ମହୁନିତ
	୧୫	୪୭	ବାମୁଦକ୍ଷିଣେ
ଦଶକୁମାର ଚରିତ—ଦଣ୍ଡୀ	୩୩	୧୦୧	ସଦସଦୁପସ୍ଥସାର
ଗୁରୁଦତ୍ତ—ସପ୍ତ	୧୭	୫୨	ସୁଖଂ ହି
ଉଚ୍ଚାକାବ୍ୟ	୪	୮	ଧାରୟେ
	୨୭	୮୧	କ୍ଷତ୍ରେରଂସତେଜିତ
	୨୮	୮୮	ହୃରଶ୍ମସ୍ତୀସାଲଲତେବ
ଉତ୍ତରାସପତରିତ—ଉଦଭୁତି	୨୪	୫୪	ଦଳତି ହୃଦୟଂ
	୨୪	୭୪	ହା ହା ଦେବ !
ରତିମଞ୍ଜରୀ—ଜୟଦେବ	୨୭	୮୭	ନେତ୍ରେ କଣ୍ଠେ
ଛନ୍ଦୋମଞ୍ଜରୀ—ଗଙ୍ଗା ଦାସ	୩୦	୧୧	ବିଚ୍ଛେଦେ ତେ
ରସାର୍ଣ୍ଣବ	୨	୩	ମଦନାନଳସନ୍ତପ୍ତା
ରସାର୍ଣ୍ଣବ ସୁଧାକର	୨୧	୫୮	ସ୍ୱବାସକବସାତ୍ କାନ୍ତେ
ବିଦଗ୍ଧମାଧବ—ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ	୨	୩	ତିମିର ସମିଭି
ଉତ୍ତର ସନ୍ଦେଶ—ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ	୩	୭	ଶୀର୍ଣ୍ଣା ଗୋକୁଳମଣ୍ଡଳୀ
	୨୪	୭୦	କାମଂ ଦୂରେ
ଉତ୍କଳନଳମଣି—ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ	୨	୩	ଯାଉଁସାରସୁତେ
	୨	୩	ଉଦୃଢ଼ନଳମଣ୍ଡଳଃ
	୧୧	୪୦	ଭ୍ରମତ ଉଦନଗର୍ଭେ
	୨୧	୫୮	ରତିନୀତାକୁଞ୍ଜଂ

—ସ୍ତବ—

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସଂକଳନ
	୨୮	୧୯	ହମବର୍ଣ୍ଣରବଣୀର୍ଣ୍ଣା
	୩୦	୧୭	ଦୁଷ୍ଟିଂ ନିଧାୟ
ଲଳିତମାଧବ—ବୃଷଭୋଷାମୀ	୨୨	୭୨	କୃ ନନ୍ଦବୁଲଚନ୍ଦ୍ରମାଃ
ହଂସଦୂତ—ବୃଷଭୋଷାମୀ	୭	୧୫	ବସନ୍ତେ ବାସନ୍ତୀ
	୧	୩୯	ଗଳଦ୍‌ବାସ୍ତ୍ରପ୍ରେତଂ
	୧୩	୪୨	ତଦା ନିଷ୍ପନ୍ନାଙ୍ଗୀ
	୧୭	୪୮	ମୁହୁଃ ଶୂନ୍ୟାଦୁଷ୍ଟଃ
ଚମ୍ପୂ ସୁମ ସୁଶ—ବୈଜୟନ୍ତ	୧୧	୨୮	ମହାସମରସୁତକଃ
	୧୦	୩୪	ଅସୁଂ କାଳଃ
ରସଗଙ୍ଗାଧର—ଜଗନ୍ନାଥ	୧୭	୪୧	ବାସ୍ତେ ମାଙ୍ଗଳିକାଃ
	୨୮	୧୨	ଆବିରୁତା ଯଦବଧି
	୩୩	୧୦୧	ନ ଧନଂ ନ ଚ ରାଜ୍ୟଂ
ସୁମିନାବିଳାସ—ଜଗନ୍ନାଥ	୭	୨୦	ଧୂମାୟିତା ଦଶଦଶୋ
	୨୭	୮୯	କୃତକଳଶମୁଗାନ୍ତୀ
ଅମରୁଣତଳ—ଅମରୁ	୨୭	୮୭	ଶୂନ୍ୟଂ ବାସବତ୍ସଂ
	୨୧	୧୪	ପ୍ରସ୍ଥାନବଳସ୍ତେଃ
କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ—ମମ୍ମଟ ଭଟ୍ଟ	୧୦	୩୪	ଦୈବାଦହ୍ନମଦ୍ୟା
ସମକଳାବ୍ୟ—ଘଟକର୍ପର	୧୦	୩୩	କ୍ଷିପ୍ରଂ ପ୍ରସାଦସୁତ
	୨୮	୧୯	କଂ କୃପାପି
ରସିକାଶ୍ଵଳକାବ୍ୟ-ନାରାୟଣଭଟ୍ଟ	୭	୨୦	ବୃକ୍ଷାନୁକ୍ରମପତ୍ର
	୧୫	୪୭	ନୀଳାମ୍ବୋଧର
ରତିରହସ୍ୟ	୨୭	୮୨	ମୃତ୍ତ୍ୱିନା ମୀଳନଂ
	୨୭	୮୫	ମୁହୂର୍ଥ ସ୍ଵଜନାଶ୍ରେଷ୍ଠ
	୨୭	୮୭	ଓଷ୍ଠାଗ୍ରଂ ସ୍ଫୁରତୀକ୍ଷଣୋ
ଫାତରେବିନ୍ଦ - ଜୟଦେବ	୩	୫	ଉନ୍ମୀଳନମଧୁରା
	୫	୧	ଦଶି ଦଶି କରଦ
	୭	୧୩	ନିନ୍ଦାତ ଚନ୍ଦନମିଦୁ
	୭	୧୪	ଘଟସୁତ ସୁଘନେ

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ଗୁଣ୍ଠ	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
	୭	୧୫	ବସନ୍ତେ ବାସନ୍ତୀ
	୭	୧୭	ଉନ୍ନତମଦନ
	୧୦	୩୯	ବିପ୍ଳବକୁଳକ
	୧୧	୪୧	ସା ରୋମାଞ୍ଚକ
	୧୪	୪୪	କୁସୁମବିଶିଷ୍ଟଗର
	୧୭	୫୧	ଦରବିଦଳିତମଣ୍ଡି
	୧୮	୫୩	ପ୍ରଜ୍ଵଳିତହୃଦୟ
	୧୯	୫୫	ଆବାସୋ ବିପିନାୟତେ
	୨୨	୬୨	ବିଳପିତ ହୃଦୟ
	୨୨	୬୩	ଚନ୍ଦ୍ର-କ-ସୁରୁମୟୁର
	୨୩	୬୫	ପ୍ରିୟପରିମୁଖ
	୨୩	୬୫	ବଦନି ଯଦି
	୨୪	୭୪	କଂ କରପୀଠ
	୩୧	୧୦୨	ଅବିରଳନିପତତ
	୩୧	୧୦୪	ଅକ୍ଷେପ୍ତ-ଉରଣ୍ୟ
	୩୨	୧୦୭	ଉରସି ମୁଗୁରୋଃ
	୩୪	୧୧୨	ସାମ୍ରାଜ୍ୟସୁରାସୁରା
ପଞ୍ଚସାୟକ — କୋପାଳସୁର	୭	୧୪	ଅକ୍ଷେପ୍ତ-ଉରଣ୍ୟ
	୧୫	୪୭	ପିକ୍ଷିତକଳହଂସ
	୨୧	୫୮	ପ୍ରକଟନାମୁର
	୨୭	୮୫	ଆଶ୍ରେୟଂ ପ୍ରଥମଂ
ଶୃଙ୍ଗାରଶତକ — ଲକ୍ଷ୍ମଣସୁର	୭	୨୦	ମଧୁରସଂ ମଧୁରୋଃ
	୧୫	୨୭	ବିପ୍ଳବପ୍ରତିତଂ ମେଘଂ
	୩୨	୧୦୭	ଉରସି ନିପତତାନାଂ
ସାହାଯ୍ୟଦର୍ପଣ-ବିଶ୍ଵନାଥବିଶ୍ଵନାଥ	୪	୪	ଉତ୍ତମିତଂ କରକଳଣ
	୩	୭	ନାନାକାରୀବଶାଦ୍
	୭	୧୭	ଲତାକୁଞ୍ଜଂ ଶୁଭ୍ରନ୍
	୧୭	୫	ତନ୍ମୁଖୀଦୟାଃ

କାବ୍ୟ-କବିତା କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
	୨୮	୫୮	କୁରୁତେ ମଣ୍ଡନଂ
ଉପକ୍ରମସ୍ତ	୯	୨୧	ଦାତୁଦଳାବକମୟୁର
	୨୭	୮୭	ନାଭେର୍ମୂଳକୁସୁଦର
ବୈର ପଞ୍ଚାଶିକା-ବିଲ୍‌ଦ୍ରବ	୧୦	୩୩	ରାଜିକାଲୟଗୋପନା
	୨୩	୫୮	ବଳିତ୍ରସ୍ତାବତ
	୨୭	୮୩	ଅଦ୍ୟାପି ତାଂ
	୩୩	୧୦୯	ବିଚକ୍ଷଣେ ! ପଦ୍ମନ !
ସୁଭାଷିତରତ୍ନଭାଣ୍ଡାର	୪	୮	କମଳେ ନିଧାୟ
	୫	୧୨	ରାତ୍ରିର୍ମୈ ଦିବସାୟତେ
	୭	୧୪	ଅଥ ପଥକବଧୁ
	୭	୧୪	ସ୍ବସ୍ବମ୍ଭୁଃ ଶମ୍ଭୁରମ୍ଭୋଜ
	୯	୨୯	ମନ୍ଦଂ ମନ୍ଦୁକ୍ ବହୁତ
	୯	୨୯	ଶିଖର କୁଳତ
	୧୦	୩୨	ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ଚକ୍ରବସୁତେ
	୧୨	୪୧	ରେ ରେ ନିଦଂ ସୁ
	୧୮	୫୩	ପୀନୋତ୍ତୁଙ୍ଗ
	୧୯	୫୫	ବାଣୀମଙ୍ଗେ
	୨୩	୫୭	କନ୍ଦାବାରଣସ୍ୟାଂ
	୨୩	୭୭	କଦା ବା ସାକେତେ
	୨୩	୫୮	କଦା ବୃନ୍ଦାରଣ୍ୟ
	୨୪	୭୨	ସ୍ବରଂ କୈରବ
	୨୮	୮୮	କମିନ୍ଦଃ କଂ ପଦ୍ମଂ
	୨୮	୯୨	ଦରଲିଳତହରିତ୍ରା
ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ରାମାନନ୍ଦସ୍ତ	୨	୪	କଳସୁତ ନୟନଂ
ଦଶଗ୍ରନ୍ଥାବଧିମହାକାବ୍ୟ —	୭	୨୧	ନବତାଣ୍ଡବତେଃ
ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ମିଶ୍ର	୧୦	୩୪	ନିରବାପୟଦମୁଦଃ
ମହାଭାରତ — ସାରଳା ଦାସ	୩୦	୯୭	କୁସୁକବସୁ

—ପାଠ—

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
ଶ୍ରୀମଦଭାଗବତ-କରମାଧ୍ୟାୟ	୨୧	୧୧	ଅଶ୍ରୁ ପୁରତ
	୨୧	୧୪	କୃଷ୍ଣର ଦେହେ
	୩୦	୧୭	ଗୋପୀଏ ଶୁଣି
ରଘୁନାଥ ବିଳାସ-ଧନଞ୍ଜୟଭଞ୍ଜ	୧	୨୧	ସରଳ ସରଳହୃଦୟା
ଅନଙ୍ଗରେଖା—ଧନଞ୍ଜୟଭଞ୍ଜ	୭	୧୭	ଦେଖିଲ ଶିଶିର
	୭	୨୨	ଏମନ୍ତେ ନାନା
	୧୦	୩୪	ହା ହା ମୋର
ଭଦ୍ରାବତୀ—ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ	୧୦	୩୩	ତୋହର ବିନ୍ଦୁ
	୨୩	୭୮	ପିବଳରେ ମଧ୍ୟ
	୨୭	୮୩	ଅବନୀମଣ୍ଡଳେ
	୩୩	୧୦୧	ସୁଶୀଳା ଅବଳା
ରସକରୋଳ—ଦାନକୃଷ୍ଣ	୨୩	୭୭	କେଉଁ ଗୋପୀକ
	୨୪	୭୭	କ କଲ ବିହୁ
	୨୫	୭୧	କାହାକୁ ବୋଲନ୍ତି
	୨୭	୮୧	କରକପତ
	୨୮	୧୨	କୃଷ୍ଣ ବିରହ
	୩୧	୧୦୪	କେ ଶିବକୁ
କମଳାକାନ୍ତ ଚଉତିଶା —			
ଦାନକୃଷ୍ଣ	୧୫	୪୫	ସାରଙ୍ଗରଦ
ପଦ୍ମାବତୀ ଅଭିଳାଷ —			
ନିଶଙ୍କରାୟଣୀ	୮	୨୫	ପଦ୍ମକୁମୁଦ
କବିତାବଳୀ—ନୀଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ	୨୮	୮୧	ପ୍ରାବୋଧବା
ଚଉପଦାବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୨୩	୭୧	ଓଷଧି କେବଳ
	୩୪	୧୧୧	ଭବର କଳେ
ରସପଞ୍ଚକ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୭	୨୧	ରସାଳେ କୋକିଳ
	୨୩	୭୭	ରସି ରସାଇ
	୨୮	୧୦	ରସାଣିଲ ହାଟକ

କାବ୍ୟ କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ଦେଖ
ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ - ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୨	୨	ବରକୁ ଚିତ୍ରକୂଟରେ
	୭	୨୧	ବସିଣ ରସାଳେ
	୮	୨୭	ବିଶେଷେନ ହେଲ
	୯	୨୭	ବସନ୍ତରୁ
	୧୭	୪୯	ବାରେ ବାରେ ଶିବ
	୨୦	୫୭	ବିକଶିତ ହୋଇ
	୨୭	୮୪	ବାନ୍ଧବୀ ପରା
	୨୮	୮୯	ବିଗ୍ରହ କାନ୍ତି
	୩୨	୧୦୭	ବାସରେ ନିନ୍ଦେ
ଲବଣୀବତୀ - ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୫	୯	ଅତି କାତରେ
	୫	୯	ନ ରହୁଛି
	୫	୧୧	କେଉଁ ସୁନ୍ଦରୀ
	୭	୧୫	ମଳୟ ଶିଖରୀ
	୮	୨୫	ଦେଶରେ ନଳିନୀ
	୧୦	୩୫	ଦେଖି ନବକାଳିନୀ
	୧୭	୫୧	ଯେତେ ସୁଧୀରା
	୨୪	୫୫	ଛିଦି ଥିଲେ
	୨୪	୭୫	କି ହେବ ଭୟ
	୨୪	୭୫	ଯାହା ହେଲ
	୨୮	୮୯	ଉଷ୍ଣ ଦେଲେ
	୨୯	୯୫	ବାଳା ଦୁଃଖେ
	୩୧	୧୦୨	ପତି ନାରେ
	୩୨	୧୦୫	ସିବ ସହସ୍ର
	୩୨	୧୦୬	ଦିନେ ଯେ ଗୁଡ଼ି
ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ - ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୭	୨୧	ପିକ ପଞ୍ଚମସ୍ତରେ
	୧୪	୪୩	ଶକ୍ତି ସମ୍ପଦ
	୨୨	୭୩	ଭୁଞ୍ଜକଳାତ
	୩୧	୧୦୩	ଯମୁନାତୀରେ

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
ପ୍ରେମସୁଧା ନିଧି—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୭	୧୪	ସୁଧାକର ସୁଧାକର
	୭	୨୧	ଜଗମୋହା ଚୂଡ଼ା
	୯	୨୮	ବସନ୍ତରେ ବିରାଗୀ
	୯	୩୦	କବୁ କବୁ କେବୋ
	୧୫	୪୭	ଦିନେ ଘନସାର
	୧୬	୪୯	ସୁଷ୍ପ ପବ ପ୍ରଭ
	୧୮	୫୪	ବଧୂ ମୁଖ ବଧୂ
	୨୩	୬୫	କି ବଡ଼ ଭୟ
	୨୪	୭୪	ପ୍ରିୟା ସହିତ
	୨୭	୮୫	ଦୂରେ ଥିଲେ ପାଶେ
	୨୭	୮୭	ଭଲ ଜାଣୁ ମଣି
	୩୧	୧୦୨	ନୀରଜଦଳ
	୩୨	୧୦୭	ରୁଚିବାଣୀ ସମୁଦ୍ଧରେ
	୩୩	୧୧୦	ଫେଡ଼ି ବସନ
ରସିକହାରାବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୭	୧୩	ଦିନେ ବହାର
	୧୦	୩୫	ଶ୍ରବଣେ ଘନଘନ
	୧୫	୪୭	ନାଚେ ବିରାଗୀ
	୨୩	୬୭	ପ୍ରୀତି ଉଣା କରୁ
	୨୪	୭୪	ପ୍ରୀତି ହୋଇ ଯେବେ
	୨୪	୭୫	ରଜାକୁ ହେବାର
	୨୮	୮୯	ଲବଣୀ ଶିଶୁପତ୍ନୀ
	୩୦	୯୭	ରୁହିଲେ ଅଳି
ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୨୭	୮୦	ସୁପ୍ତି କରବାକୁ
	୨୮	୮୯	ସପ୍ନରେ ଯାଇ
ଗୀତାଭିଧାନ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ	୨	୨	କଟକ ସମୁଦ୍ର
	୩	୫	ପ୍ରିୟକ ମୁଖ
	୮	୨୫	ସୁରଭି ସଜ୍ଜିନୀ
	୨୨	୬୨	କାଳିକା ବୋଲଇ
କୋଟିହସ୍ତାଶ୍ରୟଭାବ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୫	୧୧	ଏମନ୍ତ କାଳରେ

—ଦଶ—

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
	୭	୧୭	ଅତି ରସମୟ
	୧	୨୮	ପ୍ରାୟଶଃ ମଞ୍ଜୁ
	୧	୨୧	କେଜାର ପକ୍ଷୀତରେ
	୨୧	୫୮	ଭୁକୁଟ କୁଟ
	୨୨	୭୨	ଅବଳା ବୋଲି
	୨୪	୭୫	ମନ୍ଦ ଶବ୍ଦେ
	୨୧	୧୪	ଜନ ବିହୀନ
ଅବନାରପତରଣ-ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୨୩	୭୧	ମମ ଅମର
	୨୮	୧୨	ମମ ଧନର
	୩୨	୧୦୭	ତପ ସମୟ
କଳାକରୁକ-ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୨୨	୭୩	କଳାପ ବରହ
	୨୭	୮୪	କଳି ଯାହା ଦର୍ଶନ
	୩୨	୧୦୭	କମଳାନନରେ
ଦଶପାଞ୍ଚ - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୩	୭	ଶୁଭେ ପ୍ରମର
ଚଉପଞ୍ଚାଶ - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୧୦	୩୫	ନୀରଦ ଗଗନେ
ଲବଣ୍ୟନୟ - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୨୧	୫୮	ଆସିବେ ବୋଲି
ଚମ୍ପୂ - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୨୪	୭୭	ଭୃନ୍ନାରେ ଚନ୍ଦ୍ର
ପଞ୍ଚଶାସୁକ - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୮	୨୫	ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର
ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୧୦	୩୫	କେମନ୍ତେ ବହିବ
ସଙ୍ଗୀତ - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୧	୩୦	ଶିଖରୀ ଉପରେ
	୧୦	୩୩	କାନ୍ତ ବିନା ଦିବା
	୧୦	୩୭	ଏ ଘୋର ବରଷା
	୧୦	୩୭	ଆସି ଦନ କାଳ
	୧୦	୩୭	ଆସାଦ ହୋଇ
	୧୫	୪୫	ସାରଙ୍ଗରଦ
	୧୭	୪୧	ପଡେ କି
	୨୪	୭୧	ଆଶା ପଲଙ୍କରେ
ରସଲେଖା - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୫	୧	କି ବହୁସରେ
	୩୦	୧୭	ନିନ୍ଦା କରୁଥାଇ
ଚିତ୍ରକାବ୍ୟବନ୍ଧୋଦୟ-ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୨୭	୮୩	ରସାରେ ସାର

—ଏଗାର—

କାବ୍ୟ କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
ବଦନ୍ତଧନ୍ୟାମଣି-ଅଭିମନ୍ୟୁ	୨୭	୮୪	ନବସଙ୍ଗ ନାଗ
	୫	୧୧	ଧରା ଶୟନରେ
	୭	୨୧	କଳକଳ କଳକଣ୍ଠ
	୮	୨୭	କାଳିଆ କମଳ
	୧୭	୫୨	ଭୁଜାଭେର
	୨୨	୭୨	ପ୍ରମଦ ଉନ୍ମତ
	୨୮	୯୨	ଅନେକ ଦହକ
	୩୦	୯୭	ମଧୁପ ଝଙ୍କାର
କିଶୋରହେନାନଗମ୍ଭୀର —	୩୧	୧୦୩	ରମଣୀ କେ ପୁଣି
	୨୨	୭୩	ନାଦଃ କୋଽପି
କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ	୨୫	୭୫	ମୁବତୀ କଦମ୍ବ
	୩୦	୧୦୦	ଫୋଟକା ହେଉଛୁ
ଚନ୍ଦ୍ରକଳା - କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ	୬	୧୮	ପରବେଶ ହେଲୁ
	୨୪	୭୭	ସେ ତପତ୍ତିରେ
	୩୩	୧୧୦	ପଟ୍ଟନଟ ଖଣ୍ଡିତ
ସଙ୍ଗୀତକଳ୍ପଲତା—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ	୧୦	୩୭	ମୀନମୟନା ଶାଶ
	୩୧	୧୦୪	ବଶୀଧାର !
	୩୨	୧୦୭	ଝମି ଝମି
ପ୍ରବନ୍ଧପୁଷ୍ପଚନ୍ଦ୍ର - ଯଦୁମଣି	୨୭	୮୭	ମୋକ୍ଷ କରଦିଏ
	୧୦	୩୭	ବରଷା କାଳ
ଉଷ ଭିଳାସ - ଶିଶୁଶଙ୍କର	୩୧	୧୦୩	ମୁଖେ ମାର ସିନ୍ଧୁ
	୩୧	୧୦୩	ଏତେ ବୋଲି
ରାଧାକାଶ୍ୟାପ-ଦେବଦୁର୍ଲଭ ଦାସ	୧୦	୩୫	ଶିଖର ମଞ୍ଜୁ ଶ୍ରେଣୀ
	୧୦	୩୫	ମନ ତାର କୁଣ୍ଠ
ଲୀଳାବତୀ-ରଘୁନାଥ ହରିଚନ୍ଦନ	୫	୧୨	କହିବାରେ ଆଉ
	୮	୨୭	ଛୁଡ଼ିଲକ ସୁଧା
ସୁଗଳରସାମୃତଲହରୀ-କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସଦାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମା	୨୪	୭୨	ନିନ୍ଦିତ ଏବେ
	୩୧	୧୦୩	ତଳିଲନି ସଦା

—ବାର—

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
କୃଷ୍ଣବିଳାସ-ଚନ୍ଦ୍ରପାଣିପଟ୍ଟନାୟକ	୨୪	୭୭	ବାଣିଜ୍ୟକାରେ
ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ ବିରହ-ମଣିଚରଣ	୫	୧୦	ବାମନର ପତ୍ନୀ
ବାସୁଦେବବିଳାସ-ନୃସିଂହ	୩୦	୧୮	ବିଷ୍ଣୁର କଳା
ପଟ୍ଟନାୟକ			
ଶଶିସେଣା — ପ୍ରତାପ ରାୟ	୩୦	୧୧	ସେଥିଁ ଆନ ବାଣୀ
ରଞ୍ଜିତବିହାର — କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସ	୨୪	୭୨	ପ୍ରବେଶ ହେ ଇଲା
ଗୋପୀଜୟା — ଦନାଇ ଦାସ	୫	୧୧	ଶୁଣିଣ ବିରହ
	୨୨	୭୪	ସେ ଗୋ ବନରୁ
	୩୦	୧୮	ଧୀର ଧୀର କର
ଶ୍ୟାମସୋପାନ — ବ୍ରଜନାଥ	୫	୧୦	ଶ୍ରାବଣ ବାରିଧାସ
ବଡ଼ଜେନା	୨୨	୭୪	ଶ୍ରେଷ୍ଠସୁମାଳେ
	୩୦	୧୮	ଶୋଣ ଅରୁଣ
	୩୨	୧୦୮	ଶିଖିକଳାପବନୁନା
ରାଧାମାଧବ ବିଳାସ — ରଘୁନାଥ			
ପରିଚ୍ଛା	୨୩	୭୭	କାମନା ମନା
ଗୋପୀନାଥବଲ୍ଲଭ ନାଟକ —	୭	୧୮	ପୁରସମୟ
ରଘୁନାଥ ପଣ୍ଡା	୭	୨୨	ଏ ରସ ବସନ୍ତ
ଶଶିରେଖା-ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦ୍ର	୩	୭	ଭ୍ରମର ଝଙ୍କାର
	୧୦	୩୭	କରକା ପ୍ରକର
	୨୩	୭୧	ସୁରୁଷ ତହିଁକ
ବିଚିତ୍ରସମାୟୋଗ-ବିଶି ଖୁଣ୍ଟିଆ	୩	୭	କମଳ କୁମୁଦ
	୩	୭	ବଡ଼ ସେ ଥବ
ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ-ଉତ୍କଳରଣ ଦାସ	୩	୭	ଚନ୍ଦ୍ର ବିଚ୍ଛେଦରୁ
	୨୨	୭୩	ଶିରେ ଭୁଜଙ୍ଗପୁଷ୍ପ
	୩୨	୧୦୭	କୃଷ୍ଣ ବିହନେ
ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ-ବନମାଳୀଦାସ	୨୧	୫୧	କାହିଁକ ନଇଲେ
ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପଦ୍ୟାବଳୀ	୭	୧୫	ମଳୟ ମରୁତ
	୨୮	୧୦	ରାଧା ପରି ରାଧା

—ତେର—

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ପୁରୁଣା
ବଳାହଳଚଉତିଶା —	୧	୩୦	ନର ଶିଖରେ ଆଶ୍ରେ
ଦୁର୍ଜୟନ ସିଂହଦେବ	୧୦	୩୭	ଘନାଘନ ନିନଦ
	୧୭	୪୨	ରୁହି ମଞ୍ଜିବିକାଶ
	୩୨	୧୦୮	ମୁନିମନମୋହନ
ବସନ୍ତବହାସ — କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର	୩୦	୧୮	ପ୍ରିୟ ଆଳ !
ଅମ୍ବିକାବିଳାସ-ବଳଭଦ୍ରଭଞ୍ଜଦେବ	୫	୧୨	ଅଳକର ଚଳକ
	୨୩	୭୭	ଅନୁ ପଶିତ
	୨୫	୭୧	ଅଜନା ଅନା
ରସମୁକ୍ତାବଳୀ—ଗଦାଧର	୨୮	୫୧	ହେଉ ନାରାୟଣୀ
ଭଞ୍ଜଦେବ	୩୦	୧୧	ହେଉ ନାରାୟ
ଉଚ୍ଚାକାବ୍ୟ—ଗୋପୀନାଥ			
ସିଂହଦେବ	୧	୩୦	ଏ ନାର ଶୀକର
କାଦମ୍ବୀ-ବଳଭଦ୍ର ଦେବ	୭	୧୧	ଚୂଡ଼ ପାଦପର
	୨୪	୭୧	ବିରଦବ୍ୟାଧରେ
	୨୧	୧୫	ଜଣିଲ କେବଳ
	୩୦	୧୧	ଅନ୍ତର୍ଗତ ବହ୍ନି
ରସଲହରୀ-ରଘୁନାଥଭଞ୍ଜଦେବ	୨	୪	ବ୍ୟାଘ୍ର ହୁଅନ୍ତେ
ପ୍ରେମମଞ୍ଜରୀ—ରାଧାମୋହନ			
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ	୭	୨୨	ମଧୁସୂଦ
ଉର୍ଜ୍ଜ୍ବରସୁଞ୍ଜିତ — ରାଧାମୋହନ	୭	୨୨	ଏ ବସନ୍ତକାଳ
ରାଜେନ୍ଦ୍ରଦେବ	୧୫	୪୭	ଘନାବୃତ ବ୍ୟୋମ
	୩୨	୧୦୮	ବିପକ୍ଷତ ରତି
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ — ରାଧାନାଥ ରାୟ	୨୮	୧୦	ସହଜେ ସୁହୃଦ୍
ସନ୍ଦାହ — ରାଧାନାଥ ରାୟ	୨୮	୧୦	ଅସ୍ବସ୍ବନିଦତ
ତପସ୍ବିନୀ — ଗଙ୍ଗାଧର	୫	୧୦	ମୋ ହୃଦୟକୁଳା
ମେହେର	୨୪	୭୭	କାନ୍ତାବିନା
ପ୍ରଣୟବନ୍ଧୁ — ଗଙ୍ଗାଧରମେହେର	୧	୨୮	ସୁସ୍ବବତୀ ପିକ
ଜାତକବ୍ୟ — ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର	୭	୧୮	ବସନ୍ତ ବିଜୟ
ଶଶିପ୍ରସା — ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି	୨୮	୧୦	ସ୍ବରୂପଲେ ଲେକେ
ମୋହନ — ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି	୨୮	୧୦	କଳକବରନା

— ଚଉଦ —

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
ଇନ୍ଦ୍ରମଥା — ଅପର୍ଣ୍ଣା ଦେବୀ	୨୮	୧୩	ଆହା କି ବବଣା
ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ-କାନ୍ତକବି			
ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ	୨୧	୫୧	ରଚିତ ଏ
ଉତ୍ତରରାମଚରିତ-ମଧୁସୂଦନରାଓ	୨୪	୭୭	ଫାଟି ସାଉଁଅରୁ
	୩୩	୧୧୦	ଗୁଡ଼ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୋର
କୁସୁମାଞ୍ଜଳି — ମଧୁସୂଦନ ରାଓ	୭	୨୨	କି ମନ୍ଦ ଲଭିଛୁ
ବିଶ୍ଵମିଳନଚିତ୍ର-ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ	୨୪	୭୭	ଶୂନ୍ୟ ସଂସାର
କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣଗୀତାବଳୀ	୧	୨୮	ରୁରୁ ବସନ୍ତ
୧୧୫୮ କବିତା —			
ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁ	୧୦	୩୨	ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି
କୋଣାର୍କ — ଜାଲକଣ୍ଠ ଦାସ	୨୨	୮୫	ପ୍ରତି ତୋତେ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ଜୟକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ	୧	୩୧	କୋକିଳର କଣ୍ଠ
	୨୭	୮୭	ବିରହିଣୀ ନଖେ
କବିତାକୁମୁଦ — ବିଚ୍ଛନ୍ନଚରଣ	୧	୩୧	ଶ୍ରାବଣ ଆସିଲା
ଇନ୍ଦୁରେଖା-ଗୋଲୋକଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ	୨୭	୮୪	ବଳି ଶୋଭା
ସତ୍ୟଭାମା-ଗୋଲୋକଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ	୫	୧୨	ବିମ୍ବାଧର
	୭	୧୪	ନ ଲୋଡ଼ଇ
	୭	୨୩	ଯେବେ ପରୁଷଲୁ
ସହୃଦୟାନନ୍ଦ-ବାନାମୂର ଆରୁର୍ଷ	୭	୨୨	ଏବେ ସହ
	୩୧	୧୦୪	ଶୀତଳ ନଳିନୀ
ସତ୍ୟଚନ୍ଦ୍ର କା-ମାଧବଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର	୨୩	୭୭	ସଙ୍ଗିନୀ ରେ
ଧୂପ — ମାୟାଧର ମାନସିଂହ	୨	୪	ଏଇ ଆସେ
	୧୦	୩୮	ସାଥୀକ ନାହିଁ
କାବ୍ୟନାୟିକା-ରାଧାମୋହନ			
ଗଡ଼ଜାତୀୟକ	୭	୨୩	କୁହୁ ଗୀତ ଆଉ
ଲଢ଼ିକା — ଅନୁପସିଂହ ଦେବ	୧୦	୩୮	ନାହିଁ ପାଶେ
ସତ୍ୟସୁର୍ଗନିଶ୍ଵଣୀ-ନିରଞ୍ଜନ କର	୫	୧୦	ଅନ ଅନ ନେତ୍ରେ
ସଙ୍ଗୀତଶିଳ୍ପମଣି-ନିରଞ୍ଜନକର	୩୩	୧୧୧	ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖୀ

—ପଦ୍ମ—

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
ବିରହବାନ୍ଧବ-ଦରଦାକବି	୧୭	୪୧	ବରବରନା ମୋ
	୧୧	୫୫	ମାର ତେଜ ପ୍ରିୟା
	୧୧	୫୫	ସନକୃଷ୍ଣକେଶୀ
	୨୪	୬୧	ମରାଜଗମନା
ମିଳନମାଧୁରୀ-ଦରଦାକବି	୨୭	୮୫	ଯେତେ ଦୂରେ ଥିଲେ
ପକ୍ଷୀପ୍ରୀତି - ଦରଦାକବି	୭	୨୩	କୋଇଲିରାଣୀ
	୧୭	୫୦	ବୃନ୍ଦାବନ ପାଶେ
ରତ୍ନସହାର - ଦରଦାକବି	୭	୧୭	ସୁରଜଲୀଳସୀ
	୭	୨୪	ମାନମା ନାମ
	୨୮	୧୩	ଏକେତ ବଦନ୍ତ
	୩୦	୧୭	ମୁକୁଳେ ସହକାର
ସଂଗରଣି—ଦରଦାକବି	୧୩	୪୨	ଶଶୀଶୋଭନୀ
ଗୀତଗୀତି-ଦରଦାକବି	୨୧	୫୧	ମୋହରଣ ରେ
	୨୪	୭୧	ପାଞ୍ଚକେ ବାଣ
ଅଞ୍ଜଳି - ଦରଦାକବି	୧୦	୩୮	ଏକାଲେ ସୁରତ
	୨୮	୧୩	ଧୂସର ଗଣ୍ଡେ
ଦିନତନ୍ତ୍ର - ଦରଦାକବି	୨୮	୧୧	ରୂପେ ଥିଲା ରମ୍ଭା
ହଂସଦୂତ - ଦରଦାକବି	୭	୧୭	ସୁଷ୍ମିତ ଆଜି
	୧	୩୨	ପାଣ୍ଡୁର ଦଶେ
	୩୩	୪୩	ସୁଦନସୁଦ ରାଧା
	୧୭	୫୦	କୃଷ୍ଣଚରଣ ଭାଳି
କବୀରଦାସ ଦୋହାବଳୀ	୨୧	୭୦	ତଳାଫେ ବନା
ସୁରସାଗର - ସୁରଦାସ	୫	୧୦	ନିଶି ଦିନ ବରପତ
	୭	୧୮	ଉଦବ ବେଗି
	୧୦	୩୮	ବରୁଷେ ବଦରା
ରାମଚରଣମାନସ-ଗୁଳସୀଦାସ	୭	୧୭	ଦେଖନ୍ତୁ ତାତ
	୧୦	୩୮	ଦନ ସମଂତ
ବିଦ୍ୟାପତି ରଚନାବଳୀ	୧୫	୪୫	ସାରଙ୍ଗ ନୟନ

— ଖୋଦ୍ଦଳ —

କାବ୍ୟ-କବିତା-କବି	ପଦ	ପୃଷ୍ଠା	ଉଦାହରଣ ସୂଚନା
ମୀରାବାଇ ଦୋହାବଳୀ	୨୯	୭୦	ଆଲୀ ଗ ମେରେ
	୨୨	୭୪	ମୋର ମୁକୁଟ
ପ୍ରଶସ୍ତା—ମହାଦେବୀ ବର୍ମା	୨୯	୭୦	ମଧୁର ମଧୁର
ମେଳାଚଳଚ୍ଚିତ୍ର-ଶଙ୍ଖଲବାଦୟନ	୭	୨୪	ପରଦେଶ ବାଲମ
	୩୦	୧୮	ମୋହନ ଜା
ବୈକୁଣ୍ଠାବରା-ଶଙ୍ଖଲବାଦୟନ	୧୦	୩୮	ଆଗ ବନ
ବର୍ଷାବରଣ-ରସାନ୍ତନ ଥପାକୁର	୧୦	୩୮	ହେଉଣୁ ଶ୍ୟାମଲ
ଗୀତାଞ୍ଜଳି-ରସାନ୍ତନାଥପାକୁର	୧୦	୩୧	ମେଘେର ପରେ
	୨୯	୭୯	ସାରା ଜଣି
	୨୪	୬୩	ଏଇ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ରାତେ
ଓମ୍ବରଶାୟାମକବିତା —	୧	୨୮	ବଦନ୍ତ ଏସେଛେ
ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବ	୨୪	୭୩	ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ପୁଲକିତ
	୨୪	୭୭	ଓ ଗୋ ପ୍ରିୟେ
ଉର୍ଦ୍ଦୁ କେ ପ୍ରେମଗୀତ-ଅବଦୁଲ			
ହମୀଦ	୧୦	୩୧	ସାବନ ଜା
ଉର୍ଦ୍ଦୁ କେ ପ୍ରେମଗୀତ —	୩୦	୧୭	ଫୁଲ ଖିଲେ
ଅବଦୁଲ ମଜିଦ୍			
William Shakespeare	5	11	O She says
	24	77	O Powerful
	28	93	Fair was the
Lord Tennyson	25	79	There has
	34	112	That God
John Keats	23	69	More happy
Lord Byron	23	69	Yet though
	24	77	Sweet to the
Robert Southey	24	78	But of all
Mathew Arnold	24	78	Ah love

ସଠୀକ ଯମକରାଜ ଚଉତିଶା

(ରାଗ—କୌଶିକ)

କୁଞ୍ଜିବନେ କଳାନିଧି କଳାନିଧି କଳାନିଧି କଳା ଶ୍ରୀହର,
କହନ୍ତି ସକଳ କଳକଣ୍ଠ ପାଶେ କଳକଣ୍ଠୀ ପ୍ରୀତି ସୁମର ।
କୋକିଳ, କି କରୁଥିବ ସାମାମଣି,
କୁସୁମ-ଶାୟକ ସାୟକ ଶାୟକ ଶାୟକ ବନ୍ଧୁଥିବ ଟାଣି । ୧ ।

ଅନୁସ୍ତୁପ — କୁଞ୍ଜବନରେ କଳାନିଧି (ଚନ୍ଦ୍ରମା), କଳାନିଧି କାମକଳା-
ସାଗର, କଳାନିଧି (କଳାମାଣିକ) କଳା ଶ୍ରୀହର (କାଳିଆ କାହ୍ନୁ) ସକଳ
(କଳରୁଚୟକ୍ତ) କଳକଣ୍ଠ (କୋକିଳ) ପାଶରେ କଳକଣ୍ଠୀ (କଳକଣ୍ଠ
ବଚନା)ର ପ୍ରୀତି ସୁରଣ କରି କହୁଛନ୍ତି — ରେ କୋକିଳ, ମୋ ରାମାମଣି
(ରାଧା) ବର୍ତ୍ତମାନ କ'ଣ କରୁଥିବ ? କୁସୁମ-ଶାୟକ (ସୁସ୍ଥଧନୁ କନ୍ଦର୍ପ)
ସାୟକ (ସୈଧାରୁ = ନାଶ କରିବା + ଅକ = ନାଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ) ତା'ର
ଶାୟକ (ପାଞ୍ଚ) ଶାୟକ (ଶର)କୁ ତା' ଉପରକୁ ଟାଣିରେ ବନ୍ଧୁଥିବ ।

ଅର୍ଥ — କୁଞ୍ଜବନରେ ବ୍ରଜଚନ୍ଦ୍ରମା, କାମକଳାସାଗର, କଳାମାଣିକ
କାଳିଆ କାହ୍ନୁ କଳଧନୟକ୍ତ କୋକିଳ ପାଶରେ କୋକିଳବଚନା ରାଧାର
ପ୍ରୀତି ମନେ ପକାଇ କହୁଛନ୍ତି — ରେ କୋକିଳ, ମୋ ରାଧା ବର୍ତ୍ତମାନ କ'ଣ
କରୁଥିବ ? ତାକୁ ନାଶକରିବା ସମର୍ଥ କନ୍ଦର୍ପ ତା'ର ପାଞ୍ଚ ଶରକୁ ଯୋଡ଼ି
ତା' ଉପରକୁ ଟାଣିରେ ବନ୍ଧୁଥିବ ।

ଖଞ୍ଜିନ-ନୟନା କଟକ କଟକ କଟକ କଟକ ଶୋଭିନୀ,
 ଖେଦକ ଘେନିବ ହାଟକ ହାଟକ ହାଟକ ସୁମନ-ମୋହିନୀ,
 କୋକିଳ, ଶିତିମଣ୍ଡନା କଞ୍ଜାନନୀ,
 ଖଞ୍ଜିଥିଲୁ ପ୍ରୀତି କଟକ କଟକ କଟକ ସୁସ୍ୱନାଗମନୀ । ୨।

ଅନୁସ୍ତୁପ୍ତ — ଖଞ୍ଜନନୟନା କଟକ (ନିଜମ୍ବୁ), କଟକ (ବଳସ୍ୱ), କଟକ (ଘାସ୍ତ୍ରି), କଟକ (ନାସାମଣି) ଶୋଭିନୀ ଅଟେ; ସେ ହାଟକ (ଘାସ୍ତ୍ରି) ହାଟକ (ସୁନା) ହାଟକ (ହଟଯୋଗୀ) ମନମୋହନୀ ଖେଦ କରୁଥିବ; ସେ ଶିତି-ମଣ୍ଡନା, କଞ୍ଜାନନୀ କଟକ (ନୂପୁର) ସୁସ୍ୱନାଗମନୀ, କଟକ (ରାଜଧାନୀ-ବ୍ରଜପୁର) ଓ କଟକ (ପାହାଡ଼ର କଟି ପ୍ରଦେଶ)ରେ ପ୍ରୀତି ଖଞ୍ଜିଥିଲୁ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ସେ ଖଞ୍ଜନନେତ୍ରୀ ନିଜମ୍ବୁ ଯୋଗୁଁ ତା'ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକଙ୍କଣ ଯୋଗୁଁ ଓ ଘାସ୍ତ୍ରିମନ୍ତ ନାସାମଣି ଯୋଗୁଁ ଶୋଭିପାଏ । ସେ ହଟଯୋଗୀମନମୋହନୀ (ମୁଁ ତା'ର ପ୍ରେମଲାଗି ମାୟାଯୋଗିବେଶ ରଚନା କରିଥିଲି) ଓ ଘାସ୍ତ୍ରିମନ୍ତ ସ୍ୱଶ୍ରୀଙ୍କୀ ସବଦା ଦୁଃଖ କରୁଥିବ । ମୋ ଧରାମଣ୍ଡନା, ପଦ୍ମବଦନା, ନୂପୁର ଯୋଗେ ଗମନ କାଳରେ ସୁମଧୁର ସ୍ୱରରଚନାକାରଣୀ, ବ୍ରଜପୁରରେ ଓ ପାହାଡ଼ର କଟିପ୍ରଦେଶରେ ମୋ ସହୃଦ ପ୍ରୀତି ରଚନା କରିଥିଲୁ । (ଏଠାରେ ନାୟିକା ଅଭିସାରିକା)

କଟକ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟତ୍ର ବ୍ୟବହାର:—

ବିରକ୍ତ ଚିତ୍ରକୁଟରେ ବିହରେ ଚିତ୍ରକୂଟରେ

କଟକକୁ ତେଜି କଟକରେ ।

(ବୈଦେହ୍ୟାଶ ବିଳାସ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କଟକ ସମୁଦ୍ର ଲବଣ ବଳସ୍ୱ ଦ୍ୱିରଦଦନ୍ତ ମଣ୍ଡଳ

ସାଗୁ ନିଜମ୍ବୁ ରାଜଧାନୀ ଏତେକ କଟକ ଶବ୍ଦେ ମଞ୍ଜୁଳ ॥

(ଗୀତାଭିଧାନ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଅଭିଯାଗିକା ନାହିଁ କାର ଲକ୍ଷଣ: —

ମଦନାନଳସନ୍ତପ୍ତା ଯା: ଅଭିଯାଗିସ୍ତୁ ପ୍ରାୟଃ,
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନୀତମସିମାହାନ ଯୋଗ୍ୟାମୃତବରୁଷଣା
ସ୍ବୟଂଭୁବିସରେ ଦ୍ବୟ ରୁ ପା ଭବେଦଭିଯାଗିକା ॥

(ରସାର୍ଣ୍ଣବ)

ଯାଭିଯାଗିସ୍ତେ କାନ୍ତଂ ସ୍ବୟଂ ବାଭିସରତ୍ୟସି
ଯା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନୀତାମସୀ-ଯାନଯୋଗ୍ୟବେଶାଭିଯାଗିକା ॥
ଲଜ୍ଜସ୍ବା ସ୍ବାଜାଲ୍ଲନେବ ନିଶଦାଶିଲମଣ୍ଡନା ।
କୃତାକରୁଣା ସ୍ବିତ୍ସେକପଣୀୟକ୍ତା ପ୍ରେୟଂ ବଳେତ୍ ॥

(ଉତ୍କଳ ନାଳମଣି — ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ଅଭିଯାଗିକା ଦୁଇପ୍ରକାର (କ) ଶୂଳାଭିଯାଗିକା (ଖ) କୃଷ୍ଣାଭିଯାଗିକା ।

ଶୂଳାଭିଯାଗିକାର ଲକ୍ଷଣ: —

.ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ଥମ୍ଭତମଣ୍ଡଳଃ ପ୍ରଥସ୍ତେ ବୃନ୍ଦାବନେ ଚନ୍ଦ୍ରକା ।
ସାହାଂ ସୁନ୍ଦରନନ୍ଦନୋ ବ୍ରଜପତିସ୍ତଦ୍ବ୍ୟଥମୁଦ୍ବ୍ୟସତେ ॥
ତୁଂ ଚନ୍ଦ୍ରାହଚଚନ୍ଦନେନ ଶରତା ଶ୍ରୋମେଶ ଚୁଳଂକୃତା ।
କଂ ବସ୍ତ୍ର ନ୍ୟରବନ୍ଦରୁଚରଣଦ୍ବୟଂ ନ ହରିସ୍ତସି ॥

(ଉତ୍କଳ ନାଳମଣି — ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

କୃଷ୍ଣାଭିଯାଗିକାର ଲକ୍ଷଣ: —

ତମିରସମିଭୁଃ ଅଗାଧାଞ୍ଜ୍ୟଃ କଦମ୍ବବନାନ୍ତରେ
ସଖି ବକଗୁଂ ପୁଣ୍ୟାସାନଃ ସରନ୍ତ୍ୟଭିଯାଗିକା ।
ତବ ରୁ ପରିତୋ ବିଦ୍ୟୁଦ୍ବର୍ଣ୍ଣା ଗୁନ୍ତଦ୍ବୟତସ୍ୟୋ
ହରି ହରି ଘନଧ୍ବନ୍ତାନେଞ୍ଜାଃ ସ୍ବବୈଶି ଭିନ୍ନତେ ॥

(ବିଦଗ୍ଧମାଧବ — ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ଗଚ୍ଛନ୍ତୀନାଂ ରମଣବସନ୍ତଂ ଯୋଷିତାଂ ତତ୍ର ନକ୍ତଂ
ରୁକ୍ତାଲେକେ ନରପତିପଥେ ସୁଚିତ୍ରେଦୈସ୍ତମୋଭୁଃ ॥

(ମେଘଦୂତ — କାଳିଦାସ)

ଉତ୍ତୁଷ୍ଟଂ କରକଙ୍କ ଶତ୍ରୁସମିତଂ ବଜ୍ରା ଦୃଢ଼ଂ ମେଖଳା
 ଘଟେନ ପ୍ରତିପାଦିତା ମୁଖରସ୍ତୋମିଷ୍ଠସ୍ତୋମୁକତା
 ଆରବ୍ଧେ ଭଜୟାନ୍ନୟା ପ୍ରିୟସଖି କୀଡ଼ାଭସାବେସ୍ତବେ
 ଚଣ୍ଡାଳସ୍ତ୍ରମିଶ୍ରବନ୍ଧୁନପଟ୍ଟସ୍ତେପଂ ବିଧତ୍ତେ ବିଧୁଃ ॥
 (ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ — ବିଶ୍ଵନାଥ କବିରାଜ)

କଳସୁତି ନୟନଂ ଦିଶି ଦିଶି ବଳିତଂ
 ପଙ୍କଜମିତ୍ତ ମୁଦୁମାରୁତଗଳିତଂ
 କେଳିବିଧିନଂ ପ୍ରମୋଦିତ ରାଧା
 ପ୍ରତିପଦସମୁଦତମନସିନବାଧା
 ଜନସ୍ଵରୁ ପ୍ରଭୁଗଜେଶମୁଦିତଂ
 ରାମାନନ୍ଦରାସୁ କବି ନିରଦିତମ୍ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ରାମାନନ୍ଦ ରାସୁ)

ଏଇ ଆସେ ଏଇ ସୁନ୍ଦର ଧୀର ଗମନେ
 ଭେଟିବାକୁ ପ୍ରିୟ ତେଜ ତାର ନିଜ ଭବନେ ।
 କୃଷ୍ଣାରଜନୀ ଘନମେଘମାଳା ଆଳାଶେ
 ବିରଳ ତାରକା ମେଘ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପ୍ରକାଶେ ।

(ଧ୍ରୁପ — ମାୟାଧର ମାନସିଂହ)

ବ୍ୟାଘ୍ର ହୁଅନ୍ତେ ତମରେ ଜଗତ
 ଅଶ୍ଵପାଶ ନାଶ ହୋଇ ମୁଦିତ
 ମାଳବସନ କରି ପରିଧାନ
 ଅନ୍ଧକାର ନାଶି ଭୟେ ବହନ
 ନ କରି ପ୍ରକାଶ

ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ପ୍ରାଣେଶ୍ଵର ପାଶ ॥

(ରସଲହରୀ — ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜଦେବ)

ଚଳାମାଳା ମୋର ପ୍ରିୟକ ପ୍ରିୟକ ପ୍ରିୟକ ପ୍ରିୟକ ଦେଖିବ,
 ଗଉରୀ ନ କରି ପ୍ରିୟକ ପ୍ରିୟକ ପ୍ରିୟକ ମୋହିନୀ ବସିବ,

କୋକିଳ, ଗୁଣମଣି କେନ୍ଦ୍ରେ ବସ୍ତବ
ଗୁରୁସମ ଡୋଳା ତରଳ ତରଳ ତରଳ ତା'ର ହେଉଥିବ । ୩।

ଅନୁସ୍ — ମୋ ଗଳାମାଳା ପ୍ରିୟକ (ଭ୍ରମର) ପ୍ରିୟକ (ବୁକୁମ)
ପ୍ରିୟକ (କଦମ୍ବ) ପ୍ରିୟକ (ନୀଳ ଅଶୋକ) ପ୍ରଭୃତି ଦେଖିବ । ମୋ ମୋହନ
ଗଉରୀ ପ୍ରିୟକ (ପ୍ରିୟଙ୍ଗୁ — ପ୍ରିୟ — ଅଙ୍ଗ ଧାରୁ — ଗମନ) ପ୍ରିୟକ (ପ୍ରୀତି-
ବିଷୟ) ଓ ପ୍ରିୟକ (ଗୋରଚନା) ନ କରି ବସିଥିବ । ମୋ ଗୁଣମଣି କପର
ବସ୍ତବ; ତାର ଗୁରୁସମ ଡୋଳା ତରଳ (ତଳତଳ) ତରଳ (ଅରଥର)
ତରଳ (ତଞ୍ଜଳ) ହେଉଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଗଳାହାର ରାଧା ଭ୍ରମର, ବୁକୁମ, କଦମ୍ବ,
ନୀଳଅଶୋକ (ଏ ଗୁଡ଼ିକ କାମୋଦେବକାନ୍ତ)ମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବ; ମୋ
ମୋହନା ଗୋରୀ ଗମନ ନ କରି (ଅକ୍‌କା ହୋଇ) ପ୍ରୀତିପଦ ବିଷୟ
ନ ପକାଇ ଓ ଗୋରଚନା ନ ଲଗାଇ ଏକସ୍ଥାନରେ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣୀ ହୋଇ
ବସିଥିବ । ତା'ର ଦୁର୍ବଳ ତଳତଳ ଗୋଳା ତଞ୍ଜଳ ଓ ଅରଥର
ହେଉଥିବ ।

ପ୍ରିୟକ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ—

ପ୍ରିୟକ ମୃଗ ପ୍ରିୟକ ଯେ କଦମ୍ବ ପ୍ରିୟକ ପ୍ରିୟଙ୍ଗୁ ହୋଇ ।

ପ୍ରିୟକ ପ୍ରୀତି ଶାଳତରୁ ପ୍ରିୟକ ଶତ୍ରୁଠାରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ॥

(ଗୀତାଉପାଧ୍ୟାୟ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବିରହରେ ଅକ୍‌କା ହୋଇ ବସି ଉଚିତ ଅନୁଚିତ ବିରହସ୍ଥାନତା:—

ହୃଦୟକୁଶଳରେ ଦହ୍ୟମାନେ ସ୍ଵରାଗ୍ନୀ

ଉଚିତମନୁଚିତ ବା ବେଢ଼ି: କି ପଶ୍ଚିତୋଃପି ॥

(ଦ୍ରାବିଂଶତ ପୁରାଣିକା—କାଳିଦାସ)

ବିରହରେ ଭ୍ରମର ଗୁଣମଣି ପ୍ରସବ:—

ଉନ୍ମୀଳନମଧୁଗନ୍ଧଲୁଧମଧୁପଦ୍ୟାଧୁତରୁତାକ୍ରୁର—

କୀଡ଼ତ୍‌କୋକିଳନାକଲୀଳରବେଦୁରାଶ୍ଵିକର୍ମଜ୍ଞିଭାବ ।

ନାୟକେ ପଥକେ କଥା କଥାମି ଧାନାବଧାନକଣ—

ପ୍ରାପ୍ତପ୍ରାଣସମାପନପରପୋଷାପୈରମୀ ବାସର ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ଶୁଭେ ଭ୍ରମର ଝଙ୍କାର କି ଗୁଣ ଝଙ୍କାର

ଚମକ ପଡ଼ିଲି ପୁଣି ପୁଣି ।

ଫିଙ୍ଗି ଦେଲି ମୋତିମାଳା ଫଣି ବୋଲି ବାଳୀ

ଗରୁଡ଼ ନାମକୁ ଶୁଣି ଶୁଣି ॥

(ଦଶପୋଇ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କମଳକୁମୁଦ କୋକନଦ ମାଲୋତ୍ସଳ

ମଧୁପାନେ ମଉଁ ହୋଇ ଚୁମ୍ବନ୍ତି ଭ୍ରମର ।

ଚନ୍ଦ୍ରପାଶେ ବେନୁଜନ୍ତୁ ପୁଷ୍ପତରୁତସୁ

ବିରସଜନଙ୍କୁ ସେ କରୁଛନ୍ତି ଭୟ ॥

(ବିଚିତ୍ର ସମାୟଣ—ବିଶି ଖୁଣ୍ଟିଆ)

ଭ୍ରମର ଝଙ୍କାର କି ଗୁଣ ଝଙ୍କାର ଶୁଣି ଚମକିଲେ ବିରସା

ତଳିଲେ ଅବଶେ ଭଲିଲେ ମଦନେ ଚଳିଲେ ଘରକୁ ନ କହ ।

ବିମଣେ, ପୁଷ୍ପିତ ହୋଇ ତରୁବଳି

ଗନ୍ଧବନ୍ଧୁ ଗନ୍ଧ ଘେନି ବନ୍ଧୁବାରୁ ବିଯୋଗୀ ଧୀର ଗଲ ବଳି ॥

(ଶଶିରେଖା—ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ)

ରାଧା ଏଠାରେ ପୋଷିତଭର୍ତ୍ତୁକା ନାୟିକା —

ନାନାକାରୀବିଶାଦପଦ୍ୟାଃ ଦୂରଦେଶଂ ଗତଃ ପତିଃ ।

ସା ମନୋଭବଦୁଃଖାର୍ତ୍ତା ଭବେତ୍ ପୋଷିତଭର୍ତ୍ତୁକା ॥

(ସାହଚର୍ଯ୍ୟର୍ଦ୍ଦଣ—ବିଶ୍ଵନାଥ କବିବଳ)

କୃଷ୍ଣ ବିରହରେ ବିରହଣୀ ରାଧା ନୟନରେ ଅଶ୍ରୁ :—

ଭୁମ୍ଭୁ ବିଛେଦରୁ କର ସେଦନ୍ତ ବରଜ ନାଶ

ନୟନୁ ଲେଖକ ବହୁଯାଇ

ମିଶର ଯମୁନା ସଙ୍ଗେ ଏଣୁ ସେ ବଢ଼ଇ ବେଗେ
 କୃତାନ୍ତ ଭଗିନୀ ଦୋଷ ନାହିଁ ହେ ଦାନବନ୍ତ ।
 (ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ — ଭକ୍ତଚରଣ)

ଶୀର୍ଣ୍ଣା ଗୋକୁଳମଣ୍ଡଳୀ ପଶୁକୁଳଂ ଶଷ୍ଠାୟ ନ ସ୍ଵଦତେ
 ମୁକାଃ କୋକିଳପଞ୍ଚକ୍ରୟଃ ଶିଖୀକୁଳଂ ନ ବ୍ୟାକୁଳଂ ନୃତ୍ୟତ ।
 ସର୍ବେ ହୃଦ୍‌ବିରହାନଳେନ ସତତଂ ହା କୃଷ୍ଣ ! ଦୈନ୍ୟଂ ଗତାଃ
 କନ୍ଦ୍ରେକା ଯମୁନା କୁରଙ୍ଗନୟନା-ନେତ୍ରାମୁଭିଷକ୍ତେ ॥
 (ଭିକ୍ଷବ ସନ୍ଦେଶ—ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ବହୁସେ ଥବ ନିରନ୍ତରେ ନୟନକମଳୁଁ ନେତକ
 ଦହୁ ସେ ଥବ ମୋ ବହୁନେ ହୃଦୟ କୁସୁମ-ଶାସୁକ
 (ବିଚିତ୍ରରାମାୟଣ — ଶଶିଶୃଙ୍ଖିଆ)

ଦେନିବ ପୁନାଗ ପୁନାଗ ପୁନାଗ ପୁନାଗ ଦେଖି ତମକବ,
 ଦଳକେଶୀ ଅଙ୍ଗ ପରସେ ପରସେ ପରସେ ପର ସେ ହୋଇବ,
 କୋକିଳ, ଘୋଷୁଥବ ପ୍ରୀତି ନିକର,
 ଘନେ ନାଶୁଥବ କଦମ୍ବ କଦମ୍ବ କଦମ୍ବ କଦମ୍ବ ଗତିର । ୩

ଅନୁସ୍ତୁତ—ରେ କୋକିଳ ସେ ପୁନାଗ (ଶ୍ଵେତକମଳ) ପୁନାଗ
 (କୁଞ୍ଜଅନା) ସେନବ, ପୁନାଗ (ଅଶ୍ଵିନହାତୀ) ଓ ପୁନାଗ (ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠ)କୁ
 ଦେଖି ତମକବ । ଦଳକେଶୀ ଅଙ୍ଗପର ସେ (କୁନ୍ତ) ପରସେ (ଦୁଃଖରେ)
 ପରସେ (ବେଦନାପୁତ୍ର) ପର ସେ (ରାଧା) ହୋଇବ । ସେ ପ୍ରୀତି ଘୋଷୁ-
 ଥବ । କଦମ୍ବ (ଗଜ) ଗତିର କଦମ୍ବ (ଧୀର) କଦମ୍ବ (କଦମ୍ବଧୁଳ) କଦମ୍ବ
 (ସମୁଦ୍ର) ନାଶୁଥବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ ସେ ବିରହତାପ ନାଶାର୍ଥେ ଶ୍ଵେତକମଳ ଓ
 କୁଞ୍ଜଅନା ଫୁଲ ଧରିଥବ; ଅଶ୍ଵିନହାତୀ (ମୁଁ ବ୍ରଜପୁରର କାଳୀହାତୀ) ଓ
 ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠକୁ ଦେଖିଲେ (ମୋ ବଥା ମନେ ପକାଇ) ତମକ ପଡ଼ିବ ।
 ଜଳଦକେଶୀର ଶରୀରକୁ ସେ (ବିରହ) ପର ଦୁଃଖଦାୟୀ ଓ ବେଦନାଦାୟୀ

କୁନ୍ତୀପାତ ପରି ହେବ । ସେ ସବଦା ପ୍ରୀତି ଲେଖୁଥିବ । ସେ ଗଜଗମନାର
ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସମୁଦ୍ରକୁ କଦମ୍ବତୁଳ ଘନେ (ବହୁ ପରମାଶରେ) ନାଶ କରୁଥିବ ।

ବରହଜାପନାଶାଥେ ପଦ୍ମତୁଳ ଧାରଣା—

ଧାରଣ୍ୟେ କୁସୁମୋର୍ମୀଣାଂ

ପାରଣ୍ୟେ ବାଧୁରୁଂ ଜନାନ୍ ।

ଶାଢ଼ିଭ୍ୟଃ ହା ହଜା ଭୂସ୍ତେ ।

ହୃଦୟାନାମୁଦେଜୟେଃ ॥

(ଭଟ୍ଟୀକାବ୍ୟ—୭ଷ୍ଠ ପର୍ବ)

କମଳେ ନିଧାୟ କମଳଂ କଳୟନ୍ତୀ କମଳବାସିନୀଂ କମଳେ ।

କମଳଯୁଗାଦ୍ଭୂତଂ କମଳଂ କମଳେନ ବାରୟତ ॥

(ସୁଭାଷିତଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର)

ପ୍ରିୟ ସଙ୍ଗମ ଲଗି ପ୍ରିୟାର ପ୍ରୀତିଚିନ୍ତା:—

କଥଂ ପ ବନ୍ଧୁଭ୍ୟଃ ପ୍ରାପ୍ୟଃ

କିଂ କୃତ୍ରିୟସ୍ୟ ସିଦ୍ଧୟେ ।

କଥଂ ଭବେଦସୌ ବଶ୍ୟ

ଇତି ଚିନ୍ତା ଭବେଦସ୍ୟ ॥

(ଶଙ୍ଖାରତ୍ନାଳକ — କାଳଦାସ)

ନ ଚାହୁଁଥିବ ସେ ଗଣିକା ଗଣିକା ଗଣିକା ଗଣିକା-ଗାମିନୀ,

ନୟନ ଅମଳ ନଳୀନ ନଳୀନ ନଳୀନ ଦିଶୁଥିବ ପୁଣି,

କୋକିଳ, ନିଶ୍ଚୟ ଶୋଇଥିବ ଅବନୀ

ନ ଘେନି ତିଳକ ତିଳକ ତିଳକ ତିଳକ ତିଳକ-ଗାମିନୀ ।୫।

ଅନୁସ୍—ସେ ଗଣିକା (ଗଳ) ଗାମିନୀ, ଗଣିକା (ବେଶ୍ୟା)କୁ ଗଣିକା
(ଯୁଦ୍ଧତୁଳକୁ) ଓ ଗଣିକାକୁ (ତର୍କାଣ = ତର୍କ + ଅଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଅସ୍ୟା ତର୍କ
କରେ ସେ, <ମନ୍ତ୍ର ଲଳିତା)କୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିବ । ଅମଳ (ମଳରହୁତ) ନଳୀନ
(ମାଳ) ନଳୀନ (ପତ୍ର) ନୟନରେ ନଳୀନ (ଜଳ) ପୁଣି ଦେଖାଯାଉଥିବ ।
ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଭୂମିରେ ଶୋଇଥିବ । ତିଳକ (ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ଗମନା, ତିଳକ

(ତିଳେହେଲେ) ତିଳକ (ଚନ୍ଦନ) ତିଳକ (ସିନ୍ଦୂର) ତିଳକ (ମଥାମଣି)
ଲଗାଇ ନ ଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ସେ ଗଜଗମନା ବେଶ୍ୟାକୁ (ତାଠାରେ
ସମ୍ବୋଗଚିହ୍ନ), ଯୁଦ୍ଧଫୁଲକୁ ଓ ଲଳିତାକୁ ଚାହିଁ ନ ଥିବ, ତାର ପବିତ୍ର
ମାଳପଦ୍ମସମ ନୟନରେ ଜଳ ଦେଖାଯାଉଥିବ; ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠଗମନା (ଯାହାର
ଗତି ଅଚ୍ଛଳନୀୟ), ତିଳେହେଲେ ଚନ୍ଦନ, ସିନ୍ଦୂର ଓ ମଥାମଣି ନ ଲଗାଇ
ଭୂମି ଉପରେ ଶୋଇଥିବ ।

ବରହଣୀର ରୋଦନାବସ୍ଥା: —

ଦଶି ଦଶି କରନ୍ତି ପଜନକଣକାଳମ୍
ନୟନନଳିନୀବ ବିଗଳିତନାଳମ୍ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଜୟଦେବ)

କି ବସୁସରେ ପଡ଼ିଲ କି ଦଶା,
କାନ୍ତି କି ହେଲ କେତଜ୍ଞା ସଦୃଶା;
ଅଶ୍ରୁ ପଡ଼ନ୍ତେ ପୋଛି ଦେଉଥିବ,
ଝଲିକେ ଜଳ ଗଣ୍ଡ ନ ଛୁଡ଼ିବ;

ଯେ ହେମରୁ ଗୋରା

ଏ ଦେଲେ ଜଣାଯାଉଥିବ ପରା ।

(ରସଲେଖା — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଅତି କାତରେ ନିଜ କାନ୍ତରେ ଶଙ୍କାଚିତ୍ତରେ ଲଭି
କୋପ ଅକ୍ରୁର ମୟମୁକୁର କଲ ଚିକୁର ଗୋରା ।
ରତ ଅବେଶୀ ରତନବେଶୀ ଗଣ୍ଡେ ନିବେଶି କର
ନୟନମାରବୁଦ୍ଧରୁ ମାର ତେଜିଲ ନିରନ୍ତର ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ନ ଚନ୍ଦ୍ରଛ ନିଜ ନୟନରୁ ଆଉ ମାର

ନ ଉଠୁଛି ଅବନୀ ଶୟନୁ ନିରନ୍ତର ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଶ୍ରୀବତୀ ବାରିଧାର ପରି ଲେଖକ

ଶ୍ରୀବତୀ ଚନ୍ଦ୍ରପାଞ୍ଚୁ ପ୍ରୀତି-ପ୍ରତୀକ ॥

(ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରୋପାସ—ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା)

ମୋ ହୃଦରେ କା ତହିଁ ବସି ଏକା

କାହ୍ନୁଥିବ ମୋତେ ଧାବୁ ॥

(ତପସ୍ବିନୀ—ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର)

ବାମ କରପତ୍ରେ ଗଣ୍ଡ ନିବେଶି

ବସିଛୁ ମଉନେ ଭ୍ରମରକେଶୀ

ସନ୍ତାପ-କାଳିମା ଖେଳେ ବଦନେ

ଛାସେ କି ଶବ୍ଦ କୁହୁବ-ରଞ୍ଜନେ

ମଞ୍ଜୁକ କର ଲପନ

ସଫଳ-ନୟନୁ ଝରେ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ

ମୁକ୍ତା କି ଉଗାରେ ମୀନ ॥

(ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ ବିରହ — ମଣିଚରଣ ମହାପାତ୍ର)

ଅନ ଅନ ନେତ୍ରେ ଚାହିଁ

ଅକା ଅକା ହୋଇ କହୁ

ଅପ ଅପ ବାରି ବନ୍ଧେ ପଡ଼େ ଝରି

ଅସୁ ନ ପାରଇ ରହୁ ସେ

ଅର ଅର ଅରେ ଦେହୁ ।

(ସତ୍ୟସୁର୍ଗଶୁଣୀ — ଗାୟକ ଶିରୋମଣି ନରଞ୍ଜନ କର)

ନିଶିଦିନ ବରପତ ନୈନ ହ୍ରମାରେ

ସଦା ରହଇ ପାବସ ରୁରୁ ହ୍ରମ ପୈ

ଜବତେ ସ୍ୟାମ ସୀଧାରେ ॥

ଦୃଶ ଅଞ୍ଜନ ଲଗଇ ନାହିଁ କବହୁଁ

ଉର କପୋଲ ଭସ୍ମେ କାରେ

କଷ୍ଟକୁ ନାହିଁ ସୁଖତ ସୁନୁ ସୁନୁ ସଜନି

ଉର ବାତ ବହଇ ପନାରେ ॥

(ସୁରସାଗର — ସୁର ଦାସ)

O she says nothing sir,
But weeps and weeps;
And now falls on her bed
And then starts up.

(Romeo and Juliet-William Shakespeare)

ବିରହରେ ନାଶର ଭୂମି ଶବ୍ଦନ:—

ଅଥ ସା ସୁନରେବ ବିହ୍ୱଳା ବସୁଧାଲିଙ୍ଗନଧୁସରପ୍ରମା ।

ବିଲଳାପ ବିଜ୍ଞର୍ଣ୍ଣମୂର୍ଚ୍ଛନା ସମଦୁଃଖାମିବ କୁଟ୍ତା ସୁନୀମ୍ ॥

(କୁମାରସମ୍ଭବ—କାଳିଦାସ)

କେଉଁ ସୁନ୍ଦରୀ ଦଶଭୂତରୁ ଗଣ୍ଡ ଧରି ଧରିଣୀ ଶବ୍ଦନ କରିବୁ

କଣ୍ଠେ ଜୀବନ ବନପୂର୍ଣ୍ଣ ନୟନ ଘନ ଘନ ନିଶ୍ୱାସକୁ ଛୁଡ଼ୁଛୁ ରେ

ସହଚରି ! ପକାଇ ଆପଣା ଅଙ୍ଗର

ଲେଉଟିଲେ ନ ଲଗାଇ କର

ଯେହୁ ଏଡ଼େ ଦୁଃଖ ଝୁଜାନଳ ପ୍ରବଳ ଉଡ଼ିଯାଇଛି ଯନ୍ତ୍ର କର ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଏମନ୍ତ କାଳରେ ନୀରଜାନନୀ ନରବରଜା

ପଲକେ ପଲକେ ନ ରହୁ କଲ ସେ ମହା ଶୟା

(କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଧରା ଶବ୍ଦନରେ ସାଗଲ ଦିନ

ଧରଜନ ପରା ମନ ବିମନ

ଧବଳକର ପରା ଦିଶେ ତନ୍ତୁ

ଧର ଧର ମିତ ଜାତ ବଦନ୍ତୁ

ଧରିବ କେ ଛୁତି

ଧରମଣ୍ଡଳାର ଦେଖି ବିପତ୍ତି ॥

(ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି—ଅଭିମନ୍ୟୁ)

ଶୁଣିଣ ବିରହ ଗୋପର ନାଶ

ହା ହା କୃଷ୍ଣ ବୋଲି ଭୂମିରେ ପଡ଼ି ॥

(ଗୋପୀସତୀ—ଦନାଇ ଦାସ)

ବିମ୍ବାଧରା ଧରିତ୍ରୀରେ ଲେଟଇ ବିକଳେ
କେବେ ଛଳ ଛଳ ମାର ନୟନ ମୁଗଳେ
ରମ୍ୟ କରକରଦଳା

ତାକେ ଧର ଧର ଧର ହୋଇ ଅତି ଦାନା ॥

(ସତ୍ୟଭାମା—ଗୋଲେକଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ)

ବିରହଶୀର ଚନ୍ଦନ ଓ ମଥାମଣି ତ୍ୟାଗ:—

ରାମିର୍ମେ ଦବସାସୁତେ ହୃମରୁଚିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରାଶୁଳକ୍ଷ୍ମୀସୁତେ
ତାର ପଟ୍ଟପ୍ରସି ପ୍ରଦୀପକଦବାବନ୍ଧୁ ଲିଙ୍ଗାସୁତେ ।
ଧୀରେ ଦକ୍ଷିଣମାରୁତୋଽପି ଦହନକ୍ୱାଳାବତୀତାସୁତେ
ହା ହା ଚନ୍ଦନବିନ୍ଦୁରଦ୍ୟ ଜଳବତ୍ ସଞ୍ଚାଶିରଜାସୁତେ ॥

(ସୁଷିତରତ୍ନସ୍ତ୍ରୀଗାର)

କହୁବାରେ ଆଉ ଅଛି କି ସେ ରାମା ରହୁବାରେ ନାହିଁ ଜୀବନ
ସହୁବାରେ ନାହିଁ ଚନ୍ଦନ ସୁମନ ବହୁବାରେ ନାହିଁ ମଣ୍ଡନ

କୃଷ୍ଣ ହେ, ଅହୁ ସମହାରେ ମଣ୍ଡନ

ନୋହୁବାରେ ଗୁନ୍ତ ଦଶନବଶରୁ ଦହୁବାରେ କାମ ଲଜିତ ॥

(ବ୍ରଜବିହାର - କୃପାପିତୃ ଦାସ)

ଅଳକର ଢଳକ ପଳାଇ ପୋଛୁ

ଅଳକାର ସୁମନ ନ ରଖେ କିଛି ।

(ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ—ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଦେବ)

ଚତୁରା ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚନ୍ଦ୍ରମା-ସଦନ ଭାନୁ ସମ ଦେନି
ରୁହିଁଲେ କରିବ ମୋ ନାମ ତାରକ ତାରକ ତାରକ ମଣ୍ଡନା
କୋକିଳ, ଶୁଭ୍ରମୁଖୀ କେନ୍ଦ୍ର ବଞ୍ଚିବ
ରୁହିଁଲେ ମଦନ ମଦନ ମଦନ ମଦନ ମଦନ ଦହୁବ ॥ ୨ ॥

ଅନୁସ୍—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଚତୁରା ଚନ୍ଦ୍ରମା (ଚନ୍ଦ୍ର) ଚନ୍ଦ୍ରମା
(ନଖକ୍ଷତ) ଓ ଚନ୍ଦ୍ରମା ସଦନ (ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାପୁର)କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମାନ ମନେ

କରୁଥିବ । ସେ ତାରକ (ମୁକ୍ତା) ମଣ୍ଡଳ ଥରେ ମୋତେ ଚାହିଁ ଦେଲେ ତା
ନାମ ତାରକ (ଭେଳା) କରି ମୋତେ ତାରକ (ଉଦାରକାଶ୍ଵ ବା ଉଦାର)
କରିଦେବ । ସେ ପ୍ରହରବଦନା କପରି ବଞ୍ଚିବ । ମଦନ (ବସନ୍ତ) ମଦନ
(ଭ୍ରମର) ମଦନ (ବକୁଳ ଗଛ ବା ଆମ୍ବ ବଉଳ) ମଦନ (ଖଞ୍ଜନପତ୍ରୀ)କୁ
ଦେଖିଲେ ତାକୁ ମଦନ (କନ୍ୟା) ଦହୁବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଚରୁଣ ରାଧା ମୋ ଶରଦ୍ଵରେ ହେବୁ,
ପୁଷ୍ପ ନିଖଞ୍ଚିତକୁ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାପୁରକୁ ସୁଧାପରି ଉଦ୍ଘ୍ରୁ ମନେ କରୁଥିବ । ସେ
ମୁକ୍ତାହାରମଣ୍ଡଳ ଥରେ ମାତ୍ର ଚାହିଁଦେଲେ ତାର କାମଭେଳାରେ ମୋତେ
ଉଦାର କରନ୍ତା । ସେ ବସନ୍ତ, ଭ୍ରମର, ବକୁଳଗଛ ବା ଆମ୍ବ ବଉଳ ଓ
ଖଞ୍ଜନ ପତ୍ରୀକୁ ଚାହିଁଲେ ତାକୁ କନ୍ୟା ଦହନ କରିବ । ତେଣୁ ସେ କପରି
ବଞ୍ଚିବ ।

ରାଧା ଚରୁଣ ନାଟିକା:—

ଦିନେ ବିହାର କରୁଁ କେଳିସର

ଭୁଜ ଚନ୍ଦ୍ରନ ଦେଲ ସାରସର

ମାରୁଁ ଯାଇ ଥାନ ଫୁଲରସର

ସିଦ୍ଧାଣୀ ପାଇ ଏତେ ଅବସର

କହୁଲ ହାସର

ଏହି ସେନେହ ସିନା ପୁରୁଷର ॥

(ରସିକହାରାବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନରେ ଚରଦ୍ଵାରୀର ଖେଦ:—

ନିନ୍ଦିତ ଚନ୍ଦ୍ରନମିତ୍ତକରଣମନୁବନ୍ଦିତ ଖେଦମଧୀରମ୍

ବ୍ୟାଳିନିଲସୁମିଳନେନଗରଲମ୍ବିବ କଳସୁଦ ମଳସୁସମୀରମ୍ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଜୟଦେବ)

କାନ୍ତୋ ଯାସ୍ୟତି ଦୂରଦେଶମିତି ମେ ଚିନ୍ତାପରଂ ଜାୟତେ

ଲୋକାନନ୍ଦକରେ ହି ଚନ୍ଦ୍ରବଦନେ ! ବିରାସ୍ତତେ ଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ।

କଷାୟଂ ବିଚନୋତି କୋକିଳକଳାଳାପେ ବିଳାପୋଦୟଂ

ପ୍ରାଣାନେବ ହରନ୍ତି ହନ୍ତି ନିତରାମାରାମମହାକଳାଃ ॥

(ପୁଷ୍ପବାଣ ବିଳାପ—କାଳିଦାସ)

ଅଥ ପଥକବଧୂଦହନଃ

ଶନୈରୁଦଭୁକ୍ତ ଶାକରାଲେକଃ

କୁମୁଦପ୍ରବୋଧଦୂତୋ ବ୍ୟସନ —

ଗୁରୁଶୁଦ୍ଧବାଜାଶାମ୍ ॥

(ସୁବିଷିତ ରତ୍ନସ୍ତୋଗାର)

ସୁଧାକର ସୁଧାକର ସୁଧାକର ସୁର

ରମଣୀ ରମଣୀ ର ମଣିତ କାରାପୁର ॥

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ନ ଲେଡ଼ଇ ବିଧୁ ବିଧୁ ଲେଡ଼େ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ

ନ ପୁରେ ପୁରେ ସେ ପୁରେ ପଦ ଝଞ୍ଜାନାଶୀ

ଦିଅ ନ ଦିଅ ତ ଦେଖା

ଅମୁଖୀ ଶୁଣିଗଲାଣି ନାହିଁ ପଦେ ଲାକ୍ଷା ।

(ସତ୍ୟଭାମା — ଗୋଲୋକଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ)

ନାଶ୍ଚ ଅଙ୍ଗରେ ନଖକ୍ଷତଃ—

ଦଟୟତି ସୁଦନେ କୁଚମୁଗ-ଗଗନେ ମୁଗମଦାରୁଚିରୁଷିତେ

ମଣିପରମମଳଂ ତାରକପଟଳଂ ନଖପଦଶିବୁଷିତେ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—କବ୍ୟଦେବ)

ଅକ୍ଷେନ୍ଦ୍ରସକାଶମିଦଂ ନଖକ୍ଷତ —

ମକ୍ଷେନ୍ଦ୍ରସଂଜ୍ଞଂ କଥୃତଂ ସମାସତଃ ।

କନ୍ଧାନିତମୁଦ୍ରନପାର୍ଶ୍ଵ ମଧ୍ୟେ

ଦାତବ୍ୟମେତନ୍ କରଜଂ ସଦୈବ ।

(ପଞ୍ଚସାୟକ — କବିଶେଖର ଜ୍ୟୋତିରାଶ୍ରମ)

ସ୍ଵୟମ୍ନଃ ଶମ୍ଭୁରନ୍ତୋଜଲୋଚନେ ଦୁର୍ଭପସ୍ୟୋଧରଃ

ନଖେନ କସ୍ୟ ଧନ୍ୟସ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ୋ ଭବିଷ୍ୟତି ॥

(ସୁବିଷିତରତ୍ନସ୍ତୋଗାର)

ବସନ୍ତରେ ବିରହଣୀର କାମଜାପ ବୁଦ୍ଧି:—

ବସନ୍ତେ ବାସନ୍ତୀ କୁସୁମସୁକୁମାରୋରବସୁବେ—

ଭ୍ରମନ୍ତୁ କାନ୍ତାରେ ବହୁବିହୃତକୃଷ୍ଣାନୁସରଣାମ୍ ।

ଅମରାଂ କନ୍ଦର୍ପକୁରଜନନତଚନ୍ଦ୍ରାକୁଳତସ୍ୟା

ଚଳନ୍ ବାଧାଂ ରାଧାଂ ସରସମିଦଂରେ ସହଚରା ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ବସନ୍ତେ ବାସନ୍ତୀ ମୁଦୁମଧୁରକାନ୍ତବିଚନ୍ତରେ

ସମୁଚ୍ଛନ୍ନଂ ଛନ୍ନଂ ହରିବରହଣୀ ଚିତ୍ତମନଶମ୍ ।

ପ୍ରସନ୍ନେରାଙ୍ଗର୍ଣ୍ଣଂ ରୁଚିତୁଚିରବୃନ୍ଦାବନମିଦଂ

ବିଲୋକ୍ୟେମଂ କାଳଂ କଥମିହ କୃଶାଙ୍ଗୀ ବିଗମୟେତ୍ ॥

(ହଂସଦୃଶ—ରୁପଗୋସ୍ଥମୀ)

ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ-ରୁଚାକୁର-ଘଣ୍ଟ-ସାସୁକୋ

ଦ୍ଵିରେଫମାଳା — ବିଳସଜନ୍ମୁଣଃ ।

ମନାଂସି ବେଦଂ ସୁରତପ୍ରସଙ୍ଗିନାଂ

ବସନ୍ତଯୋଧଃ ସମୁପାଗତ ପ୍ରିୟେ !

(ରତ୍ନସଂହାର — କାଳିଦାସ)

ମଳୟ ଶିଖରୀ ଶିଖା ଶ୍ରେଣୀ କଶ ବହୁଲାଣି ମଦ ସମୀର

ସୁମନାକୁ ବାସ ଶ୍ରେରାଜ ନେବଟି ବୋଲି କହୁଲାଣି ଭ୍ରମର

କେଶର, କେଶରେ ହେଲେଣି ମଞ୍ଜୁଳ,

କେଶରେ ମଣ୍ଡନ କରିବା ଭଳିରେ ଫୁଟିଲେଣି କେତେ ବଞ୍ଜୁଳ ।

ମହୀମାଧବ ମକରନ୍ଦ ମାଧବୀ ହେଲେଣି ବାନ୍ଧବ କାନନେ

ଭୂପାର ନାଶ ରୁଦ୍ଧ ହାସ ପ୍ରକାଶ କଲେଣି ପଞ୍ଜଳ ଆନନେ,

ହେଲାଣି, ଚର୍ଚ୍ଚିତ ପ୍ରକଟ କଟକେ

ଅତନୁ ଧୂଳର ବିଶିଖ କାମୁକ ସେନ ଚଢ଼ିଲାଣି କାମୁକେ ।

(ଲାବଣ୍ୟବଦା — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ମଳୟ ମରୁତ ଦେଖ ମନ୍ଦେ ମନ୍ଦେ ବହୁଲା

ଏ ବସନ୍ତକାଳେ ମୋର କାନ୍ତ ସଙ୍ଗ ନୋହୁଲା ।

କପରି ଆରେ ଘଜନ ! ବଢ଼ିବ ଏବେ ରଜନୀ
 ନିରନ୍ତର ସୁରାନଳ ମୋ ତନୁକୁ ଦହିଲା ॥
 (ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପଦ୍ୟାବଳୀ)

ସୁରତଲାଳସୀ କାମୀ ପରାଣ
 ବିଦ ଆଶେ ଯୋଜା ବସନ୍ତ ଜାଣ
 ପ୍ରମୁଦ ଆମ୍ଭ ମୁକୁଳ ତା ଶର
 ଅଳିପଂତ୍ର ଧନୁଗୁଣ ଆବର
 ଆଗତ ମଞ୍ଚରେ ପ୍ରିୟା
 ଦେଖି ବସନ୍ତର ଏହି ଯୋଜା ବେଶ ବିଚଳିତ କାମୀ ହୁଅ ।
 .(ରତ୍ନସଂହାର—ଦରଦା କବି)

ସୁଷ୍ଠିତ ଆଜି ବୃନ୍ଦାବନ
 ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗୋପୀବୃନ୍ଦମନ
 ନ ଖୁରେ ବାଣୀ ଅଧରପୁଟେ
 ଅନ୍ତରେ ଭାବଜ୍ଞାର କୁଟେ
 ଦବସ ରଜନୀ ଯାପିବୁ କେନ୍ଦ୍ରେ ଏ ମଧୁମାସେ
 ରସରାଜ ଆଜି ନାହିଁରେ ସଜନି ଆମ୍ଭ ପାଶେ ॥
 (ହଂସଦୂତ—ଦରଦା କବି)

ଦେଖ ହୁଁ ତାତ ବସନ୍ତ ସୁଦ୍ଧାବା
 ପ୍ରିୟାଞ୍ଜନ ମୋହି ଭୟ ଉପୁଜାବା ॥
 (ରାମଚରଣମାନସ—ଭୁଲସୀ ଦାସ)

ବିରହରେ ଭ୍ରମର ଗୁଞ୍ଜନର ପ୍ରଭାବ:—
 ଅଧରତକାମଧୁରାଗମେତ୍ୟ
 ଭ୍ରମରପଟଳିକା ମଧୁରଗାତ୍ର
 ପୀଡ଼ୋକ୍ତା ମଧୁର ଗା ଦ୍ରୁତମନ୍ତ୍ର
 ତତଃ ପ୍ରିୟୋଽଧିକା ମଧୁରଗାତ୍ର ॥
 (ନଳୋଦୟ—କାଳିଦାସ)

ବସନ୍ତ ରତ୍ନଶ୍ରେଷ୍ଠ :—

ବୃହତ୍ ସାମ ତଥା ସାମ୍ନା°
ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦସାମହମ୍ ।
ମାତାଳା° ମାର୍ଗଶୀର୍ଷୋଦ୍-
ମୃତୂଳା° କୁସୁମକରଃ ॥

(ଶ୍ରୀମଦଗବଦ୍‌ଗୀତା)

ବସନ୍ତରେ ମଦନର ପ୍ରକୋପ —

ଉନ୍ମୁଦମଦନମନୋରଥପଥକବଧୂନଜନନିତବିଳାସେ

ଅଳକୂଳସକୁଳକୁସୁମସମୁଦ୍ରନିରାକୁଳବକୁଳକଳାସେ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ଲତାକୁଞ୍ଜ° ଗୁଞ୍ଜନ୍ ମଦବଦନପୁଞ୍ଜ° ଚପଳସୁନ୍

ସମାଲିଙ୍ଗନୁଙ୍ଗ° ଦ୍ରୁତଚରମନଙ୍ଗ° ପ୍ରବଳସୁନ୍ ।

ମରୁନ୍ମୟ° ମୟ° ଦଳିତମକରୟ° ତରଳସୁନ୍

ରଜେତ୍ରୟ° ବିନ୍ଦୁନ୍ କରତ ମକରୟ° ଦଶି ଦଶି ॥

(ସାହୁଜ୍ୟଦର୍ପଣ — ବିଶ୍ଵନାଥ କବିରାଜ)

ତତୋ ମରୁନ୍ମୟତରୁରୁକେଶରଃ

ପ୍ରସନ୍ନ ତାରାଧିପ-ମଣ୍ଡଳାଗ୍ରଣୀ

ବିମୁକ୍ତସମାରୁରଦୃଷ୍ଟି ବାସନ୍ତେ

ଯଥା ବସନ୍ତୋ ହନୁମାନସ୍ତଥାଗତଃ ॥

(ମହାନାଟକ — ହନୁମତ୍ କବି)

ଅତି ରସମୟ ବସନ୍ତ ସମୟ ବିଚିତ୍ର ପ୍ରଣୟ ତାହାର

ମିତ୍ର ଅନଙ୍ଗକୁ ପ୍ରବଳ କରଇ ଆଗର ଚର୍ଚ୍ଚର ବିହାର ।

ଆଗତେ, ଆସେହୁଲ ନାଗେଶ୍ଵରକୁ

ରତ୍ନରାଜ ପଦୁଁ ସେ ରଜ ଦେନିଲ ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କେଶରକୁ ॥

(କୋଟୀବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଦେଖିଲ ଶିଶିର ରତ୍ନ ହୋଇଲ ଅନ୍ତ

ପ୍ରବେଶ ହୋଇଲ ଶୁଭୁତର ବସନ୍ତ ।

ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ତାର ମାର ହୋଇଲ
ପଥମେ ବଳାସୀ ଜନ ମନ ମୋହଲ ।
ବିକାଶ କୁସୁମ ଶ୍ରେଣୀ କାମୁଁଜ ଘେନି
ତଥାଗତ ମତ୍ତ ଅଳିମାଳି ସିଞ୍ଜିନା ।
ନବୋଦିତ ସହକାର ଅକ୍ଷର ଶର
ଯେଣେ ବରଷାର ବଧ କରେ ବିସ୍ତାର ।

(ଅନଙ୍ଗରେଖା—ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ)

ପରବେଶ ହେଲ ବସନ୍ତ କାଳ
ବରବେଶ ହେଲେ ଭୂରୁହ କୁଳ
ଗରବେ ପ୍ରବଳ ହେଲା ମଦନ
ଉରବେ ଜାର ହେଲେ ଯୋଗୀ ଜକ
ପରବେଶ ଚାହିଁ
ସରବେ ଶୁଳିଲେ ବସ୍ତ୍ରବା କେହୁ ॥

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳା - କବିସୂର୍ଯ୍ୟ)

ବସନ୍ତ ବିଜୟବାରତା ପ୍ରସରିଲା ଭୁବନେ
ପାଦପ ଆମାତ ପତର ପରଭୃତ ପଠନେ
+ + +
ପ୍ରୀତି-ପାରାବରେ ଗୁଡ଼ିଲେ ପ୍ରାଣପୋତ ଯୋଗିଏ
ମଦନ-ଅନଳ-ତାପରେ ବିଚଳିତ ଯୋଗିଏ ।

(ଜୀବକବ୍ୟ—ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର)

ସରସମୟ ବସନ୍ତେ କାଳନେତ୍ର କେମନ୍ତେ
ନ ଦେଖି ନୟନ ପ୍ରାନ୍ତେ ଦୁଃଖ ଦେଇ ରୁ କାନ୍ତେ
ବ୍ରଜବିଧୁ ପୁରତାନ୍ତେ ବିଷ୍ଣୁ ଥାନ୍ତେ ପଶନ୍ତେ
ସେପରି ପୁରସବନ୍ତେ ଚାହିଁ ନାହିଁ ରୁ ଶାନ୍ତେ ।

(ଗୋପୀନାଥ ବଲ୍ଲଭନାଟକ—ରଘୁନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ)

ଉଦ୍ଧବ ଚେରି ସ୍ତବ୍ଧ ବଜ ଜାହ୍ନୁ
ସୁରତ ସନ୍ଦେଶ ସୁନାୟ ମେଟେ ବଲ୍ଲଭନ କୋ ଦାହୁ ।

କାମ ପାବକ ତୁଳ ମୈ ତନ ଭରହୁ ଶ୍ଵାସି ସମୀର
 ଭସମ ନାହୁନ ହୋରୁ ପାବକ ଲୋଚନନ କେ ନାର ॥
 (ପୁର ସାଗର - ପୁର ଦାସ)

ଆମ୍ଭ ବକୁଳ ଦର୍ଶନରେ ଭରହୁଣୀ -
 ଚୁଡ଼ପାଦପର ନବମୁକୁଳିତ
 କୋମଳ କଳିକା ଘଟା
 ଜନମାଉଥିଲା କାମୁକକାମୁଜୀ
 ମନରେ ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ ॥
 (କାଦମ୍ବରୀ-ବଳଭଦ୍ର ଦେବ)

କ୍ଷମାନଧି ମୋର ହାସକଣ୍ଠ ହାରିକଣ୍ଠ ହାରିକଣ୍ଠ ବଚନା
 ଛଇଲା କୁମୁଦ କୁମୁଦ କୁମୁଦ କୁମୁଦ-ନିନ୍ଦିତ-ହାସିନୀ
 କୋକିଳ, ଶିଙ୍ଘରେ ଗଡ଼ୁଥିବ ଧନ,
 କ୍ଷଣେ ଶୁଣି ସୁତକଣ୍ଠ ସୁତକଣ୍ଠ ସୁତକଣ୍ଠ ମୃଦୁ ବଚନ ॥୨॥

ଅନୁସୂ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ କ୍ଷମାନଧି ହାସକଣ୍ଠ (ହାର ଯାହା
 କଣ୍ଠରେ ଥାଏ) ହାରିକଣ୍ଠ (ମନୋହର କଣ୍ଠ ଯାହାର) ଓ ହାରିକଣ୍ଠ
 (କୋକିଳ) ବଚନା ଅଟେ । ଛଇଲା କୁମୁଦ (କୁ = ପୃଥ୍ବୀ + ମୁଦ = ଆନନ୍ଦ)
 କୁମୁଦ (କର୍ମ) କୁମୁଦ (ରଜତ) ଓ କୁମୁଦ (କର୍ପୁର) ନିନ୍ଦିତ ହାସିନୀ ଅଟେ ।
 ସେ କ୍ଷଣେ ସୁତକଣ୍ଠ କୋକିଳ) ସୁତକଣ୍ଠ (ପକ୍ଷୀ) ସୁତକଣ୍ଠ (ଖଞ୍ଜନ) ବଚନ
 ଶୁଣି ମନ୍ତ୍ରରେ ଗଡ଼ୁଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ କ୍ଷମାସାଗର ରାଧାର କଣ୍ଠରେ ହାର
 ଥିବାରୁ ତାର କଣ୍ଠ ସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯାଏ ଓ ସେ କୋକିଳବଚନା ଅଟେ ।
 ପୃଥ୍ବୀକୁ ଆନନ୍ଦଦାୟିନୀ ସେ ଛଇଲାର ହସ ଶୁକ୍ଳତାରେ କର୍ମ, ରୂପା ଓ
 କର୍ମରୁର ଶୋଭାକୁ ନିନ୍ଦା କରେ । ସେ ଅରକୁ ଧର କୋକିଳର କୁହୁ ଧ୍ବନି,
 ପକ୍ଷିସ୍ତନ ଓ ଖଞ୍ଜନପକ୍ଷୀର ଧୀରସ୍ବନ ଶୁଣି ଦୁଃଖରେ ମନ୍ତ୍ର ଉପରେ
 ଗଡ଼ୁଥିବ ।

ପିକ ଧୂନ ଶ୍ରବଣରେ ବିରସା ବିରହଣୀର ଅବସ୍ଥା—

ସମଦମଧୁକରଣାଂ କୋକିଳାନାଞ୍ଚ ନାଦେଃ
କୁସୁମିତ-ସହକାରେଃ କଣ୍ଠିକାରେଷୁ ରମ୍ୟଃ ।
ଭିଷ୍ମଭୃଗବ ପୁରନ୍ଧ୍ରତୈନିନୟଂ ମାନଜାନାଂ
ରୁଦତି କୁସୁମମାସେ ମନ୍ମଥୋଦ୍ବେଜନାୟ ।

(ରୁଦ୍ରସହାର—କାଳିଦାସ)

ପିକୋଽପି କୋଽପି କୋପିକୋ

ବିସୋଗିନୀରଭୟସ୍ବୟତ୍

ବରୁଂସି ଭଙ୍ଗମାଳପନ୍ନି—

ତାନ ତାନ ତାନ ତାଃ ॥

(ନିଲୋଦୟ — କାଳିଦାସ)

ଧୁମାସିତା ଦଶଦଶୋ ଦଳିତାରବିନ୍ଦା

ଦେହଂ ଦହନ୍ତି ଦହନା ଇବ ଗନ୍ଧବାହୁଃ ।

ହୀମନ୍ତରେଣ ମୃଦୁତାମ୍ରଦଳାମ୍ରମଞ୍ଜୁ—

ରୁଦ୍ଧନ୍ ମଧୁବ୍ରତ ମଥୋ କଳ କୋକିଳସ୍ୟ ॥

(ସମିନବିଳାସ—ପଣ୍ଡିତରାଜ ଜଗନ୍ନାଥ)

ମଧୁରସ୍ୟଂ ମଧୁରେଶବ କୋକିଳା

କଳକଳେର୍ମିଳୟସ୍ୟ ଚ ବାମୁଭଃ ।

ବିରହଣଃ ପ୍ରାଣାନ୍ ହନ୍ତି ଶରୀରଣୋ

ବିପଦ ହନ୍ତି ହନ୍ତି ସୁଧାପି ବିଷାୟତେ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରଗତକ—ଭର୍ତୃହର)

ବୃକ୍ଷା ନୂତନପତ୍ରପୁଷ୍ପକଳିତାଃ କାମସ୍ୟ ଦୂତାଃ ପିକାଃ

କୁବତ୍ୟସି ନିନାଦମଭୁତମମୀ ପଞ୍ଚେଷ୍ଠପ୍ରହାପକମ୍ ।

ତଦ୍ବହ୍ନୀତପୁରନ୍ଧ୍ରମନ୍ଦପବନଃ କାନ୍ତେ ବସନ୍ତେ ବନେ

କାଲେଽସ୍ମିନ୍ ରସିକଂ ସମୀକ୍ଷ୍ୟ ମଧୁରଂ ମେ ଦେହ ଦାନଂ ତନୋଃ ॥

(ରସିକାନ୍ତକ କାବ୍ୟ—ନାରାୟଣ ଭଟ୍ଟ)

ନବତାଣ୍ଡବତେ ଶିଖାକଳାଦୈର୍ଘ୍ୟନମାତନ୍

ବ୍ୟାଧିକ୍ଷକ-ବର୍ଦ୍ଧମାନେଃ

ଅପତନ୍ନତୁରମେବ ବନ୍ଧ୍ୟାଃ ଶିଶିନୟଂ

ଶ୍ରୁତୁଃସହୈର୍ନାନାଦେଃ ।

(ଦଶଶ୍ରୀବନ୍ଧ୍ୟମହାକାବ୍ୟ — ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ମିଶ୍ର)

ବସିଣ ରସାଳେ ସଯୋଗୀ ରସାଳେ ପଞ୍ଚମସ୍ତରକୁ ତହିଁ ଯେ

ବିହ୍ୱଳେ କୋକିଳ ଅଶ୍ରୁରେ ପଙ୍କଜ ଗଣ୍ଡ କରି ବଇଦେଶ୍ୱ ଯେ

ବୋଲନ୍ତି, ବୋଲନ୍ତି ମହାତନୟ

ବିଶେଷରେ ମହା ତନୟ ନ କରି ପରବ୍ରତ ନାମେ ଜୟ ॥

(ବୈଦେହ୍ୟଶ ବିଳାସ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଜଗମୋହା ରୂପା ସୁମେ କେବେ ନ କରଇ

ବନସ୍ତେୟ ସାଲେ ତାକୁ କର୍ଣ୍ଣ ବୁଜୁଥାନ୍ତେ ।

(ଦଶସର—ଜଗମୋହ (ନା), (କୁ) ସୁମେ, (ର) ସାଲେ

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ପିକ ପଞ୍ଚମ ସ୍ତରେ କୃତ୍ତକୃତ୍ତ ଉଚ୍ଚାରେ ସେହି କାଳକୁ ହେଜି ଯେ

ପଞ୍ଚବିଶିଷ୍ଟ ତହିଁ ପୋଟିଲ କହୁ କହୁ ତନ୍ମୁ ପୁନଃ ଭଜି ଯେ

ପଦମାନ, ପ୍ରସରେ ଘେନି ବାସ ଯେ,

ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଲତା ତରୁ ହସାହସିଣ ଶାରୁ ପୁରୁଷର ସଦୃଶ ଯେ ॥

(ଗୁଣଭୂଷଣ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ରସାଳେ କୋକିଳ ବସି ଦମ୍ଭଶ୍ରୀ ନାଶେ

ରବେ କୁହୁ କୁହୁ କରି ତମନିଶା ଘୋଷେ ॥

(ରସପଞ୍ଚକ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କଳକଳ କଳକଣ୍ଠର ଶୁଣି

କହୁଅଛୁ ଦୁଃଖେ କେଉଁ ମିତଣୀ

କହୁ ଦେବା ଗୋ ବ୍ୟାଧ ବଧ କରୁ

କମଳମୁଖୀ ରାଧା ବାଧା ସବୁ

କଥା ବ୍ୟଥା ତାର

କମଳ ରୁଚୁ ଏ କଥାକୁ ସାର ॥

(ବିଦ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି - ଅଭିମନ୍ୟୁ)

ମଧୁସୂଦ ବନଦେବୀ ବନ୍ଦିତାସୀ ସୀମନ୍ତନାଥର ଶୃଙ୍ଗାର

ଶିଳାମୟ ଦୋଳାକେଳିବିଳାସିନୀ ମଙ୍ଗଳପାଠ ପରକାର

ବିରାଗ ପ୍ରାଣପ୍ରୟାଣନକବଚ

ରତିପତି ଧନୁଟଙ୍କାର ସଦୃଶ ପିକନାଦ କରେ ମୋହତ ॥

(ପ୍ରେମମଞ୍ଜୁଷା - ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ)

ଏ ବସନ୍ତକାଳ ମଧୁର ମୃଦୁଳ ମନ୍ଦିତନୟର ନିଃସ୍ବନ

ସକଳ ପ୍ରକାର ସୁଖ ପ୍ରଦାୟକ ସୁଗନ୍ଧ ମଳୟ ପବନ

ସୋରରୁ - ବିସୋରିଙ୍କ କରେ ତାପିତ

ବିପଦ ସମୟେ ସୁଧାରସ ସୁଧା ହୋଇଯାଏ ତ ବିଷବଚ ॥

(ଭଣ୍ଡୁକର ସୁବିଷିତ - ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ)

ଏମନ୍ତେ ନାନା ଉପରୁ କରନ୍ତି

ବେଢ଼ିଣ ସକଳ ଆଳି

ପରଭୂତ ବାଣୀ ଅଗନି ମଣିଲୁ

ଚମକେ ନ ପଡ଼ୁଲାଲୀ ।

(ଅନଙ୍ଗରେଖା - ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ)

ଏ ରସ ବସନ୍ତ ସମୟ ହୋଇଛି

ସେ ପିକ ତାଙ୍କରେ ଧୃତି ଖସୁଛି ।

(ଗୋପୀନାଥ ବଞ୍ଚିତ ନାଟକ - ରଘୁନାଥ ପଣ୍ଡା)

କି ମନ୍ଦ ଲଭିଛି ଅଟଣ-କବି-ପିକ ସୁସଙ୍ଗେ

ଉନ୍ମାଦଇ କୁହୁ ଝଙ୍କାରେ ମୁହଁମୁଁ ହୁ ଭବନେ ।

(କୁମ୍ଭମାଞ୍ଜଳି - ମଧୁସୂଦନ ରାଓ)

ଏବେ ସହ ସେହ ମଳୟାନିଳ

ହୃଦେ ବରଷୁଛି ରୁଷ-ଅନଳ

ସେହି ମଞ୍ଜୁଳ କୋକିଳ-କାକିଳ

କର୍ତ୍ତୃ ଜୁର ଜାତ କରେ କ ଭଲ

କ ହେଲ ଏ ଭଣି

ଆହା ଯାସୁଅଛୁ ଜାଗି ରଜନୀ ।

(ସହୃଦୟାନନ୍ଦ — ବାନାମୁରଥାଶୁର୍ତ୍ତ)

ଯେବେ ପଶୁରଲୁ ମିତ

କହୁବି ଯା ଜାଣେ ସତ

ଅପ୍ରାପ୍ତକି କ ହେଲେ ଏ ବାହୁଲେ ବାହୁ

କହେ ନାମ ମୋ କାମାର

ହୁଅ ସକଳେ କାମାର

କାମୁ ଜଗତ ଉଭୟ କୋହେ ଏ ମିଛ

ପିକର ଏ କାମଦା ବାଣୀ

ଶୁଣି ଘାରି ହେଉଥାନ୍ତୁ ଯେ ବିରହଣୀ ।

(ସତ୍ୟସ୍ତମା—ଗୋଲେକଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ)

କୁହୁ ଗୀତ ଆଉ

ଗାଆ ନାହିଁ ପନ

ଉଡ଼ି ଯାଆ ଏଥୁ ଦୂରେ

ଗୋପଭୁଷଣ ତ

ରହୁଲେଣି ଯାଇ

ସୁଦୂର ମଥୁରା ସୁରେ ।

(କାବ୍ୟ ନାୟିକା—ସ୍ୟାମୋଦନ ଗଡ଼ନାୟକ)

କୋକିଳି ସୁଣି ନେ କୋକିଳି ସୁଣି

ଘଞ୍ଚପଞ୍ଚ କୋଳେ

ସଞ୍ଚରୁ ରୁ ସେଲେ

ପଞ୍ଚମ ସୁରେ କି ପୀୟୁଷବାଣୀ ।

ମିଳନ ଛନ୍ଦେ ତୋ ପ୍ରେମ ଭରଣ

ବିଶୁ ବୁକେ ସର୍ଜେ ନବ-ପୀରତି

ସଞ୍ଚରଇ ପ୍ରାଣେ ସୁଖ ସୁରତି

ବିରସାର ପ୍ରତି ଦିଏ କରତି

କଥା ନେ ଦଳବ

ତୋ କଣ୍ଠେ ଭରତୁ

କି ଗୁଣେ ସରଗ — ସୁଧାକୁ ଗୁଣି

(ପଲ୍ଲୀପ୍ରୀତି—ଦରଶା କବି)

ମାନନା ନାଶ୍ଟ ଅଭିମାନ ପରେ

ବସନ୍ତ ବନ୍ତ ପକାଏ ସନ୍ତରେ

ମଉଥଳି କୋକିଳର ଝଙ୍କାର

ଆବର ପ୍ରସ୍ତୁତି କଣ୍ଠିକାର

କି ଅବା ମନୁଅବାଣ ଗୋ,

ମାନନା ପରାଣେ

କାମବୃତ୍ତି ଆଣେ

ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ମନ ଟାଣ ଗୋ ॥

(ରତ୍ନ ସଦ୍‌ହାର—ଦରଦା କବି)

ପର ଦେଶ ବାଲମ ରୂପ ଜାଣିଗେ

କହୋ ମେଘ କସମ କବ ଅର୍ପଣେ ॥

ଅମବା ପର ଜବ କୋସୁଲ ବୋଲେଗୀ

ମେଘ ଶ୍ରେଣୀସୀ ଦୁନିଆ ତୋଲେଗୀ

ଛୁପ ଛୁପ କେ ବରହାନ ଶୋଲେଗୀ

ଇସ ଦିଲ କୋ ଠେସ ଲଗାଉଗେ

ଦେଖୋ ପ୍ରୀତି କିସେ ପଛତାଉଗେ ॥

(ମେଲାଚଳଚ୍ଚିତ୍ର—ଶଙ୍କାର ବାଦସ୍‌ମାନ)

ଜୀବନ ଜୀବନ ଜୀବନ ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ସୁକୁନ୍ତଳା ତେଜବ

ଜଗତ ନଳିନୀ ନଳିନୀ ନଳିନୀ ନଳିନୀ ଯେବେ ନିରେଖିବ

କୋକିଳ, ଜବାଧର ମନ-ରଞ୍ଜିତ

ଜଗତ ସୁରଭି ସୁରଭି ସୁରଭି ସୁରଭି ସୁରଭି-ବରନା । ୮ ।

ଅନୁସ୍—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ସୁକୁନ୍ତଳା ଧନୀ ଜୀବନ (ବାୟୁ)
ଜୀବନ (ଜଳ) ଜୀବନ (ସଜଳହୁଣୀ) ନ ନେଇ ତାର ଜୀବନ (ପ୍ରାଣ)
ତେଜବ । ଜଗତର ନଳିନୀ (ପଦ୍ମିନୀ ନାୟିକା) ନଳିନୀ (ପଦ୍ମବନ) ନଳିନୀ
(ପଦ୍ମହୁଳ) ଓ ନଳିନୀ (ନୟା)କୁ ଦେଖିବ । ମୋ ଜବାଧର ମନରଞ୍ଜିତ
ଜଗତ ସୁରଭି (ପଣ୍ଡିତା) ସୁରଭି (ସୁଗନ୍ଧ) ସୁରଭି (ଚମକ) ସୁରଭି
(ଚନ୍ଦନ) ଓ ସୁରଭି (ବନମାଳୀ) ବରନା ଅଟେ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ଧରର ପଦ୍ମ ନାୟିକା ରାଧା ପଦ୍ମବନ,
ପଦ୍ମଫୁଲ ଓ ନଦୀ (ଏଠାରେ ଯମୁନା)କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ତାର ବିରହ
ଦୁଃଖ ବୃଦ୍ଧି ହେବ । ମୋ ପୁକୁନ୍ତଳା ରାଧା ତେଣୁ ବାୟୁ, ଜଳ ଓ ସ୍ବ-
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରହରା ନ କରି ତାର ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିବ । ମୋ ମନରଞ୍ଜନା
ଜବାଧର ରାଧା ପୁପ୍ପତିତା ଓ ପୁରନ୍ଧ ଚନ୍ଦନ, ଚମ୍ପକ ଓ ବନମାଳୀ ବରନା
ଗୌରୀଙ୍କା ଅଟେ ।

ନଳିନୀ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ:—

ଦେଖରେ ନଳିନୀ ନଳିନୀ ନଳିନୀରେ ଫୁଟିବ

ଭ୍ରମନ୍ତି ଭ୍ରମରେ ଭ୍ରମରେ ଭ୍ରମରେ ଏ ଶୋଭିତ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଏହିପରି ଭ୍ରମର ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ:—

ପଦ୍ମକୁମୁଦକୋକନଦଞ୍ଜର ସୁବାସ ସେନ

ଭ୍ରମରେ ଭ୍ରମରେ ଭ୍ରମନ୍ତି କରି ହରଷ ଧ୍ବଜ ।

ପଦ୍ମାବତୀ ଅଭିଳାଷ — ନୀଶକରସୁରାଣୀ)

ସୁରଭି ଶବ୍ଦର ଭିନ୍ନାର୍ଥ:—

ସୁରଭି ସନ୍ତାନ ମାତୃକ ଚମ୍ପକ ବସନ୍ତ ସେ ଜାତିଫଳ

ସୁରଭି ବୋଲଇ ସୁଗନ୍ଧ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଶର ଧନୁ ଗନ୍ଧୋପୁଳ ।

ଗୀତାଭିଧାନ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ରାଧା ପଦ୍ମ ନାୟିକା:—

କମଳମୁକୁଳମୁଦ୍ରୀ ଫୁଲ୍ଲରାଗବଗନା

ସୁରଭିପଦ୍ମ ସିନ୍ଧୁ ସୌରଭଂ ଦବ୍ୟମଙ୍ଗେ ।

ଚକିତମୁଗଦନାଭେ ପ୍ରାନ୍ତରକ୍ତେ ତ ନେତ୍ରେ

ପ୍ରନୟନମନର୍ଥଂ ଶ୍ରୀଫଳଶ୍ରୀବତ୍ସମ୍ପ୍ରୀ ॥

(ଦ୍ରାଘିଂଶତ୍ ପୁରୁଷିକା — କାଳିଦାସ)

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା କନକବରନା

ଶ୍ୟାମା ଶିଶୁପାଳକୋମଳଗାତ୍ରୀ ପିକସ୍ବଳା

ବନ୍ଧ ବନ୍ଧି ତପୁକେଶୀ ସଜହଂସଗତି
କମଳଶ୍ରୀ ଆକର୍ଷଣସୁନା ସ୍ତରମନ୍ଦ ॥

(ପଞ୍ଚଶାସ୍ତ୍ରକ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ବରହଣୀର ଭୋଜନ ତ୍ୟାଗ:—

ବିଶେଷେନ ହେଲ ସୁଧା ଆହାର
ବିଶେଷେନ କଣ କର୍ମର ଚର
ବିଶେଷେନ ଉଦେ ହେବାର ତହିଁ
ବିଶେଷେନ କରୁ ନ ଗ୍ରହେ ସହ
ବସୁଧାଞ୍ଜ ସାର

ବସୁଧି ! ମେରୁ ହେଲ ଆମ୍ଭ ପୁର ॥

(ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଭୁଞ୍ଜିଲନି ସୁଧା ଅଶନ, ବସନ ଆଞ୍ଜିଲନି ଦେହ ଦୁଃଖକୁ
ଏଞ୍ଜିଲନି ବେଶଭୂଷା ଚରୁଷା ମୋଞ୍ଜିଲନି ମୁଖ ପୁଷ୍ପକୁ
ବାଲା ସେ, ହୁଞ୍ଜିଲନି କଥା ବେଳରେ,
ଉଞ୍ଜିଲନି କୃଷପସ୍ତସ୍ତ ମନ ତା ବୁଞ୍ଜିଲନି ଖେଦଜଳରେ ॥

(ବ୍ରଜବିହାର—କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ)

ପଦ୍ମଫୁଲ ଦର୍ଶନରେ ସ୍ବାଧାର ଦୁଃଖ:—

କାଳିଆ କମଳ ଦେଖିଲେ କମଳ ନୟନରେ ହୁଏ ଜରଜର
ଦେଖି ନବଦନ ତାର ଅପଦନ ପୁଲକି ହୁଏ ଅଧର
ଦନ ସୁନ୍ଦର ହେ,
ସମୁଦା ଯିବାକୁ ତର ତର

ଏ ଅତି ବିଚିତ୍ର କହ୍ନଳରେ ଚିତ୍ତ ଲେଖି ଚୁମ୍ବିତ ଏ ବାର ବାର ॥

(ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି—ଅକ୍ଷୟମୁଖୀ)

ଝାମ ଯିବ କଳକଣ୍ଠ କଳକଣ୍ଠ କଳକଣ୍ଠ ପୂବାଣୀ ଶୁଣି
ଝଳ ଚିରୁକ ଧରଥୁବ ବୈକୁଣ୍ଠ ବୈକୁଣ୍ଠ ମାନସ ଦାରଣୀ
କୋକିଳ, ଝାଲେ ତନ୍ତ୍ର ଥୁବ ଶରୀର

ଝଡ଼ୁଥୁବ ତାର ଅଧର ଅଧର ଅରୁଣ ଅରୁଣ ନିକର । ୯ ।

ଅନ୍ତସ୍ତୁ - ରେ କୋକିଳ, ସେ କଳକଣ୍ଠ (କୋକିଳ) କଳକଣ୍ଠ (ମୟୂର) ଓ କଳକଣ୍ଠ (ପାଞ୍ଚ)ର ସୁବାଣୀ ଶୁଣି ଝାମ ଦିବ । ସେ ବୈକୁଣ୍ଠ (ବିଷ୍ଣୁ) ମାନସହାରିଣୀର ଝଲି (ଝିଲ୍‌ଲି) ଚିତ୍କ (ଓଠ) ବୈକୁଣ୍ଠ (ବିଗତ କୁଣ୍ଠାଞ୍ଜବ) ଥବ । ଝାଲରେ ତାର ଶରୀର ତନ୍ତ୍ର ଯାଇଥିବ । ତାର ଅଧର (ଓଠ) ଅଧ (ତଳ)ର ଅରୁଣ (ବାଲସୂର୍ଯ୍ୟ) ଓ ଅରୁଣ (ସିନ୍ଦୂର ପରି ଲଲ-ରଙ୍ଗ) ଲଭିଥିବ ।

ଅର୍ଥ - ରେ କୋକିଳ, ମୋ ରାଧା କୋକିଳ, ମୟୂର ଓ ପାଞ୍ଚର ସ୍ତନ ଶୁଣି ମୋହ ଯାଇଥିବ । ସେ ବିଷ୍ଣୁମନହାରିଣୀର ଝିଲ୍‌ଲି ଓଠ ନିଃସୃଜ୍ଵ ହୋଇଥିବ । ଝାଲରେ ତାର ଦେହ ଓଦା ହେଇଥିବ । ବାଲସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ସିନ୍ଦୂର ସମ ରକ୍ତମା ଆସ୍ତ ତାର ଓଠ ତଳରୁ ଲେପ ପାଇଥିବ ।

କୋକିଳଧ୍ବନି ଶ୍ରବଣରେ ବିରସ୍ତା ବିରହଣୀର ଅବସ୍ଥା -

କୋକିଳାକୁଳ ସୀମାନ୍ତେ ଦୟାତାପ୍ତା ମମାନସ
ମନୁଥାପ୍ତାସମମୁତୋ ବସନ୍ତରୁଣ ବର୍ଦ୍ଧିତଃ ।

ଅସ୍ତଂ ମାଂ ଧନ୍ତି ଛିପ୍ରଂ ଶୋକାଗ୍ନିର୍ନ ଚିରାଦବ

ଅପଶ୍ୟତସ୍ତାଂ ଦୟାତାଂ ପଶ୍ୟତୋ ରୁଚରଦ୍ରୁମାନ୍ ।

(ବାଲୁ ଗା ରାମାୟଣ)

ଚୃତାଙ୍କୁରାସ୍ତାଦକସାୟକଣ୍ଠଃ ସୁଂଷ୍ଟେ କିଳୋଯନ୍ମଧୁରଂ ଚୁକୁଳ ।

ମନସ୍ବିମାନବିପାତଦକ୍ଷଂ ତଦେବ ଜାତଂ ବଚନଂ ସ୍ବରସ୍ୟ ।

(କୁମାର ସମ୍ଭବ - କାଳିଦାସ)

ବସନ୍ତ ରତ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣ ମଞ୍ଜରୀରେ

ବସନ୍ତ ରସାଳ ତରୁ ଉପରେ

ବସନ୍ତ ଦୂତ କୃତ ଉଚ୍ଛ୍ଵାସରେ

ବସନ୍ତବସନା ଅଗସ୍ତ୍ୟ ସ୍ଥରେ

ବ୍ୟାଧି ଘାତକର

ବାତଘାତ ଗୁଚ୍ଛୁ ଉଡୁଁ ଗୁମର ।

(ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ସନ୍ତାପିକ ମଞ୍ଜୁ କଲରବେ ନିନ୍ଦଇ

ଆପଦରେ ସ୍ଵଭବଜା ସୁଲୁକ ବହୁ ।

(କୋଟି କ୍ରନ୍ଦାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ - ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବସନ୍ତରେ ବିରସ୍ତ ଅବଶ

ବସନ୍ତ ଦୂଃଖ ଶାପରେ ବଶ

ବସଇ ଉଠଇ

ପିକକୁ କହଇ

ସୁଗ ସମ ରଜନୀ ଦବସ ।

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି - ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ରତ୍ନ ବସନ୍ତ ହସି ହସି ଆସିଲ

ଦିଗ ଦିଗନ୍ତ କୁସୁମ ବିକଶିଲ

ଅତି ଦୂରନ୍ତ କୋଇଲି ତାବ ଦେଲ

ପ୍ରିୟ ରତ୍ନଲ କାହିଁ ?

(କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଗୀତାବଳୀ)

ସ୍ଵଭବତଃ ଶୁକ

ପିକ ସାଥୀ ସ୍ଵର

ଶ୍ରବଣ ତୋଷଣ ପଟ୍ଟ

କିନ୍ତୁ ପ୍ରିୟ ବିନା

ସେହି ସ୍ଵର ଏବେ

ହେଉଉଛି କର୍ଣ୍ଣ କଟୁ ।

(ପ୍ରଣୟବିଞ୍ଚୟ - ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର)

ବସନ୍ତ ଏସେଛେ ଅଜି କଣ୍ଠେ ଲଘେ ତାର

କୋକିଲେର ଆକୁଲ ଝଙ୍କାର ।

ଦିନେ ଦିନେ ଓଇ ଶୁନେ। ଶୁଣୀ

ନବଜେ ଉଠେ ଆଜି କତ ଆକାଶାର ବାଣୀ ।

(ଓମାର ଖାୟାମ କବିତା - ନରେନ୍ଦ୍ରଦେବ)

ମୟୂର ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷୀ ସ୍ଵର ଶ୍ରବଣରେ ବିରହଣୀ—

ମହାସମରସୁତକଃ ପ୍ରତିଦିନଃ ମନୋଜନ୍ମନେ।

ମୟୂରଗଳକାହ୍ନୁଲୀଳକଳଃ ସମୁଜ୍ଜ୍ଵଳତେ ।

ପସୋଦମଲିନେ ଦିନେ ପରୁଷବିପ୍ରଯୋଗ ବ୍ୟଥା°

ନରେଷୁ ବନିତାୟ ବା ଦଧତି ହୃନ୍ତ କେକା ଭତି ॥

(ତମ୍ଭାସୁମାୟା—ଭେଜସ୍ବନ)

ମନ୍ଦା° ମରୁଦ୍ ବହତି ଗର୍ଜିତ ବାରିବାହୋ

ବିଦ୍ୟୁତ୍ତା ତଳିତ ନୃତ୍ୟାତ ମାଳକଣ୍ଠା ।

ଏତାବତ ବ୍ୟତିକରେ ତରୁଣସ୍ୟ ତପ୍ୟ

ଫୁଲ୍ଲେଦ କେବଳମତୁଦ୍ବଳମୁନାୟ ॥

(ସୁକ୍ଷ୍ମିତରହସ୍ୟାଗାର)

ଶିଖିଳା କୁନିତ ଗର୍ଜିତ ତୋୟଦେ

ସ୍ତୁତି କାତିଲତାବୁଧୁମାକରେ

ଅହୁତ ପାତ୍ର ! ନ ଜୀବତି ତେ ପ୍ରିୟା

ନଭସି ମାସି ନ ଯାସି ଗୁହ୍ୟ° ଯଦି ॥

(ସୁକ୍ଷ୍ମିତରହସ୍ୟାଗାର)

ଦାତୁହଳାବକମୟୁର କପୋତହ°ସ —

ପାରାବତାଦିରୁଚକଦ୍ବନ୍ଦନ° ରତାନ୍ତେ

ତନ୍ମୁ ଶ୍ରୀଃଶ୍ବସିତପୀତ୍ବକୃତହାନନାଦୌ

ସଂଯୋଜୟେନ୍ନଦନତ୍ବନମୈଥୁନାଦୌ ॥

(ରସିକ ସଙ୍ଗ)

ସରଳ ସରଳ ହୃଦୟା ଦେଖରେ ସୁରଭି ସୁରଭି ଶୋଭନ

ଦେଖରେ ମୟୁର ମୟୁରକ ମୂଳେ କୁରୁବକ ବକେ ରଞ୍ଜନ

ଆଗୋ ସଜନି ! ସଜ ନିତ୍ୟ ହୁଏ ଏଥେ କାମ

କୁମାର କୁମାର ଶୋଭ ଦେଖ ଏବେ ସୁନାଶ ସୁନାଶ ସମ ॥

(ଅସ୍ମଦାଥ ବିଳାସ—ଧନଞ୍ଜୟଭଞ୍ଜ)

କେଶର ସଙ୍ଗୀତରେ କାମୁକ ଝିଣାସ

ଧରମଣି ଆଜ୍ଞାଦନେ ଯନ ବିଳାସ ॥

(କୋଟିବିଦ୍ବାଣସୁନ୍ଦରୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କକୁ କକୁ କେକୋ କାକ କାକା କକୁ ଫକ
କକେ କକ କେଜା କେକୋ କକି ଜାଜି କକ ॥

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

[ଅର୍ଥ—କକୁ = ବର୍ଷାକାଳକୁ, କକୁ = ଡାହୁକ ଶବ୍ଦକୁ, କେକୋ =
ଚନ୍ଦ୍ରବାଳ ଶବ୍ଦକୁ, କାକ = କୁଆ, କାକା = କୁଆର ଶବ୍ଦକୁ, କକୁ = ବର୍ଷା-
ପାଣିକୁ, ଫକ = କୁଆପଥରକୁ, କକେ = ମୟୂର ଧ୍ବନିକୁ, କକ = ଝଙ୍କାର-
ସ୍ବନକୁ, କେଜା = ମେଘ ପଡ଼ିପଡ଼ି ଶବ୍ଦକୁ, କେକୋ = ଭେଦ ଶବ୍ଦକୁ, କକି =
କଙ୍କିଶିଆଳର, ଜାଜି = ଚକ୍ରାରକୁ ଶୁଣି, କକ = କାମ ତାପ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ।]

ଶିଖରୀ ଉପରେ ଶିଖୀର ଯେ ନାଦ

ଶୁଭୁଥବ ଘନଘନ

ତା ଶୁଣନ୍ତେ କଣ୍ଠେ ମୋହ ଯାଉଥବ

ପରା ମୋ ଜୀବନବନ ॥

(ସଙ୍ଗୀତ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ନବଶିଖରେ ଆଶ୍ରେ ଡାକିଣ ମାଳକଣ୍ଠେ

ସୁଛୁ ଉଷାଈ ନାରୁଁ ହୃଦେ

ନବବାଳୀ ସେ ରଜି ଶୁଣି ଚମକି ପଡ଼ି

ଜୀବନ ରଖିଥବ କଣ୍ଠେ

ରେ ବଳାହକ !

ନିର୍ଲଜ ଅଟେ ମୋର ହୃଦା

ନ ଫାଟି ରହିଅଛି ଯାହା

ନ ସନ୍ତୁଥଲୁ ଲେଖେ ମୋ ବିଚ୍ଛେଦ ଏବେ ସେ

ନିଶ୍ଚେ ହେବନି ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାହା ॥

(ବଳାହକ ଚଉତିଶା—ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହଦେବ)

ଏ ମାର ଶିକର ସ୍ବଭାବେ ଶୀତ

ତଥାପି ମୋ ଅଙ୍ଗ କରେ ତପତ

କେଜାଏ ନାଚନ୍ତି ମେତକ ଟେକ

କେ କିଏ କେ କିଏ ବୋଲି ଛଲିକି

ଚଳାଇ ଅଛନ୍ତି

ଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ଭାଳିବ କି ଏ ଭ୍ରତ ॥

(ଭକ୍ତିକାବ୍ୟ—ଗୋପୀନାଥ ସିଂହଦେବ)

ଶ୍ରାବଣ ଆସିଲା ଯେନି ବରଷାର ଥାଟ

କେକିନୀ ପାଇଁକି କେଜା ବିରଚିଲା ନାଟ

ତୋତେ ନ ଭୁଲିଲି ବୋଲି

ଗଣିଲି ବସି ମୁଁ ଶୋକ-ବାସନଧି-ବାଲି ॥

(କବିତାକ୍ରମୁଦ - ବିଚ୍ଛନ୍ନଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ)

କୋକିଳର କଣ୍ଠ ବଞ୍ଚିଶୀର ସ୍ଵନ

ଉଆଁର ଗୁଞ୍ଜନ ତେଣ୍ଡୋଇ ତାକ

ମୟୂରର କେକା ତାହୁକ ଉଣିମ

ମେଘ ଗରଜନ ବେଙ୍ଗ ଟମକ ।

ଏ ଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ଶୁଣିବାର ପାଇଁ

ଶୁଣିଲେ ମନରେ ଲଗଇ ନିଆଁ

ପ୍ରକୃତିଟା ପୁଣି ବେଳ କାଳ ଜାଣି

ଚେଇ ଦିଏ ଏଇମାନଙ୍କ ଚିଆଁ ॥

(ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ - ଜୟକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ)

ବିରହରେ ଗଣ୍ଡର ପାଣ୍ଡୁରୁତା:—

ତନ୍ମୁ ମେଘଜଳାଦ୍ରୁ ପରିବତୟା ଯୌତାଧରେବାଣ୍ଡୁରଃ

ଶୂନ୍ୟବାତରଣେ ସୁକାଳବିରହାଦ୍‌ବିଶ୍ରାନ୍ତସ୍ତେଷ୍ଠେ ଦ୍ଵାମା

ଚନ୍ଦ୍ରାମୌନମିବାସ୍ଥିତା ମଧୁଲହରୀ ଶବ୍ଦେ ବିନା ଲକ୍ଷ୍ୟତେ

ଚଣ୍ଡୀ ମାମବଧୂୟ ପାଦପତିତଂ ଯାତା ପ୍ରକୃପେବ ସା ॥

(ବିହମୋଦଶୀୟ - କାଳିଦାସ)

ଗଳଦ୍‌ବାସ୍ତ୍ରୋତ୍ଥୋତପ୍ଳୁତଧବଳଗଣ୍ଡା ମୁଗଦୁଶୋ

ବିଦୁସ୍ତନ୍ତେ ଯତ୍ର ପ୍ରବଳମଦନା ବେଶବିବଶାଃ ॥

(ହଂସଦୂତ - ରୁପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ପାଣ୍ଡୁର ଦଶେ ଗଣ୍ଡ ଗଳିତ ବାସ୍ତବ୍ୟର ଯୋଗେ

ଗଣ୍ଡ ମଦନ ଦଣ୍ଡ ହରିଣନେତ୍ରୀ ସତତ ଭେଗେ ॥

(ହଂସଦୂତ — ଦରଦାନ ବି)

ନିଶ୍ଚୟେ ସଜନୀ ପଲସ ପଲସ ପଲସ ପଲସ କରିବ

ନିରଞ୍ଜନା ରଞ୍ଜନା ରଞ୍ଜନା ରାସ ବରଷ ସମାନ ଗଣିବ

କୋକିଳ, ମାରଦକାଳେ କି କରିବ

ନିରତେ କଣ୍ଠକ କଣ୍ଠକ କଣ୍ଠକ-ନେତ୍ରୀର ଜାତ ହୋଇଥିବ ॥୧୦॥

ଅନୁସୂ — ରେ କୋକିଳ, ମୋ ସଜନୀ ନିଶ୍ଚୟ ପଲସ (ପର) ପଲସ (ପୁଲକତ) ପଲସ (ପଲ୍ + ଅ + ଅଶ୍ + ଧାତୁ = ଗଗନ କରିବା ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟାପିବା) ପଲସ (ନିର୍ଦ୍ଦୟ) ହେବ । ସେ ନିରଞ୍ଜନା (ପରତ୍ରା) ରଞ୍ଜନା (ରଞ୍ଜନକାରଣୀ) ଓ ରଞ୍ଜନା (ସୁନା) ରାସକୁ ବର୍ଷ ପର ମନେ କରିବ । ସେ ମାରଦ (ମେଘ) କାଳରେ କ'ଣ କରିବ । ମାରତେ (ସବୁବେଳେ) କଣ୍ଠକ (ମାନ) ନେତ୍ରୀର କଣ୍ଠକ (ମୁନ) କଣ୍ଠକ (ରୋମହର୍ଷଣ) ହେଉଥିବ ।

ଅର୍ଥ — ରେ କୋକିଳ, ମୋ ସଜନୀ ରାଧା ପତ୍ରଫଳଗୁ ଫଳକତମାନ ଫୁଟିବାର ଦେଖିଲେ (ପ୍ରେମର ସୂଚନା) ମୋର ବିରହ ଯୋଗୁଁ ଅଭିମାନ କରି ଶେଷରେ ମୋ ପ୍ରତି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହେବ । ସେ ପୁତ୍ରମନା, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ ଓ ମନରଞ୍ଜନକାରଣୀ ମୋ ବିରହରେ ଗୋଟିଏ ରାତିକୁ ବର୍ଷ ସମାନ ମନେ କରିବ । ସେ ବର୍ଣ୍ଣମାନ ଏ ମେଘସମୟରେ କ'ଣ କରିବ । ସବୁବେଳେ ସେ ମାନନସୁନାର ରୋମହର୍ଷଣ ହୋଇ ତାର ଦେହରେ (କରପର) ମୁନ ଫୁଟିଲା ପରି ଦେଖାଯାଉଥିବ ।

ବିରହରେ ରାତିର ଘର୍ଷଣା: —

ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରବସୁତେ ମୁକୁଗତି ବାତୋଽପି ବଜ୍ରାୟତେ

ମାଲ୍ୟଂ ପୁଷ୍ପକୁଳାୟତେ ମଳୟକାଳେଽପି ଝୁଲିଜାୟତେ ।

ରାତି କଳଶତାୟତେ ବିଧବଶାନ୍ତ ପ୍ରାଣୋଽପି ଶ୍ବସୟତେ
ହା ହନ୍ତ ପ୍ରମଦାବିସ୍ଫୋରସମୟଃ ସହାରକଲ୍ଲାୟତେ ।

(ସୁକ୍ଷିପ୍ତରହସ୍ୟାଗାର)

ରାତି କାଳସୁଗୋପମା ମଳୟତୋ ଗନ୍ଧାନଳଃ କଂ ବିଷଂ
ସୋମଃ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଇବାଭବନ୍ନଳୟକାଲେପଃ ଫୁଲ୍ଲଜୋପମଃ ।
ଉକ୍ତଃ ସୁସରବାଦ୍ୟଗୀତପରଭୃତ୍ ପାଶବତାଦିଧୁନଃ
ବନ୍ଧୁସ୍ୟାହୁତରେବ କର୍ଣ୍ଣସୁଗଲେ ବିଚ୍ଛେଦତୋ ମେ ତବ ॥

(ଭୈର ପଞ୍ଚାଶିକା - ବିଲ୍‌ହଣ)

ତୋହର ବିନ୍ଦୁ ବାଳା ରଜନୀ ସୁଗ ପରା
ଅନଳ ପ୍ରକାର ଚନ୍ଦନ

ମଳୟ ସମୀରଣ ବିଷ ପରାୟେ କାଶ

କରୁଛୁ ଅଧିକ ଦହନ

ପ୍ରାଣଧନ !

କୋକିଳ ଗୀତବାଦ୍ୟ ସ୍ଵନ

ହୋଏ ବିଚ୍ଛେଦୁଁ ତୋର କର୍ଣ୍ଣସୁଗଲେ ମୋର

ଅଶନପତନ ସମାନ ॥

(ଇଚ୍ଛାବଶ - ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ)

କାନ୍ତ ବିନା ଦିବା ରଜନୀ ସଜନି !

କୋଟି ସୁଗ ସମ ହେଲୁଟି ରେ ॥

(ସଙ୍ଗୀତ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବର୍ଷାକାଳରେ ବିରସା—ବିରହଶୀଞ୍ଜର ଚନ୍ଦ୍ର:—

ମେଘାଲେକେ ଭବତ ସୁଖିନୋଽପ୍ୟନ୍ୟଥାବୁଦ୍ଧି ଚେତଃ

କଣ୍ଠାଶ୍ଳେଷପ୍ରଣୟମାନନେ କଂ ସୁନଦୁର୍ବସସ୍ତେ ॥

(ମେଘଦୂତ - କାଳିଦାସ)

କ୍ଷିପ୍ରଂ ପ୍ରସାଦୟତ ସମ୍ରାଟ କୋଽପି ତାନି

କାନ୍ତାମୁଖାନି ରତିବିଗ୍ରହକୋପିତାନି

ଉକ୍ତଶ୍ଚାନ୍ତ ପଥକାନ୍ ଜଳାଦାଃ ସ୍ମରନ୍ତଃ ।

ଶୋକଃ ସମୁଦ୍ଭବତି ତଦ୍ବନ୍ଧିତାସ୍ମରନ୍ତଃ ॥

(ସମକକାବ୍ୟ—ଘଟକର୍ପର)

ଦୈବାଦହମଦ୍ୟ ତସ୍ମା ଚପଳାୟତନେତ୍ରସ୍ତା ବିସ୍ମୃତଶ୍ଚ

ଅବିରଳବିଲେଳଜଳଦକାଳଃ ସମୁପାଗତଶ୍ଚାୟମ୍ ॥

(କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ—ମମ୍ମଟ ଭଟ୍ଟ)

ଅୟଂ କାଳଃ କାଳପ୍ରମଥନଗଳାଭୈରଭନବୈ —

ରହଂ ସୁନାସୁନାମପହରତି ଧୈର୍ଯ୍ୟଂ ଜଳଧରୈଃ ।

ସୁରଧାରା ଧାରାପରିଚିତଜଡ଼ା ବାନ୍ତ ସହସା

ନଭସ୍ମନ୍ତଃ ସ୍ମନ୍ତଃ କଥମିବ ବିଯୋଗଃ ପରିଣମେତ୍ ॥

(ଚମ୍ପୂସାୟଣ—ଭୋଜସୁକ)

ଗର୍ଭନ୍ତ୍ର ଶୈଳଶିଖରେଷୁ ବିଲମ୍ବିଲମ୍ବା

ମେଘା ବିସ୍ମୃତବନ୍ଧିତାହୃଦସ୍ତାନ୍ତକାରାଃ ।

ଯେଷାଂ ରବେଶ ସହସୋପୃତତ୍ତେମିୟୁରୈଃ

ଶଂ ବାନ୍ଧ୍ୟତେ ମଣିମୟୈଶ୍ଚ ତାଳବୃନ୍ତୈଃ ॥

(ମୁଦ୍ରକଟିକ — ଶୃଙ୍ଗର)

ନିରବାପସ୍ତସ୍ମଦମୁଦଃ ସମନ୍ତାତ୍

ପରିତାପଂ ଜଗତୋ ନିଦାଘଜାତମ୍ ।

ବିଷମୋ ବିରହାନଳପ୍ରତାପୋ

ନବ ଏବାସ୍ୟ ଦିନେ ଦିନେ ବଭୂଃ ॥

(ଦଶଗ୍ରୀବବଧମହାବାକ୍ୟ — ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ମିଶ୍ର)

ହା ହା ମୋର ପ୍ରିୟସଖି ଯେ ବାଳା

ତୁ ମୋ ଅମୂଲ୍ୟକଣ୍ଠରୁମାଳା

ନୟନେ ଦେଖିବୁ ଏ ଘନ ଲୀଳା

କେପନେ ସହବୃତ୍ତି କାମ ଜ୍ଵାଳା

ସହଜେ ଅବଳା,

ଶିଶୁପତି ସଦୃଶ ତନୁ କୋମଳା ॥

(ଅନଳାରେଖା — ଧନଞ୍ଜୟ ଭଟ୍ଟ)

କେଶର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧି ଆଗାଧର ଅନ୍ତେ
ଶ୍ରୀବତୀ ପ୍ରବେଶ ଗୋ ଜଳଦରୁ ହୋନ୍ତେ
ବିଜୁଳି ଝମକେ ଗୋ ଚମକ ଉଠେ ହୁଏ
କେଶର ବସ୍ତ୍ରବ ମୋର ପାଶେ ନାହିଁ ନାହିଁ ॥

ରହସ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରଣା—ଦେବଦୁର୍ଗା ଦାସ)

ଦେଖି ନବକାଳିକା ବକାଳିକା ମାଳିକା

ଆଳି କାଳିକା କାନ୍ତ ସୁଗ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଶ୍ରବଣେ ସନସନ ଗର୍ଜନ ସନସନ

ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ଲେଖକ ଥନ ଥନ

କହେ ସୁମନ ମନ— ମୋହ ଖବର ବନ-

ଜାଣି ହେବନ ଛନଛନ

ହେ ଜଳଧର !

କେନ୍ଦୁ ନେବ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଦିନ

ସେ ସେ ମୋର ନିଧନ ଧନ

ହୋଇବ ଅନ ଅନ — ଭବୁ ଭବନ ବନ

ସେ କି କଷ୍ଟ ଭଜନ ଜନ ॥

(ରସିକ ହାରାବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

କେମନ୍ତେ, ବସ୍ତ୍ରବ ଖବର ଧନ

ସେ ଦେଶେ ଉଦେ ହେଲେ ନବସନ

ଗର୍ବନ ଶୁଣି ଚମକିବ ଗୁଣ

କାଳ ହେବ ତାକୁ ଅନ୍ଧାର ଭାତ

ସେ ନବୀନ ବାଳୀ

ନୁହଇ କାମ ପରାଉବ ଭଳି ॥

(ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ମାଉଁର ଗରନେ ଘୋଟି

କରୁଥିଲା ଦିନେ ବୃଷ୍ଟି

ଝଟ ଝଟ ମାରୁଥିଲା ବନ୍ଧୁ

ମାଳବଣୀ ଭେକ ଭୁଲି ଉଡେ କରୁଥିଲେ ସେଲ
 ଡାହାଣ ବଚନ ଅତି ମନ୍ତ୍ରୁ
 ନଳିନୀକ୍ଷି !
 ଜଣା ହୋଇଥିଲା ଅର୍ଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ର
 ମାପ ଗନ୍ଧେ ଗନ୍ଧବାସ୍ତ୍ର ବହୁ ॥
 (ଚଉପଦୀଭୂଷଣ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଏ ଘୋର ବରଷା କାଳେ ପ୍ରିୟରସା
 ରସ ଆଦରରେ ବସିଥିବ
 ବନପତି-ପତି-ପତି ପରେ ଦୃଷ୍ଟି
 ଦେଇଣ ସନ୍ତାପ କରୁଥିବ ॥
 (ସଙ୍ଗୀତ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଆସି ଘନ କାଳ ହୋଇଲ ରେ
 ଘନ କେଶୀ ସଙ୍ଗ ନୋହୁଲ ରେ ।
 ଚଉପତି ବନ୍ଧ ଜାଣେ ରମଣୀ
 ଚନ୍ଦ୍ରମାସ୍ୟା ଦେଖି ସର ଯିବଣି
 ଆଳୀ ଦୃଢ଼ସ୍ଵରେ ଆଉଜିବଣି
 ମାର ଶରେ ତରୁ ଦହଲ ରେ ॥

(ସଙ୍ଗୀତ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଆସାଦ ହୋଇ ଘନ, ବରଷୁ ଅସ୍ତ୍ର ବନ
 ଅତି ପ୍ରବଳ ହୋଇ, ବହେ ଝଙ୍କା ପବନ
 କାଳକଣ୍ଠକ ମାନ, ରଟନ୍ତି ଗଡ଼ ଦନ
 କେମନ୍ତେ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ମୋର ବଞ୍ଚିବ ଦନ ॥

(ସଙ୍ଗୀତ—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

କରକାପୁର ମଞ୍ଚରେ ପଡ଼ି
 କୁଳିଶ ଘାତେ ଗିରିଶୃଙ୍ଗ ଝଡ଼ି
 ଦିହୋରୀ ଆଶା ଆସାର ପାତରେ
 ବିନାଶ କଲ କେବଳ ସବୁରେ

ବଳାଳ ବହାର

ଉଡ଼େ କି ନୟନରାଜ ଚାହାର ॥

(ଶଶିରେଖା—ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ)

ବରଷାକାଳ ହୋଇଲୁ ଆସି

ବର ପାରସନେତ୍ରୀ ଦିବ ଶୁଷ୍କ ରେ ।

ବରଷାଇ ନେତ୍ର ଅଶ୍ରୁଧାରକୁ

ବରଷାଥବ ତ ବସି ଉରକୁ ॥

(ଯଦୁମଣି ପଦ୍ୟାବଳୀ)

ମୀନନୟନା ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ହେବନ ମୋ ବିନା ସେ ।

ଘନଘନ ସୁନ ଶୁଣି ଛନଛନ ହେବ ମନ

ମୀନକେତନ ଶରେ ଅପଘନ କମ୍ପନ

ମୁହଁବ ନୟନରୁ ଅନଥନ କରି ବନ

ଭବନ କାନନ ସମାନ ମଣୁଥିବ ମୋ ଧନ ॥

(ସଙ୍ଗୀତ କଲ୍ପଲତା — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ)

ଘନାଘନ ନିନଦା ଶୁଣି ହୋଇ ତବଦ

ତତ୍ତ୍ଵସ୍ତେ ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ

ଘଡ଼ିକରେ ଚେତନା ପାଇ କୁହରଦନା

ଆଲିଙ୍ଗି କହୁଥିବ ଗୁହ୍ୟ

ରେ ବଳାହଳ !

ଘନକାଳର ସହ ଦାଉ

ଘଟ ନ ରଖିପାରେ ଆଉ

ଘେନ ମୋ ନିବେଦନା କର ବୁଦ୍ଧି ସର୍ଜନା

ସଖି ! ମୋ ଜୀବ ବେଗେ ଯାଅ

(ବଳାହଳ ଚଉତିଶା — ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହଦେବ)

ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ରହିବ କିଏ ଏଇ ମେଘଆ ପାଗେ

ବୁମ୍ବେ ଅଛୁ ଦୂରେ ହାସ୍ତରେ ବୁଦ୍ଧି ନ ଦିଶେ ଆଗେ ॥

(୧୧୫୮ କବିତା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାରାୟଣ ସାହୁ)

ସାର୍ଥୀ ତ ନାହିଁ ଆଜି ଏ ଆଶାକୀ ପ୍ରାତ
 କଟିବ ସିନା ବ୍ୟଥାତ ନିଶ୍ୱାସେ
 ଦରଜ ମୋର ହୃଦୟେ ଉଠି ମରୁ
 ବୁଝି ମୁଁ ରହେ ଆଶାତ ଆକାଶେ ॥
 (ଧୂପ — ମାୟାଧର ମାନସିଂହ)

ନାହିଁ ପାଶେ ପ୍ରିୟ ଆଜି ଏ ବାଦଲ ନିଶୀଥେ
 ଦମକାଏ ଛୁଟି ତପଲା ଚଢ଼କ ସହଚେ ॥
 (ଲିଡକା — ଅନୁପ ସିଂହଦେବ)

ଏ କାଳେ ପୁରତଳହୁକୁପିତା କାନ୍ତା କମଳ ମୁଖେ
 ଶାନ୍ତ କରାଏ କାନ୍ତ କେ ଅବା ଭିଡ଼ିରଖି ତାରେ ବୁଲେ ।
 ଉଦ୍‌ବେଗ ଆଶେ ଗର୍ଜନଶୀଳ ବାରିଦ ବରଷା-ଉରେ
 ପରବାସୀ-ବାମା ଚନ୍ତା ଅସୀମ ଲଭିଣ ସତତ ସ୍ୱରେ ॥
 (ଅଞ୍ଜଳି — ଦରଶନ କବି)

ବରୁ ସ୍ୱେ ବଦରାଳ ବରସନ ଆସେ
 ଅପମା ଅବଧୁ ଜାଜି ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ! ଗରଜି ଗଗନ ଘନ ଛୁଏ ॥
 (ସୁର ସାଗର — ସୁର ଦାସ)

ଘନ ଘଂମଡ଼ ନଭ ଗରଜତ ଘୋର
 ପ୍ରିୟାଞ୍ଜନ ଡରପତ ମନ ମୋର
 (ରାମଚରଣ ମାନସ — ରୁଲସୀ ଦାସ)

ଆଗ ବନା ସାବନ ଖା ବରଷା
 ଫୁଲ ବନେ ଅଙ୍ଗାରେ
 ନାଗୀନ ବନ ଗୟା ରାଜ ଗୁହାମା
 ପତ୍ତର ବନ ଗୟେ ତାରେ ॥
 (ବୈଜୁବାବୁ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର — ଶଙ୍ଖାଲ ବାଦୟନ)

ହେଉଥା ଶ୍ୟାମଲ ଘନ ନାଲି ଗଗନେ
 ସଜଲ କାଜଲ-ଆଁଖି ପଡ଼ିଲ ମନେ ॥
 (ବର୍ଷାବରଷା — ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର)

ମେଘେର ପରେ ମେଘ ଜମେଲେ

ଆହାର କରେ ଆସେ

ଆମାୟ କେନ ବଝିବେ ଶ୍ଵାସ

ଏକା ଦ୍ଵାରେର ପାଶେ ।

ଭୂମି ଯଦି ନା ଦେଖା ଦାଣ୍ଡ

କରି ଆମାୟ ହେଲ

କେମନ କରେ କାଟେ ଆମାର

ଏମନ ବାଦଲ-ବେଲ ॥

(ଗୀତାଞ୍ଜଳି—ରାଧାନାଥ ଠାକୁର)

ସାବନ ଜା ଘଟାସେ ଆଉଁ

ସରଶାର ହବାସେ ଆଉଁ

ସଞ୍ଜେ ମୁରଦେ ପାଉଁ

ହମ କହସେ ନୈନ୍ ମିଳସେଁ

ହାସ ! ମର ଜାସେଁ ॥

(ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵେକେ ସ୍ଵେମଗୀତ — ଅବଦୁଲ ହମୀଦ)

ବିରହରେ ନାଶ ଅଙ୍ଗରେ ରୋମାଞ୍ଚ:—

ବିସ୍ଫୁଲସ୍ଫୁଲକପୁଅବେପଥୁରଜା

ଶ୍ଵପିତନମୀଳିତବିକସଦନଜା ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ଟେକେଣ ରମଣୀ ରମଣୀ ର ମଣି ଏକାନ୍ତେ ଚିନ୍ତୁଥିବ ବସି

ଟାଣ ଅନଳ ମଣିବ ଘନସାର ଘନସାରଜିତ ସୁକେଶୀ

କୋକିଳ, ଟଳପଡୁଥିବ ମୋ ସଖି

ଟାଣକଟାଣୀ ମୋ ଜାମୁତ ଜାମୁତ ଜାମୁତ ଦେଖି ହେବ ଦୁଃଖୀ ॥୧୧

ଅନୁସ୍ତ — ରେ କୋକିଳ, ଟେକମନରେ ମୋ ରମଣୀ (ସୁନ୍ଦରୀ
ରମଣୀ (ପ୍ରିୟା)ର (ଅଶ୍ରୁ) ମନେ କରି ଏକାନ୍ତରେ ବସି ଚନ୍ଦ୍ରା କରୁଥିବ ।

ସେ ଘନସାର (ଶ୍ରେଷ୍ଠମେଘ) ଜିତ ସୁକେଶା ଘନସାର (କର୍ପୂର)କୁ ଟାଣ
ଅନଳ ପରି ମଣିବ । ମୋ ଟାଙ୍କେଟାଣୀ (କଟାକ୍ଷବତୀ) ଜମୁତ (ମେଘ)
ଜମୁତ (ଇନ୍ଦ୍ର) ଓ ଜମୁତ (ପଟ୍ଟ)କୁ ଦେଖି ଦୁଃଖରେ ଟଳିପଡ଼ୁଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ଟେକମନରେ ମୋ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରିୟା ଜଗତକୁ
ଅଗ୍ନି ସମାନ ମନେ କରି ଏକାନ୍ତରେ ବସି ମୋ କଥା ଭୁଲୁଥିବ । ସେ
ଘନକୃଷ୍ଣ କେଶା କର୍ପୂରକୁ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ପ୍ରାୟ ମନେ କରୁଥିବ । ମୋ କଟାକ୍ଷ-
ବତୀ ରାଧା ମେଘକୁ (କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ହେଉ ମୋ କଥା ମନେ ପକାଇ) ଇନ୍ଦ୍ରକୁ
(ଇନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟକୁ ବଜ୍ର ମାରେ ଓ ମୁଁ ତାକୁ ପଟ୍ଟପ୍ରଦା ବୋଲି କହେ) ଓ
ପର୍ବତକୁ (ଠାରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତ ଠାରେ କି ବହୁଦାର ମିଳନ
ହୋଇଥିବା) ଦେଖି ଦୁଃଖରେ ଭୂମିରେ ଟଳିପଡ଼ୁଥିବ ।

ବିରହଣୀ ରାଧାର ଭୂମିଗୟନ:—

ଭ୍ରମତ ଭବନଗର୍ଭେ ନିର୍ମିତଂ ହସନୀ
ପ୍ରଥୟତ ଡବ ବାଞ୍ଛିଂ ଚେତନାଘଟକଂ ସୁ
ଲୁଠି ତ ଭୁବ ରାଧା କର୍ମିତାଙ୍ଗୀ ମୁରରେ !
ବିଷମବିରହେଦୋଦ୍ଗାରବିଭ୍ର ନଗିତ୍ର ॥

(ଉତ୍କଳଜାଲମଣି — ରୂପଗୋସାମୀ)

ଠିକେଣ ଦେଶିବ ଚଞ୍ଚଳା ଚଞ୍ଚଳା ଚଞ୍ଚଳା ଚଞ୍ଚଳା ଭଜିବ
ଠା ଠିକ ରେହିତ ରେହିତ ରେହିତ ରେହିତ ତାର ବିନାଶିବ ।
କୋକିଳ, ଠକ ଶମ୍ଭୁର ଚଞ୍ଚିବ
ଠିକ କୁଚ ବଳାହକ ବଳାହକ ଦମ୍ଭନାଶନେ ଟାଣୁଥିବ ॥୧୨॥

ଅନୁସ୍—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଚଞ୍ଚଳା (ଲକ୍ଷ୍ମୀ) ଚଞ୍ଚଳା (ଅସ୍ଥିର)
ବିଜୁଳୀକୁ ଦେଖି ବିଚଳିତା ହେବ । ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ (ମେଘର ସୂଚନା) ପଦ୍ମରାଗ
ଓ କୁକୁମ (ପ୍ରୀତିସରଞ୍ଜାମ) ତାର ଧୈର୍ଯ୍ୟକୁ ନାଶ କରିବେ । ସେ ଠକ
ମଦନକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ପୂଜା କରିବ । ତାର ପର୍ବତସମ ଉନ୍ନତ କୁଚ-

ମୁଗଳକୁ ମେଘର ଦମ୍ଭନାଶ ଲାଗି (ମେଘ ପର୍ବତକୁ ଗ୍ରାସ କରେ) ଭିଡ଼ି
ଧରିଥିବ ।

ବିରହରେ ରାଧାର ବିଚଳିତ ଅବସ୍ଥା:—

ସା ରୋମାଞ୍ଚିତ ସୀକ୍ଷିତେ ବିନପଞ୍ଜୁନିତେ ତାମ୍ୟତ

ଧସ୍ତୁତାନ୍ତ୍ରମତ ପ୍ରମାଳିତ ପତଙ୍ଗଦ୍ଵାତ ମୁର୍ଚ୍ଛିତ୍ୟସି ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଜୟଦେବ)

ବିରହତାପନାଶାର୍ଥେ କନ୍ଦର୍ପକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା:—

ରେ ରେ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଦୁର୍ଜିବାର ମଦନ ପ୍ରୋତ୍ସାହୟକ୍ଷେତ୍ରଂ

ବାଟଂ ସଂବୃଣୁ ସଂବୃଣୁ ତ୍ୟଜ ଧନୁଃ କଂ ପୌରୁଷଂ ମାଂ ପ୍ରତ ।

କାନ୍ତାସଙ୍ଗବିଯୋଗ-ଦୁଃଖ-ଦହନ-କ୍ଳାଳାଲୋଡ଼ଂ ବୟଃ

ଶୁରୁଣାଂ ମୃତମାରଣେ ନହ ପଶ୍ଵେ ଧର୍ମଃ ସ୍ଵମୁକ୍ତୋ ବୃଥେଃ ॥

(ସୁସ୍ଥିତ ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ୟାମାର)

ଡମ୍ବରୁ ମଧାର ଅଶୋକ ଅଶୋକ ଅଶୋକ ଅଶୋକ ନାଶିବ,

ଡାଳିମ୍ବଦଣ୍ଡନଶ୍ରମା ଅଳୀକ ଅଳୀକ ଅଳୀକ କରିବ,

କୋକିଳ, ଡୋଳା ପ୍ରତିମା ଅବଳାକୁ

ଡୋଳାଇଲ ରଞ୍ଜିତକ ରଞ୍ଜିତକ ରଞ୍ଜିତକ ଚମ୍ପା ଶୋଭାକୁ ॥୧୩॥

ଅନୁସ୍ତୁତି—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଡମ୍ବରୁମଧାର ଅଶୋକ (ଶୋକ-
ରହୁତ) ଅଶୋକ (ସୁଖ) କୁ ଅଶୋକ (ଅଶୋକ କହ) ଓ ଅଶୋକ (ପାରଦ)
ନାଶ କରିବେ । ସେ ଡାଳିମ୍ବଦଣ୍ଡନଶୋଭା ତାର ଅଳୀକ (ଲଳିତ) କୁ
ଅଳୀକ (ହ୍ରାସ୍ତ) ଅଳୀକ (ମିଥ୍ୟା) ମନେ କରିବ । ମୋ ଡୋଳା ପ୍ରତିମା
ଅବଳା ଚମ୍ପାଶୋଭାକୁ ରଞ୍ଜିତକ (ପ୍ରାଙ୍ଗଣ) ରଞ୍ଜିତକ (ପକ୍ତାବେଦୀ) ଓ
ରଞ୍ଜିତକ (ଭୂମର) ଡୋଳାଇଲ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଶୀତମଧ୍ୟମାର ଶୋକଶୂନ୍ୟ ଓ ସୁଖମୟ
ଜୀବନକୁ ଅଶୋକ କହ (ସ୍ତେମର ପ୍ରତୀକ) ଓ ପାରଦ (ପାରଦ୍ୟାତ୍ମ ହଠାତ୍ତ
ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ, ତେଣୁ ସେ ଜୀବନକୁ ଶୂନ୍ୟ ମନେ କରିବ) ତାକୁ ନାଶ

କରିବେ । ସେ ତାଲିମୁଦଶନଶୋଭା ତାର କପାଳକୁ ନିତାନ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ, ମିଥ୍ୟା
ଓ ଅପ୍ରିୟ ମନେ କରିବ । ମୋ ଡୋଳାପ୍ରତିମା ଚମ୍ପକବରନାକୁ ଏବେ ତାର
ସଖୀମାନେ ପ୍ରାଙ୍ଗଣସ୍ଥିତ ପଦ୍ମବେଦୀରେ ବସାଇ ଗୁମର କରିବେ ବୋଲି
ଯୋଗଥିଲା । (ସ୍ଵାଧାର ମୁହଁ ତାବସ୍ଥା)

ବରହରେ ନାଶର ମୁହଁ:—

ସ୍ଵେଦ କମ୍ପେଃଃଥସ୍ତେମାଞ୍ଚ ସ୍ଵରଭଙ୍ଗୋଃଥ ବେପଥଃ
ବୈବର୍ଣ୍ଣ୍ୟମଗ୍ରା ପ୍ରଳୟାବତ୍ୟଷ୍ଟୋ ସାତ୍ତ୍ଵିକା ମର୍ତ୍ତ୍ୟା ॥

(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର—ଭରତ)

ସୁରଶେ ପଟ୍ଟମେ ତୈବ ପ୍ରିୟସ୍ୟାଲକନେ ତଥା
ହେତୁତ୍ତୟଂ ସମାସାଦ୍ୟ ସାତ୍ତ୍ଵିକଃ ସପ୍ରବର୍ତ୍ତିତେ ॥

(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର - ଭରତ)

ମନ ତାର ଭୁବନେ ଦହଇ କାମ-ଦହନ
କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଶୂନ୍ୟଜ୍ଞାନ ହୋଇ ପୁନେଶୀ
(ଲୀଳାବତୀ - ରଘୁନାଥ ହରିଚନ୍ଦନ)

ଶଶିଶୋଭନିନୀ ବଦନେ ତାହାର
କଳଙ୍କ-କାଳିମା ରାଜେ

ସଞ୍ଜାଲେପ ହେଉ ମୋ ମନ-ବାଣୀରେ
କରୁଣ-ମୁହଁ ନା ବାଜେ ॥

(ସଖାରଶତ୍ରୁ - ଦରଦାକବ)

ବରହଶୀର ମୁହଁରେ ସଖୀମାନଙ୍କର ଉପରୁର:—

ତଦା ନିଷ୍ପନ୍ନାତୀ କଳତନଳମାପସ୍ପବକୁଳିଃ
ପରାଶାହାତୁ ପ୍ରେମ୍ ଶାମକୁଶଳମୂତାଶକ୍ତି ହୃଦୟେ ।
ଦୃଢ଼ମ୍ବୋ ଗନ୍ତୀରାକୃତ ମିହରପୁତ୍ରୀଲହରୀ—
ବିଲିନା ଧୂଳୀନ ମୁପରି ପରିବହେ ପରିକଳେ ॥

(ହଂସଦୃଢ଼—ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ସିନ୍ଦୂର ଗୁଣ ଅପଦନେ
 କମଳପତେ ଆବଶ ସଦନେ
 ସଜନୀ ଦୁଃଖ ଭାଳି,
 ବେଢ଼ି ଶ୍ରେୟଶେ ମୁଣ୍ଡଲେ ଯେବେ
 ଅଶ୍ରୁ ସକଳ ଆଳି,
 ଅର୍ଚ୍ଚନସ୍ଥା କଲ୍ଲୋଳେ ଗଲ ଶୁଭ ॥

(ହଂସଦୃଢ଼—ଦରଦର)

ତଳିଥିବ ନିଜ କଦମ୍ବ କଦମ୍ବ କଦମ୍ବ କଦମ୍ବ ଶଯ୍ୟାରେ
 ତାଳେ ଦେନ ପଦ୍ମ କୋରକ କୋରକ କୋର କର ତାରପ୍ରକାରେ
 କୋକିଳ, ତାଳେ ନ ରୁହିବ ସେ ଧୀରେ
 ତାଳେ ରଖିଥିବ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ନ ରଖି ଅଙ୍ଗରେ ॥୧୩॥

ଅନୁସ୍ତ — ରେ କୋକିଳ, ସେ କଦମ୍ବ (ବ୍ୟାକୁଳ) କଦମ୍ବ (କଦମ୍ବ-
 ଫୁଲ) କଦମ୍ବ (ସର୍ବପ — ଏଠାରେ କେଶର) କଦମ୍ବ (ସମୁଦ୍ର) ଶଯ୍ୟାରେ
 ତଳିଥିବ । ସେ ତାଳେ (ଟିକିଏ) ହେଲେ ପଦ୍ମକୋରକ (ମୁଖାଳ ଅଂଶ)
 କୋରକ (ସୁଗନ୍ଧ ବଶେଷ) ଓ କୋର (କଦ) ବୁର (ଅଗ୍ନି) ପ୍ରାୟ ମନେ
 କରିବ । ସେ ଆଉ ମୋତେ ତଳେ ହେଲେ ଚାହିଁବ ନାହିଁ । ସେ ସୁପର୍ଣ୍ଣ
 (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଚୂଡ଼ା) ଅଙ୍ଗରେ ନ ରଖି ସୁପର୍ଣ୍ଣ (କୋମଳପତ୍ର) ଓ ସୁପର୍ଣ୍ଣ (ନାଗ-
 କେଶର) ରଖିଥିବ ।

ଅର୍ଥ — ରେ କୋକିଳ, ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ କଦମ୍ବଫୁଲର କେଶର-
 ଗୁଡ଼ିକରେ ଶଯ୍ୟା ରଚନା କରି ଶୋଇଥିବ । ସେ ଆଉ ମୋତେ ଅଭିମାନ
 କରି ଟିକିଏ ହେଲେ ଚାହିଁବ ନାହିଁ । ସେ ତାର ଦେହରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ
 ଆଭରଣମାନ ନ ରଖି କେବଳ ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ ଓ କୋମଳ
 ପତ୍ରଶଯ୍ୟାରେ ଶୋଇଥିବ ।

ବିରହଶୀର ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ ନିବେଦନ:—

ଶତ ସମ୍ପଦ ପାଇଁ ଅଧରୁ ସୁଧା ପିଇ ସେ ଏବେ ପାଲଟୁଛି ବିଷ
 ଶରୀରଠାରେ ହୃଦ ବହୁ ଜଳ ଯେମନ୍ତ ସନ୍ଧି ପାତରେ କରେ ନାଶ

ହେ ଶ୍ୟାମ ବନ୍ଧୁ !

ଶଶୀ ସ୍ଵରାବକୁ ନ ଘେନ

ଶୁଭରୁଚର ସେ ଯେସନ

ଶୀତଳ ସଞ୍ଜର ହୋଏ ଅନଳ ସରି ପ୍ରୀତିବିଚ୍ଛେଦା ଯେତେ ଜନ ॥

(ବ୍ରହ୍ମରୂପ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବିରହତାପନାଶାର୍ଥେ ବିରହଣୀର ପୁଷ୍ପ ଓ କୋମଳପତ୍ର ଶୟା! -

କୁସୁମବିଶିଷ୍ଟଗରତଳ୍ପମନଲ୍ଲବିଳାସକଳାକମଳାୟୁମ୍

ଦ୍ରୁତମିତ୍ର ତବ ପରିରମ୍ଭସୁଖାୟ କରେତ କୁସୁମଗୟନାୟୁମ୍ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ - ଜୟଦେବ)

ନବକିସଳୟୁତଳ୍ପଂ କଳ୍ପିତଂ ତାପଶାନ୍ତୀ

କରପରସିନସଙ୍ଗାରୁ କେବଳଂ ମୁପୟନ୍ତ୍ୟାଃ ।

କୁସୁମଗରକୃଶାନୁପ୍ରାପିତାଙ୍ଗାରତାୟାଃ

ଶିବ ଶିବ ପରତାପଂ କୋ ବଦେତ୍ କୋମଳାଙ୍ଗ୍ୟାଃ ॥

(ପୁଷ୍ପବାଣିବିଳାସ—କାଳିଦାସ)

ବିରହଣୀର ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣାଭରଣ ତ୍ୟାଗଃ -

କୁସୁମଗୟନଂ ନ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରଂ ନ ଚ ଚନ୍ଦ୍ରମସ୍ତରସ୍ୟୋ

ନ ଚ ମଳୟୁଜଂ ସଞ୍ଜାଙ୍ଗୀଶଂ ନ ବା ମଣିଯନ୍ତୁୟଃ ।

ମନସିକରୁଜଂ ସା ବା ଦବ୍ୟା ମମାଳମପୋହରୁଂ

ରହସି ଲବସ୍ୟେଦାରବ୍ୟା ବା ତଦାଶ୍ରୟିଣୀ କଥା ।

(ବିଷମୋଷଣୀୟ - କାଳିଦାସ)

ଏକ କରି କୁଚେ ଜୟନ କଦଳୀ କଦଳି କଦଳୀ-ନୟନେ

ଏବେ ମଣୁଥିବ ରମଣୀ ପାବକ ପାବକ ପାବକ ସମାନେ

କୋକିଳ, ଆହା ମୋ ପ୍ରିୟରସକଳା

ଅଙ୍ଗନା ସାରଙ୍ଗ ସାରଙ୍ଗ ସାରଙ୍ଗ ବଚନ ଶୁଣି ହେବ ଶ୍ରେଳା ॥୧୫॥

ଅନ୍ୟ - ରେ କୋକିଳ, ମୋ କଦଳୀ (ମୃଗ) ନୟନା କ (ଶିର)

ଦଳି (କୋଡ଼ି) ଭାର ଜୟନ କଦଳୀ (ରମ୍ଭା ଉରୁ) ଓ କ୍ରତକୁ ଏକ କରି

ବସିଥିବ । ଏବେ ସେ ରମଣୀ ପାବକ (କୁସୁମ) କୁ ପାବକ (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ଓ
ପାବକ (ଅଗ୍ନି) ସମାନ ମଣୁଥିବ । ମୋ ରସବତୀ ଅଙ୍ଗନା (ନାଗୀ) ସାରଙ୍ଗ
(କୋକିଳ) ସାରଙ୍ଗ (ମୟୂର) ଓ ସାରଙ୍ଗ (ଗୁଡ଼କ) ର ସ୍ବନ ଶୁଣି ଶ୍ରେଳ
ହେଉଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ମୁଗନେତ୍ରୀ ରମ୍ଭୋରୁ ରାଧା ଶିର କୋଡ଼ି
ଭାରା କୁଟସୁଗଳକୁ ଏକାଠି କରି ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁଇ ହସ୍ତରେ ବନ୍ଧକୁ ଗୁପ୍ତି ରଖି
ବସିଥିବ । ସେ ରମଣୀ କୁସୁମକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି ପରି ମନେ କରୁଥିବ । ମୋ
ରସବତୀ ରାଧା କୋକିଳ, ମୟୂର ଓ ଗୁଡ଼କର ସ୍ବନ ଶୁଣି ବିହ୍ବଳା
ହେଉଥିବ ।

ସାରଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ:—

ସାରଙ୍ଗରଦ ପଲଙ୍କେ ସାରଙ୍ଗ ପଙ୍କିଳ ପଙ୍କେ
ସାରଙ୍ଗମୁଖୀ ସାରଙ୍ଗ ସାରଙ୍ଗରେ ମାଡ଼ିଲେ ॥
(ସଙ୍ଗୀତ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ସାରଙ୍ଗଦନ୍ତ ପଲଙ୍କେ ସାରଙ୍ଗେ ଦେନି ନିଶିଙ୍କେ
ଶାରଙ୍ଗମୁଖୀ ସାରଙ୍ଗ କେଲି ସୁଲେଲେ
ସାରଙ୍ଗନାଳ ବାହୁରେ କାନ୍ତ ଭିଡ଼ି ସାରଙ୍ଗରେ
ସାରଙ୍ଗ ଉପରୁ ଶୀଘ୍ର କୋଳ ସେ ନେଲେ
ସାରି ପ୍ରେମେ ସାରଙ୍ଗରଣ
ସହଜେ ଭଜିଲେ ଶାନ୍ତି ମୁଗଳ ପ୍ରାଣ ॥
(କମଳାକାନ୍ତ ଚଉତିଶା—ଦାନକୃଷ୍ଣ)

ସାରଙ୍ଗ ନୟନ ବୟନ ସୁନି ସାରଙ୍ଗ
ସାରଙ୍ଗ ତସୁ ସମ ଧାନେ
ସାରଙ୍ଗ ଉପରେ ଭଲଗ ଦସ ସାରଙ୍ଗ
କାଲି କରଥ ମଧୁପାନେ ॥
(ବିଦ୍ୟାପତି ରଚନାବଳୀ)

ପକ୍ଷିସ୍ତନ ଶ୍ରବଣରେ ବିରସ-ବିରହଣୀର କାମତାପ ବୃଦ୍ଧି!—

ଶିଖିନୀ ମନୁଥାଉଁ ପା ଭର୍ତ୍ତାର ଗିରିସାନ୍ତସ୍ତୁ
ତାମେବ ମନସା ରାମା ମୟୁରୋପାସ୍ୟାବତ ॥

(ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ)

ବାୟୁର୍ଦକ୍ଷିଣତଃ ଶିଖୀ ଚ ପୁରତୋ ଭୃଙ୍ଗଧୃନିର୍ବାମତଃ
ପଶ୍ଚାଦ୍ ପଶ୍ଚାତ୍ତପସ୍ୟାକରୁଦତଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ସ୍ୱଧାନ୍ୟତଃ ।
ଇତ୍ୟଂ ଦୁଃସହପଞ୍ଚତାପସହତେ ମଧ୍ୟେ ମୟା ଧାୟତା
ନେଷ୍ୟନ୍ତେ କଳିତପ୍ରଜାଗରଭରେତ୍ୟନ୍ତର୍ଦ୍ଦାୟାନିଶାଃ ॥

(ମହାଭାରତ—ହନୁମତ୍ କବି)

ବିସ୍ମୟପରିତମେଽଂ ଭୂମୟଃ କନ୍ଦଲିନେଃ
ନବକୁଟଜକଦମ୍ବାମୋଦନା ଗନ୍ଧବାହାଃ
ଶିଖିକୁଳକଳକେକାରାବରମଃ ବନାନ୍ତା
ସୁଶିନମସୁଶିନଂ ବା ସର୍ବମୁକ୍ତଶ୍ଚୟନ୍ତି ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରଗତକ—ଭିକ୍ଷୁହର)

ନୀଳାମ୍ବୋଧରସାନ୍ତତାଂ ଦଶିଦଶି ପ୍ରାବୃତ୍ତେ ସାକ୍ତବ
ସୌଦାମିନୀ ଇମା ସ୍ମରନ୍ତି ପରତଃ କୃତନ୍ତ୍ୟମୀ ବହିଃ ।
ବର୍ତ୍ତନ୍ତି ସମୁପାଗତଃ ପ୍ରିୟତମେ ପୁଷ୍ପାମୁଧୋଦୀପକଃ
କାଳେଽପିନ୍ ରସିକଂ ସମୀକ୍ଷ୍ୟ ମଧୁରଂ ମେ ଦେହ ଦାନଂ ତନୋଃ ॥

(ରସିକାଷ୍ଟକକାବ୍ୟ—ନାରାୟଣ ଭଟ୍ଟ)

ପିକଶିଖିକଲହଂ ସପ୍ରାୟପକ୍ଷିବ୍ରଜାନାଂ

ସ୍ମରତମନୁକରେତ୍ୟତ୍ୟନା ମନୁଥାଉଁ ॥

(ପଞ୍ଚସାୟକ—କବିଶେଖର ଜ୍ୟୋତିରାଶ୍ରମ)

ନାତେ ବରସ୍ତ ରହୁ ନଗ୍ନେ ଭେକହିଁ କହୁ

କାମୀ ପ୍ରଳୟ ବିହୁ ବିହୁ

ଶୁଣି ନ ସହୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ତରିବ ମହା ମହୁଳାକୁ

ଯେ ସାହୁ ନାହିଁ ନାହିଁ

ହେ ଜଳଧର !

କଦମ୍ବ ଗଛ ବହୁ ବହୁ
 ବାଳ ଥିବ ମୋଦ ହିଁ ଦହୁ
 ମୋ ପଥ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଥିବ ସ୍ୱର୍ଗୀ ମହିଁ
 ପାପୀ ଦହେ ଅଦେଶ ଦେଶ ॥
 (ରସିକ ହାସବଳୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଦିନେ ଘନସାର ସାର ଭରି ପାନ ତାର ତାର-
 ବରମୁଖୀ ଦେଇଁ ବାର ବାର
 ଡାକନ୍ତେ ମୟୂର ଉର ଉତ୍ସବ ଦର୍ଦ୍ଦର ଦୂର
 ଚେତା କଲ ହୋଇ ଥର ଥର
 ଦେ ଜଳଧର !

ଯାଚିଲ ସେ ହୋଇ ତର ତର
 ମୋତେ ଚୁଞ୍ଚା କର କର — ଶେରୁ ମୁଁ ନଖର ଖର
 ଟିପୁଁ ଚେତ ଲଳେ ଜର ଜର ॥
 (ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଘନାବୃତ ବ୍ୟୋମ ନୃତନ ଅକ୍ତର ଶାଦବଳିତ ମହା ପ୍ରଦେଶ
 ନବ ଗଣ ମଣ୍ଡି କଦମ୍ବ କକମ୍ବବାସଗର୍ଭିତ ପୁଷ୍ପଦଣ୍ଡ
 ମୟୂର-କେକା ନିଃସ୍ୱନ ମୁଖରତ
 ବନାନ୍ତ କ ସୁଖୀ କ ଦୁଃଖୀ ସକଳ ଜନକୁ କରେ ଉଦ୍‌ଘୋଷ ॥
 (ଭଣ୍ଡୁହର ସ୍ୱପ୍ନସିଦ୍ଧି — ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଦେବ)

ତା ନେତ୍ର କରିବ ସାରଙ୍ଗ ସାରଙ୍ଗ ଶାରଙ୍ଗ ଧରସୁନୁ ବାଣ
 ତରୁଣୀ ନ ଘେନ ଅଶନ ଅମୃତ ଅମୃତ ଅମୃତ କରିଣ
 କୋକିଳ, ଭୂଞ୍ଜସୁନା କେନ୍ଦ୍ରେ ବଞ୍ଚିବ
 ତାର ରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ-ଭୂଷଣ ଚନ୍ଦ୍ରବ ॥୧୬॥

ଅନୁସ୍—ରେ କୋକିଳ, ତାର ସାରଙ୍ଗ (ସୁକାନ୍ତ) ନେତ୍ରକୁ
 ଶାରଙ୍ଗଧର (ବିଷ୍ଣୁ) ସୁନୁ (ସୁତ) ସାରଙ୍ଗ (ବିଦ୍) କରିବ । ସେ ତରୁଣୀ

ଅମୃତ (କ୍ଷୀର) ଅମୃତ (ଲବଣୀ) ଓ ଅମୃତ (ଅନ୍ନ) ଅଶନ (ଭୋଜନ) କରିବ ନାହିଁ । ସେ ଭୁଞ୍ଜସ୍ତନା (ଭିକ୍ଷୁତପୟୋଧରା) କପରି ବହୁବ । ତାର ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ (ଶୋଭାଯୁକ୍ତ କଣ୍ଠ) ରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ସେ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ (ଶିବ) ଓ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ-ଭୂପତି (ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର କଣ୍ଠଭୂପତି — ବିଷ୍ଣୁ) ଜ୍ଞ ଧ୍ୟାନ କରିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ତାର କାନ୍ତିଯୁକ୍ତ ନେତ୍ରକୁ କନ୍ଦର୍ପ ନାଶ କରିବ ଅର୍ଥାତ୍ ହତଶ୍ରୀ କରିବ । ସେ ତରୁଣୀ ଦୁଃଖରେ କ୍ଷୀର, ଲବଣୀ ଓ ଅନ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରିବ ନାହିଁ । ସେ ଧୀନପୟୋଧରା କପରି ବହୁବ । ତାର ଶୋଭାଯୁକ୍ତ କଣ୍ଠ ରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ସେ ଶିବ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସୁମରଣା କରିବ ।

ବିରହଣୀର ଶିବ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଆବଧନା: —

ଦେବତା ପୂଜନଂ କୁର୍ତ୍ତାଦ୍ୟାତ୍ ବଳିଭୁକ୍ତେ ବଳିମ୍
ଲିଙ୍ଗେତ୍ସକାନ୍ତପ୍ରତିକୃତଂ ପାଠସ୍ତେଷ୍ଟକପାଶକାଃ ।
ଗଣେସ୍ତୋତାବଧନଂ ଗୀତଂ ଗାୟେତ୍ସଦ୍ଭକ୍ତିତମ୍
ଏବ ବିଧବିନୋଦେନ ନୟେତ୍ସକାଳଂ ବିଯୋଗିନୀ ॥

(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର — ଭରତ)

ଭରତଙ୍କ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ଭିତ୍ତିରେ କାଳିଦାସଙ୍କର ବିରହଣୀ କାର୍ତ୍ତିକ ବର୍ଣ୍ଣନା: —

ଆଲେକେ ତେ ନିପତତ ସୁରା ସା ବଳିବ୍ୟାକୁଳା ବା
ମତ୍ସ୍ୟାଦୃଶ୍ୟଂ ବିରହତନୁ ବା ଭାବଗମ୍ୟଂ ଲିଖନ୍ତୀ ।
ପୃଷ୍ଠନ୍ତୀ ବା ମଧୁରବଚନଂ ସାଗିକାଂ ପଞ୍ଚରସ୍ତାଂ
କାଚିଦ୍ଭବତ୍ତୀଃ ସ୍ମରସି ରସିକେ ! ତୁଂହ ତସ୍ୟ ପ୍ରିୟେତ ॥

(ମେଘଦୂତ — କାଳିଦାସ)

ମୁହଃ ଶୂନ୍ୟାଂ ଦୃଷ୍ଟିଂ ବହୁସି ରହସି ଧାୟସି ସଦା
ଶୃଣୋସି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଂ ନବପରିନିଜଞ୍ଜପନଶତଂ ।
ତତଃ ଶଙ୍କେ ପଙ୍କେରୁହଦଳମୁଖୀ ଶ୍ୟାମଲଭୂତା
ସ ଯୁନାମୃତ୍ୟୁଂ ସପ୍ରବନୟନଗୀତୀପଥକତାମ୍ ॥

(ହଂସଦୂତ — ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ବାରେ ମାଗଲିକାଃ ପ୍ରସାଦସମୟେ ଜଳନ୍ତନଳ* ଜନେ
 କେଳିମନ୍ଦିରମାରୁତାୟନମୁଖେ ବିନୀତକ୍ରମୁକ୍ତା ।
 ନିଶ୍ଚାୟଗୁପ୍ତାଧରୋପଶମଦବାସ୍ତାଦ୍ରବଶୋରୁଦ୍ରା
 ବଳାନେଲବିନେତନା ଶିବ ଶିବ ପ୍ରାଣେଣ ଆଲେକତେ ॥
 (ରସଗଙ୍ଗାଧର—ପଣ୍ଡିତଗୁଜ ଜଗନ୍ନାଥ)

ବାରେ ବାରେ ଶିବ ଶିବ ସେ ପୋଷେ
 ବାରେ ବାରେ ବ୍ରତମାନ ମନାସେ
 ବାରେ ବାରେ ନାହିଁ ମୁହଁରେ ସଖୀ
 ବାରେ ବାରେ ଭୟ ସନ୍ତପ୍ତ ରଖି
 ବନବୁଦ୍ଧ ନାଡ଼
 ବନଜାକ୍ଷୀ ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରେ ଗରୁଡ଼ ॥
 (ବୈଦେହୀଶବିଳାସ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ସୁଷ୍ମ ପଦ ପ୍ରସାପ୍ତ ଭ୍ରମୁ ଶବେ ଭୁବ
 ଶ୍ରୀମ ବାସ୍ତ ଭବ ଭବେ ଭବ ଶବି ଶବି
 ଭବ-ପ୍ରଭାବ ରୁମିପ ପ୍ରଭାବ ବିଭବେ
 ବିଭେ ! ପ୍ରଭୋ ! ଶ୍ରୀମ ତ୍ରମେ ତ୍ରମି ତ୍ରମି ଭାବେ ॥
 (ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ସତେ କି କରବେ ଦୂର-ଗଉଣୀ
 ପ୍ରବାସୁ ମୋ କାନ୍ତ ଆସିବେ ଫେରି
 କରବେ ଅଳ୍ପ ପଲଙ୍କେ ଶୟନ
 ସତେ କି ମୋ ଦୁଃଖ ହେବ ଦହନ
 କର ରସକେଳି
 ଭଣେ ଉପକ୍ରମ ଏ ରସେ ଭାଳି ॥
 (ସଙ୍ଗୀତ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବରବରନା ମୋ ବରପାଇ ବାରି ବରଷକର ଏ ଦିନେ
 ବର ମାରୁଥିବ ବରଦେବ ପଦେ ବରଜି ପୁଧା ଭୋଜନ

ବରଦିବ କି ପ୍ରାଣେ
 ବରକୁଳ-ଉରଜା ମୋ ବିନେ ॥
 (ବରହବାନସୀ—ଦରଦାକବି)
 ବୃନ୍ଦାବତୀ ପାଶେ ଓଳଗି ହୋଇଣ
 ଜଣାଇଲେ ନିଜ ଦୁଃଖ
 ବରହଣୀ ବାମା ନବେଦଲ ଚନ୍ଦ୍ର
 ପତିର ମିଳନସୁଖ ॥

(ପକ୍ଷୀପ୍ରୀତି—ଦରଦାକବି)
 କୃଷ୍ଣ ଚରିତ ଶୁଣି ଏକାନ୍ତେ ଚିନ୍ତିତ ମନେ ରାଧା,
 ଉଦ୍ଧୃତ ଆସିଲ ଦୃଷ୍ଟି ତାହାର ଲଭିଣ ବରହ-ବାଧା,
 କର୍ଣ୍ଣେ ତାହାର ଶୁଣାଅ ହେ ମଧୁବାଜୀ,
 ବରହ-ବନ୍ଧୁ ତାପେ ସେ ଦରଧା ଆଜୀ,
 କୃଷ୍ଣ-ଆଗମନ-ଅସୁନେ,
 ଚାହିଁଛୁ ଆଶା ସ୍ଵୀ-ନୟନେ,
 ପଞ୍ଜନସୁଖୀ ରାଧା,
 କୃଷ୍ଣ-ପ୍ରଣୟେ ବାଜ

(ହଂସଦୃତ—ଦରଦାକବି)

ଥୁବ ଦୂର କରି ପୁଲକ ପୁଲକ ପୁଲକ ଅଙ୍ଗେ ହେବ ଜାତ
 ଥୁର ଗତି ନନ୍ଦେ ମଞ୍ଜିକା ମଞ୍ଜିକା ମଞ୍ଜିକା ଚାହିଁ ହେବ ନତ
 କୋକିଳ, ଥୁଲକ ତାକୁ ଏତେ ଦଶା
 ଥରେ ନାଶୁଥୁବ ବିବେକ ବିବେକ ବିବେକ ଆହା

ମୋ ସୁଦୃଶା ॥୧୭॥

ଅନୁସ୍ତ — ରେ କୋକିଳ, ସେ ପୁଲକ (ମଣିବିଶେଷ) ପୁଲକ (ହର୍ଷ)
 ଦୂର କରିଥୁବ ଓ ତା ଅଙ୍ଗରେ ପୁଲକ (ରୋମାଞ୍ଚ) ଜାତ ହେଉଥୁବ । ତାର
 ଥୁର ଗତି ମଞ୍ଜିକା (ହଂସୀ) କୁ ନିନ୍ଦା କରେ । ସେ ମଞ୍ଜିକା (ମଞ୍ଜୀଫୁଲ)

ଓ ମନ୍ତ୍ରିକା (ମୀନ) କୁ ଦେଖି ନତ ହେବ । ତାକୁ ପୁଣି ଏତେ ଦଶା ଥିଲା ?
ସେ ପୁତୁଣ୍ଡାଗର ବିବେକ (ବିଶ୍ଵଗ - ଏଠାରେ ବିଶେଷ ଭାଗ ବା ଅନୁଭବ)
ବିବେକ (ବିଶ୍ଵର) କୁ ଏବେ ବିବେକ (ଉଦାହାରଣ) ନାଶ କଲା ।

ଅର୍ଥ - ରେ କୋକିଳ ସେ ମଣିଷକୁ ଓ ହୃଷି ତ୍ୟାଗ କରିବ । ତା
ଅଙ୍ଗରେ ରୋମାଞ୍ଚ ଜାତହେଉଥିବ । ତାର ଧୀର ଗମନ ହଠାତ୍‌ରେ
ନିର୍ଦ୍ଦାକରେ । ସେ ମନ୍ତ୍ରିକା ଓ ମୀନକୁ ଦେଖି (ମୁଁ ତାକୁ ମୀନନୟନା
ବୋଲି ତାଙ୍କେ, ଏଣୁ ମୋ କଥା ମନେ ପକାଇ) ଦୁଃଖରେ ନିର୍ଦ୍ଦା ପଡ଼ିବ ।
ମୋ ପୁତୁଣ୍ଡାକୁ ଏତେ ଦଶା ଥିଲା ! ମୋ ପ୍ରତି ତାର ଅନୁଭବପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ଵରକୁ
ବା ଭବକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିରହ-କାଳୀନ ଉଦାହାରଣ ନାଶ କରୁଥିବ ।

ନାଶ ଅଙ୍ଗରେ ରୋମାଞ୍ଚ: -

ତନ୍ମୁଖୀଦୟା ଦରମୁକୁଳିତ ହୃଦ୍‌ ନୟନେ
ଉଦୟଦ୍ରୋମାଞ୍ଚ ବ୍ରଜତି ଜଡ଼ତାମଜାମର୍ତ୍ତଳମ୍ । ।
କପୋତୋ ଘର୍ମାତ୍ରୋ ଧ୍ରୁବମୁପରତାଶେଷେଷସ୍ତୁ
ମନଃ ସାହ୍ଯାନନ୍ଦଂ ଶୁଣତି ଝଟତି ବ୍ରହ୍ମପରମମ୍ ॥
(ସାହ୍ଯତ୍ୟାଦର୍ପଣ-ବିଶ୍ଵନାଥ କବିରାଜ)

ମନ୍ତ୍ରିକା ଦର୍ଶନରେ ବିରହଣୀ: -

ଦରବିଦଳିତ ମନ୍ତ୍ରିବିଚ୍ଛିନ୍ନପୁରାଣ -
ପ୍ରକଟିତପଟକାପୈଞ୍ଚାପୟନ୍ କାନନାନି
ଲହ୍ମ ହି ଦହତି ତେଜଃ କେତଜ୍ଞଗନ୍ଧବନ୍ଧୁ
ପ୍ରସରଦପମବାଣପ୍ରାଣବଦ୍‌ଗନ୍ଧବାହୁ ॥
(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ-ଜୟଦେବ)

ଯେତେ ସୁଧୀର ମହୁଳା ହୋଇଥିବ
ମଧୁମାସେ ଯେବେ ବିରହଣୀ ହେବ
ଦେଖି ମନ୍ତ୍ରି, ମଲି ବୋଲି ଚମକିବ ॥
(ଲବଣ୍ୟବତୀ - ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଭୁଜ ଶ୍ରେଣ ଚନ୍ଦ୍ର ମଞ୍ଜୀ

ଦେଖି ଦେଖାନ୍ତି ଠାର ଦେଇ ମଲ୍ଲ

ଏହା ଦେଖି କାହିଁକି ନ ମଲ୍ଲ, ସଜନ ରେ !

(ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣୀ — ଅଭିମନ୍ୟୁ)

ଗୁଣ୍ଡି ମଞ୍ଜୀ ବିକାଶ

ମଲ୍ଲ ବୋଲି ବାଳୀଶ

ଶାଳି ଚନ୍ଦ୍ର ବ କାଳୀଧର

ତମ୍ଭା ଶମ୍ଭାର ଗର୍ବ

ଯା ଝଲି କରେ ଖର୍ବ

ସେ ଅତି ମଲ୍ଲିନ ଦୁର୍ଗିବ

ରେ ବଳାହୁକ !

ଚିତ୍ରପୁରକୁ ଯେବେ ଯିବ

ଚିତୋଇ ମୋତେ ଛନ୍ଦ ହେବ

ଚିତ୍ର ପ୍ରତିମା ପରି

ଚେତନା ଦୂର କରି

ଭୂତିକ ଆଉଁଜି ରହିବ ॥

(ବଳ ହୁକ ଚଉତିଶା—ବ୍ରଜସ୍ଵଜ ସିଂହଦେବ)

ସୁଖଶ୍ରେଣ ପରେ ଦୁଃଖ ବା ମିଳନ ପରେ ବିରହରେ ଉଦାସୀନତା: —

ସୁଖଂ ହୁ ଦୁଃଖାନ୍ୟନ୍ତୁରୁଷ୍ଟ ଶୋଭିତେ

ଯଥାନ୍ଧକାରାଦିବ ଗପଦର୍ଶନମ୍ ।

ସୁଖାତ୍ତୁ ଯୋ ଯାତି ଦଶାଂ ଦଶଦ୍ରୁତାଂ

ସ୍ଥିତଃ ଶରୀରେଣ ମୃତଃ ସ ଜୀବତି ॥

(ଗୁରୁଦତ୍ତ — ମହାକବି ଶ୍ରୀ)

ଦୂର କରିଥିବ ନବାନା ମାଲିକା ମାଲିକା ମାଲିକା ମାଲିକା

ଦହିବ କଦନ, ମାଲିକା ମାଲିକା ମାଲିକା ନିଃସ୍ଵନେ ବାଲିକା

କୋକିଳ, ଦୂର କରେ ସେ ମୋ ଦୁଃଖକୁ

ଦୁଃଖଧ୍ଵଂସିନୀ ମୋ ମଣିବ ଅଳକ ଅଳକ ଅଳକ କ, ର, କୁ ॥୧୮॥

ଅନୁସ୍ଵ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ନବାନା ମାଲିକା (ମଞ୍ଜୀ) ମାଲିକା
(ଫୁଲମାଳ) ମାଲିକା (କଣ୍ଠକୁସୁମ) ଓ ମାଲିକା (ଗନ୍ଧମାଳ) ଦୂର କରିଥିବ ।

ସେ ବାଳାର କଦନ (ଶରୀର)କୁ ମାଳିକା (ନଦୀ ଏଠାରେ ଘମୁନା) ମାଳିକା (ମଦରା ବଣେଷ - ଏଠାରେ ପ୍ରୀତିମଦ) ଓ ମାଳିକା (ମାଲ-ତାକୁ ଦେଇଥିବା ମୋର ଫୁଲ ହାର) ଦହନ କରିବେ । ସେ ଦୁଃଖଧୂଷିନୀ ମୋ ଦୁଃଖକୁ ଦୂର କରେ । ସେ କ (ମସ୍ତକ)ର ଅଳକ (ଭସାମେଘ) ଅଳକ (ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ) ଓ ଅଳକ (କୁଙ୍କୁମ)କୁ କୁ (ଶରାପ) ମନେ କରିବ ।

ଅର୍ଥ - ରେ କୋକିଳ, ମୋ ନୟନା ମନ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାର, କଣ୍ଠରୁପଣ ଓ ଗନ୍ଧମାଲ୍ ତେଜବଣି । ତାର ଶରୀରକୁ ଘମୁନା ନଦୀ, ପ୍ରୀତିମଦ ଓ ମୋର ପ୍ରଦତ୍ତ ମାଲ୍ ଦହନ କରିବେ, କାରଣ ଏମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଓ ଚିନ୍ତାକରି ମୋ କଥା ତାର ମନେ ପଡ଼ିବ । ସେ ଦୁଃଖନାଶିନୀ ମୋ ଦୁଃଖକୁ ଦୂର କରେ । ସେ ତାର ମସ୍ତକସ୍ଥିତ ମେଘବର୍ଣ୍ଣର କୃଷ୍ଣ ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳକୁ ଓ କୁଙ୍କୁମ କୁ ମୋ ବିରହରେ କୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରାପ ବା ଅସ୍ତ୍ରୋଷ୍ଣ ମନେ କରିବ ।

ବିରହଶୀର ମାଳା ତ୍ୟାଗ: -

ପୀନୋଷ୍ଣ ଜନ୍ତନକଳଶୟୋପ୍ରାରହାରଂ ନ ଧତ୍ତେ
ହସ୍ତେନାପି ସ୍ମୃଶତି ସହସା ନୈବ କର୍ପୁରବାଟୀମ୍ ।
ମଥ୍ୟଂ ନାପି ଶ୍ରବତ ଶୟିତ୍ୱଂ ସତ୍ତ୍ୱଲୋପସଦ୍ୟଂ
ତା ଦୃଢ଼ ତନ୍ନୀ ଗୁରୁଜନଭୟାଦ୍ଗୋପ୍ତୁ କାମା ସୁତାପମ୍ ॥
(ସୁସ୍ମିତରହସ୍ୟଶ୍ରୀଗାର)

ପ୍ରନବନହତମପି ହାରମୁଦାରମ୍
ସା ମନୁଜେ କୃଶତନୁଶିବଭରମ୍ ॥
(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ - କସ୍ତୁରଦେବ)

ବିପାଶୁଭ୍ନମ୍ନାନତସ୍ତା ପସ୍ତୋଧରେ -
ଶୂନ୍ୟତା ଚରାଷ୍ଟ୍ରଶହେମଦାମଭ୍ୟଃ ।
ଭସ୍ୟଂ କଦମ୍ବାନଳଭର୍ତ୍ତୃତ୍ୟାୟେନ
ଦର୍ବଧୂତାଂ କୃଶତା ନ ହ ସଜତେ ॥
(କିରୀଟାକ୍ତ ନାୟ - ଭରଣ)

ନାରୀ ଦୁଃଖହରକୋରଣୀ:—

ବଧୁମୁଖ-ବଧୁ ହାସ-ପୀୟୂଷ
ଗୁହଁ ଚନ୍ଦ୍ର-ଚକୋର ହେଲ ତୋଷ
ହୃଦ-କୁମୁଦ ପ୍ରମୋଦ ବଢ଼ିଲ
ଲଳ-ଅନ୍ଧାରେ ବପଢ଼ି ପଡ଼ିଲ ॥

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଧୀରେ ଗୁହଁ ନେସେ କକୁଭ କକୁଭ କକୁଭ କକୁଭ କକୁଭ
ଧବଳ ସଦନ ଗହନ ଗହନ ଗହନ ପ୍ରାୟେ ଅସୁଲଭ

କୋକିଳ, ଧରିଥିବ ସତେ ଜୀବନ

ଧୀରେ ଗୁହଁ ବାଳା ଗହନ ଗହନ ଗହନମୁଖୀ ତେଜ ଜ୍ଞାନ ॥୧୯॥

ଅନୁସ୍ - ରେ କୋକିଳ, ସେ ନୟନରେ କକୁଭ (ଦୁଃଖ) କକୁଭ
(ବାଣୀର ଲଭରୁମ୍ଭୀ) କକୁଭ (ବାଣୀର ଶେଷସ୍ବର କାଷ୍ଠ) କକୁଭ (ବନମଲ୍ଲୀ)
ଓ କକୁଭ (ପତ୍ନୀ) ଦେଖିବ । ଦୁଃଖରେ ତାର ଧବଳସଦନ (କୋଠାଘର)
ତାକୁ ଗହନ (ନିବଡ଼) ଗହନ (ଦୁର୍ଗମ) ଗହନ (ବନ) ପରି ଅସୁଲଭ
(ଅମଙ୍ଗଳ ବା ଅସୁଖକର) ଲଗିବ । ସତେ କଣ ସେ ଜୀବନ ଧରି ଥିବ ।
ସେ ଗହନ (ବନପ୍ରାନ୍ତ)କୁ ଦେଖି ଗହନ (ଗଭୀର) ଓ ଗହନ (ଦୁଃଖରେ
ଆବୃତ) ବଦନା ଜ୍ଞାନ ତେଜସ୍ବିବ ।

ଅର୍ଥ - ରେ କୋକିଳ, ସେ ଦିଗମାନଙ୍କୁ ଗୁହଁ (ନୈରାଶ୍ୟରେ)
ବାଣୀ ବଜାଇବାକୁ ଆଣି ବଜାଇ ନ ପାରି କେବଳ ବାଣୀର ଲଭରୁମ୍ଭୀ ଓ
ଶେଷସ୍ବରକାଷ୍ଠକୁ ଗୁହଁ ରହିବ (ଦୁଃଖରେ ଅଶ୍ରୁମୋଚନ) ବନମଲ୍ଲୀ ଓ
ପକ୍ଷିସ୍ବନ ତାକୁ ଦୁଃଖ ଦେବେ । ତାର କୋଠାଘର ତାକୁ ଦୁର୍ଗମ ନିବଡ଼
ବନ ପରି ଅସୁଖକର ହୋଇଥିବ । ସତେ କଣ ସେ ଜୀବନରେ ଥିବ ?
ସେ ବନପ୍ରାନ୍ତକୁ ଗୁହଁ (ମୋତେ ନ ପାଇ) ଗଭୀର ଦୁଃଖରେ ବରସବଦନା
ବା ଅସହକେଶ ଆବୃତ ବଦନା ହୋଇ ଉକ୍ଳିଷ୍ଟ ପ୍ରାଣରେ ବସିଥିବ ।

ବିରହଣୀର ନୈରାଶ୍ୟ:—

ନୀର ତେଜ ପ୍ରିୟା ନିରତେ ନୟନୁ ନୀରସମନେ ନୀରବେ
ନିରେଶି ମୋ ପଥ ନିରାଶ ହୋଇବ ନାଶରତନ ମୋ ଏବେ
ନଶି ଦିବସ ବସି
ନିୟତ ବହୁ ମୁଦୁହାସୀ ॥

(ବିରହବାନ୍ଧବୀ—ଦରଦାକିନୀ)

ବିରହଣୀର ବାଣୀବାଦନରେ ଅସମର୍ଥତା. —

ଉତ୍ସଙ୍ଗେ ବା ମଳିନବସନେ ସୌମ୍ୟ ! ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ବାଣୀ
ମଦ୍‌ଗୋଷାଞ୍ଜଂ ବିରଚିତପଦଂ ଶେଷମୁଦ୍‌ଗାରୁକାମା ।
ତନ୍ମାମାତ୍ରୀଂ ନୟନସଲିଳେଃ ସାରସ୍ୱତୀ କଥୟତ୍—
ଭୁବୋ ଭୁବଃ ପୁନରପି ପୁନଃ ମୁଚ୍ଛନ୍ନାଂ ବିସ୍ମରନ୍ତୀ ॥
(ମେଘଦୂତ — କାଳିଦାସ)

ବାଣୀମଙ୍ଗଳେ କଥମପି ସୁଶୀଘ୍ରାର୍ଥନାଭିର୍ଧାୟ
ସୈରଂ ରଜ୍ୟାଂ ସରସିକତୁଣ୍ଡା ଗାତୁମାରବ୍ୟମେବ ।
ତନ୍ମାତ୍ମକ୍ୟା କମପି ବିରହଶ୍ରୀଂସ୍ୟାନାକବନ୍ଧୀ —
ମେନାମେବ ପୃଣତ ବହୁଶୋ ମୁଚ୍ଛନ୍ନା ଚିତ୍ରମେତନ୍ ॥
(ପୁରାଣିକରତ୍ନାବଳୀ ଗାର)

ବିରହଣୀ ଗୁହ୍ୟକୁ ବନପରି ମଣେ: —

ଆବାସୋ ବିଧିନାୟତେ ପ୍ରିୟସଖିମାଳାପି କ୍ଳୁଳାୟତେ
ତାପୋଽପି ଶୁଷିତେନ ଦାବଦହନକ୍ଳୁଳାକଳାପାୟତେ ॥
(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ଘନକୃଷ୍ଣକେଶା ଘରମଶୃଣ୍ଠକ ଗହନ କାନନ ପରି
ଘନସାର ଅପଘନେ ବୋଲି ଆହ୍ୱା ବସିଥିବ ମୋର ଗୋରା
ଘୋଷି ଘୋଷି ମୋ ନାମ
ଘଟେ ଥିବ କି ଥାଉ ତା ପ୍ରାଣ

(ବିରହବାନ୍ଧବୀ—ଦରଦାକିନୀ)

ସ୍ୱା ଏଠାରେ ବରହୋକ୍ଷିତା ନାୟିକା:—

ଉକ୍ତା ଉଦତ ସା ସସ୍ୟାଃ

ସଙ୍କେତଂ ନାଗତଂ ପ୍ରିୟଃ ।

ତସ୍ୟାଃନାଗମନଂ ହେତୁଂ

ଚିନ୍ତୟାତ୍ୟାକୁଳା ଯଥା ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରଚିନ୍ତକ — କାଳିଦାସ)

ନୂତନ ପରିସ ପରିସ ପରିସ ପରିସ ପ୍ରାୟେ ଥିବ ହୋଇ

ନେତ୍ରଲୀଳା କଉଶିକ କଉଶିକ କଉଶିକ ଚିନ୍ତ ଦଶଇ

କୋକିଳ, ନବ ଅଙ୍ଗନା ସେ ରମଣୀ

ନୟନ କେସରୀ କେ, ସରି କେଶରୀକଟି ରସିକା ଶିରୋମଣି ॥୨୦॥

ଅନୁସ୍ — ରେ କୋକିଳ, ନୂତନ ପରିସ (ଚନ୍ଦ୍ର) ତାକୁ ପରିସ (ବନ୍ତ)
ଓ ପରିସ (ପବନ) ସମାନ ପରିସ (ବାଧା) ହୋଇଥିବ । ତାର ନେତ୍ରଲୀଳା
କଉଶିକ (ଶୃଙ୍ଗାର ରସ) କଉଶିକ (ସାଧୁଆକେଳା) ଓ କଉଶିକ (ପେଶୁ)ର
ଚିତ୍ର ଧାରଣ କରେ । ସେ ନବନାଗରୀ ରମଣୀ କେଶରୀ (ସିଂହ) କଟି ରସିକା
ଶିରୋମଣିର ନୟନ କେସରୀ (ପଦ୍ମ) କୁ କେ (କିଏ) ସରି (ସମାନ ହେବ) ।

ଅର୍ଥ — ରେ କୋକିଳ, ନୂତନ ଚନ୍ଦ୍ର ତାକୁ ବନ୍ତ ଓ ପବନ ସମାନ
ଆସାତ ଦେବ । ତାର ନେତ୍ରଲୀଳା ଶୃଙ୍ଗାରକାଳରେ ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ ହେ
ତାହା ସାଧୁଆକେଳା ଓ ପେଶୁର ନୟନ ଚଞ୍ଚଳତାକୁ ନିୟା କରେ । ସେ
ନବବାଳା, ରସିକାଶ୍ରେଷ୍ଠା, ସିଂହମଧ୍ୟମାର ନୟନପଦ୍ମ ଅରୁଳମୟ ॥

କେଶରୀ ଶରର ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ—

ବିକଶିତ ହୋଇଛନ୍ତି କେଶରୀ କେଶରୀ

ବିଳସେ ଶାଖାରେ ଦେଖ କେଶରୀ କେ ସରି ।

ବିଦାର କରନ୍ତୁ କର-କେଶରୀ କେଶରୀ

ବିସ୍ମୟ ମାତ୍ରକ ଏଥୁ କେଶରୀ କେଶରୀ ॥

(ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ)

ପଦ୍ମନେତ୍ର କରି ଚାହିଁଲେ କେଶରୀ କେଶରୀ ଭଜିବେ ମନ୍ତ୍ରୀକ
 ପଡ଼ିବ ମୁକ୍ତିରେ ପତଙ୍ଗ ପତଙ୍ଗ ପତଙ୍ଗ ଦେଖିଲେ ସହକ
 କୋକିଳ, ପୀନସ୍ତନା ଏହା ସହକ
 ପଦ ସ୍ବର୍ଗ କରି ଲେଡ଼ିଶ ଆଲୋକ ଆଲୋକ ଆଲୋକ ହୋଇଲୁ ॥୨୧॥

• ଅନୁସ୍ତ — ରେ କୋକିଳ, ସେ ତାର ପଦ୍ମନୟନ ଟେକ (କଣେଇ)
 ଚାହିଁଲେ (ତା କଟାକ୍ଷ ବାଣରେ) କେଶରୀ (ସିଂହ) ଓ କେଶରୀ (ଗଜ)
 ମନ୍ତ୍ରକୁ ଭଜିବେ । ପତଙ୍ଗ (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ପତଙ୍ଗ (ଅଗ୍ନି) ଓ ପତଙ୍ଗ (ବାଣ)
 ଦେଖିଲେ ମୋ ସଜନୀ ମୁକ୍ତିତା ହେବ । ମୋ ପୀନସ୍ତନା ଏ ଦୁଃଖ ସହକ ?
 ମୋ ପଦକୁ ସ୍ବର୍ଗ (ସୁଖ ଓ ମୁକ୍ତି ଧାମ) ମନେ କରି ମୋର ଆଲୋକ (ଦର୍ଶନ)
 ଲେଡ଼ି କେବଳ ଆଲୋକ (ଦୃଷ୍ଟିପଥ) ଓ ଆଲୋକ (ସ୍ବରୂପ) ମାତ୍ର
 ରହିଲ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ରାଧା ତାର ପଦ୍ମନୟନରେ କଟାକ୍ଷ
 ଦ୍ଵାଖି ଚାହିଁଲେ ତା କଟାକ୍ଷବାଣରେ ସିଂହ ଓ ଗଜ ପ୍ରଭୃତି ମନ୍ତ୍ରରେ ଟଳି
 ପଡ଼ିବେ । ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଗ୍ନି ଓ ବାଣ (କାମ ବାଣ) କୁ ସହପାରିବ ନାହିଁ ।
 ମୋ ପୀନସ୍ତନା ଏ ଦୁଃଖ ସହକ ! ମୋ ପଦକୁ ସୁଖ ଓ ମୁକ୍ତି ଧାମ ମାନେ
 କରି ସୁସଜ୍ଜିତା ହୋଇ ମୋର ଦର୍ଶନ ଇଚ୍ଛାକରି ଶେଷକୁ ମୋତେ ନ ପାଇ
 କେବଳ ମୋ ଆଗମନପଥକୁ ଅନାଇ ରହି ତାର ମନରେ ମୋର ସ୍ବରୂପ
 ମାତ୍ର ରହିଲ ।

ଏଠାରେ ନାୟିକା ବ୍ୟାଧି ସହ ଭୁଲନାୟା:—

ଇନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟାଧାୟତେ ବାଳା
 ଭ୍ରୁରସ୍ୟ କାମୁକାୟତେ
 କଟାକ୍ଷାଶ୍ଚ ଶରସ୍ବତେ
 ମନୋ ମେ ହରିଣାୟତେ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରଭିଳାଷ - କାଳିଦାସ)

ରାଧା ଏଠାରେ ବାସକସକ୍ତା ନାୟିକା:—

ସୁବାସକବଶାତ୍‌କାନ୍ତେ ସମେଷ୍ୟତି ଗୁହଂ ପ୍ରତି
ସକ୍ତୀକରେତ ଗୁହାନଂ ଯା ସା ବାସକସକ୍ତୀକା ॥

(ରସାଣ୍ଡିକ ସୁଧାକର)

ଉଦେଦ୍‌ବାସକସକ୍ତାସୌ ସକ୍ତିତାଙ୍ଗରତାଳୟା ॥

(ଶୃଙ୍ଗାର ଚିଲକ — କାଳିଦାସ)

ସୁକ୍ତଯନାମ୍ବରବିଭୂଷଣଭୂଷିତାଙ୍ଗୀ

ଯା ବକ୍ଷିଭର୍ଗମନମାର୍ଗବିରୂପଦୃଷ୍ଟିଃ ।

ତଳଂ ଗତା ରୁଚିରେ ବାସନ୍ତହ୍ରେବଶେତେ

ସା କାର୍ତ୍ତିତା ଜଗତି ବାସକସକ୍ତିତେତି ॥

(ପଞ୍ଚସାୟକ — କବିଶେଖର ଜ୍ୟୋତିରାଶିର)

କୁରୁତେ ମଣ୍ଡନଂ ଯସ୍ୟାଃ ସକ୍ତିତେ ବାସବେଶୁନି ।

ସା ରୁ ବାସକସକ୍ତ ସ୍ୟାଦ୍ ବିଦିତପ୍ରିୟସଙ୍ଗମା ॥

(ସାହୁତ୍ୟଦର୍ପଣ—ବିଶ୍ଵନାଥ କବିରାଜ)

ରତିକୀଡ଼ାକୃତ୍ କୁସୁମଗୟନୀସ୍ଵୋଦ୍‌ଲରୁଚିଂ

ବୟଃ ସାଳଂକାରଂ ନିଜମପି ବିଲେକ୍ୟ ସ୍ଵିତମୁଖୀ ।

ମୁଦୁର୍ଧ୍ୟାୟଂ ଧାୟଂ କମପି ହରିଣୀ ସଙ୍ଗମବଧୁଂ

ସମୃଦ୍ଧ୍ୟନ୍ତେ ରାଧା ମଦନମଦମାଦ୍ୟନ୍ନୁଦିରଭୁତ୍ ॥

(ଉତ୍କଳମାଳମଣି — ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

କୁଢ଼କୁଟ କୁଟ ରଟରେ ପଳାୟିତ ଚନ୍ଦ୍ରର ଅଭିସାଗିକା

ଲଭିଲ ଧନ ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଣ୍ଣ ଲୁଗୁଇ ନିଶାଦରେ କଶି ବକା

ସେ ଭଲେ, ତାର ବାସକସକ୍ତା ସୁଗଲେ

ପ୍ରସବତା ମାନ ଏକାବେଳେ । ଭଲ ଘେନାଘେନ ହୋଇଥିଲ ॥

(କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଆସିବେ ବୋଲି ନାଗର,

ମଣି ଥିଲି କେଳିପୁର,

କାଲି ବସିଲି ନାଗର,

ନିଶି ହୋଇ ଉଜାଗର,

ଶୋକଜଳେ ଦେଲେ ସେ ଭସାଇ

ରେ ପ୍ରିୟସହ !

(ଲବଣ୍ୟନ୍ଧୁ — ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଅଶ୍ରୁ ପୁରତ ବେନି ତୋଳେ । ନିରାଶେ ରହୁଲ ନିଶ୍ଚଳେ ॥

କୃଷ୍ଣ ଆଗମେ ମନ ଦେଇ । ଏକାନ୍ତ ଶୁଭ ପ୍ରକାଶଇ ॥

(ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ — ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ)

କାହିଁକି ନଇଲେ ମୋର କୁଞ୍ଜକୁ ଶ୍ୟାମ ନାଗର

କି ମନ୍ଦ କଲ ସେ କେଉଁ ଚରୁଣ ରସିକାବର ।

ଜାଲି ରତ୍ନପାପାବଳୀ ଅତି ସୁଯତନ କରି

ମଣିଥିଲି କେଳିପୁର ସବୁ ହେଲ ଗୁରୁଖାର ॥

(ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ — ବନମାଳୀ ଦାସ)

କେଉଁ ନାଗସମ୍ପତ୍ତି କେଲି ସଦନ

ନିଜ ଅଙ୍ଗ ସୁବେଶ କରି ଯତନ ।

ବିଚିତ୍ର ତଳେ ଜାତି କାଳିକା ଚୁଣି

ମୁକୁର ବୁଝି ବେଶ ହୁଅଇ ପୁଣି ।

ସୁଂସ ଆଗତ ବିଳମ୍ବରେ ଶବ୍ଦ

ଦ୍ଵାରକୁ ଯାଇ ପଥ ନିରେଖୁ ଆଇ

ସଖୀ ଆଗତ ପାଦନାସ ଶୁଣିଲେ

ପ୍ରିୟ ମୋ ଆସିଲେ କି ମଣଇ ଭଲେ ।

(ରସମୁକ୍ତାବଳୀ — ଗଦାଧର ଉଦ୍ଭେଦବ)

ରଚିତ୍ର ଏ ମଧୁଶଯ୍ୟା ଚରବାସ୍ଥିତ ଆହେ ବାସ୍ଥିତ

ସାରା ଜୀବନର ଆଶା ଆକୁଳତା ସନ୍ଦତନେ କରି ସହିତ ।

ଏ ମଧୁ ଯାମିନୀ ହେବ କି ହେ ତବ

ମଧୁର ପରଶ ବଞ୍ଚିତ ॥

(ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ — କାନ୍ତକବି ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ)

ମୋହ ରାଶରେ ସହ ! କର ମୋତେ ପରିତ୍ରାଣ

ଦଗା ଦେଇ ସେ ନାଗର ନେଲେ ମୋ ପରାଣ ।

ଗୁଣବାର ଗୁଣଗନ୍ଧ ହଜି, ଦଂଶେ ଗୁଣ ଦୁନେ ଗୁଣି ଗଜି,
ଗୁଣ ତରି ମୋ ମରଣ ଆଜି, ଗୁଣଚଉ ଯୋଗ କରଅଛୁ ମୁଁ ଟାଣରେ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଦରଦାକର)

[ଅର୍ଥ—ଗୁଣବର—ବୁଧ—ସ୍ବର=ବୁଦ୍ଧି, ଗୁଣ ଦୁନେ ଆଠ ଗୁଣି
—ଶତ୍ରୁ, ଗୁଣ ତରି ବାର—ଯୋଗ=ଧ୍ରୁବ, ଗୁଣ ଚଉ ଷୋହଳ—ଯୋଗ
—ସିଦ୍ଧି ବା ସିଦ୍ଧି ।

ରେ ସହ ! ସେ ନାଗର ଦଗା ଦେଇ ମୋ ପ୍ରାଣ ନେଲେ । ଢୋଢେ
ଗଣ, ତୁ ମୋତେ ରକ୍ଷାକର । ମୋର ବୁଦ୍ଧି ଲେପ ପାଇଲଣି, ମୋତେ
ବିଚ୍ଛା ସବୁ କାମୁଡ଼ିବ ପରି ଲାଗୁଛି । ମୋର ମୃତ୍ୟୁ ନିଶ୍ଚୟ—ଏହା ମୁଁ ସିଦ୍ଧ
କରିଛି ।]

ତଳଫେ ବନ ବାଲମ ମୋର ଜୟା

ଦନ ନାହିଁ ଚୈନ ରାଜ ନାହିଁ ନିଦୟା

ତଳଫ ତଳଫ କେ ଭେର କୟା ।

ତନ ମନ ମୋର ରହଂଟ ଅସ୍ତ ତେ ଲେ

ସୁନ ସେଜ ପର ଜନମ ହୁୟା

ନୈନ ଅକତ ଭସ୍ବେ ପଛ ନ ସୁହେ

ସାହି ବେଦରଦା ସୁଧ ନ ଲୟା ॥

(ଦୋହାବଳୀ—କବିର ଦାସ)

ଆଲୀଶ, ମେରେ ନୈନନ ବାଣ ପଡ଼ି ।

ଚଉ ଚଡ଼ି ମେରେ ମଧୁର ମୁରତ ଉର ବାଟ ଆନ ଅଡ଼ି ॥

କବଳା ଠାଡ଼ି ପଂଥ ନିହାରୁ ଅପନେ ଭବନ ଖଡ଼ି ।

କୈସେ ପ୍ରାଣ ପିୟା ବନ ଗର୍ବୁ ଜୀବନ ମୁର ଜଡ଼ି

(ଦୋହାବଳୀ—ମୀର ବାଉ)

ମଧୁର ମଧୁର ମେରେ ଦାପକ ଜଲ

ମୁଗ ମୁଗ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରତିକ୍ଷଣ ପ୍ରତିପଲ

ପ୍ରିୟତମ କା ପଥ ଆଲୋକିତ କର ॥

ପ୍ରତୀକ୍ଷା—ମହାଦେବୀ ବର୍ମା)

ପାଶ ନଶି ଧରି ତାସସ୍ତ ତାସସ୍ତ
ଅନମେଷ ଶ୍ରେଣେ ନରବେ ଦା ତା ସ୍ତ
ପରିବଦଳେ ଶ୍ରୀବଣ-ଧାସସ୍ତ

ତୋମାରି ବିରହ ବାଜେ ହେ ॥

(ଗୀତାଞ୍ଜଳି — ରସାନ୍ତନାଥ ଠାକୁର)

ପ୍ରିୟ ଆଗମନ ଆଶା ହିଁ ବିରହଣୀର ଏକମତ ପଛା: —

ଆଶାବନ୍ଧା କୁମୁଦପଦ୍ମଣୀ ପ୍ରାୟଶଃ ହଂଜନାନାଂ

ସଦାଃ ପାତ ପିଣ୍ଡସ୍ତୁ ହୃଦୟଂ ବସନ୍ତେ ଶେ ରୁଣ୍ଡି ॥

(ମେଘଦୂତ — କାଳିଦାସ)

ସୁଚନ୍ଦ୍ରାସୀ ହେବ ବାଳୀକ ବାଳୀକ ବାଳୀକ ରତ ମୋର ଗୁଣି

ଫେରୁଟି ନ ଚାହିଁ କାଳିକା କାଳିକା କାଳିକା ପରା ଏକ ମଣି

କୋକିଳ, ଫୁଲୁଣୀ ଗୁଡ଼ିଥିବ ପ୍ରାଣ,

ଫୁଲୁଲୁଟକେଶୀ କେକିନୀ କଳାପ କଳାପ କଳାପ ଦେଖିଣ ॥୨୨॥

ଅନୁସ୍ତ — ରେ କୋକିଳ, ସେ ସୁଚନ୍ଦ୍ରାସୀ ବାଳୀକ (କନ୍ୟା) ମୋର
ରତ ଚନ୍ଦ୍ରାକର ବାଳୀକ (ବାଳା ବା ବାସୁଲ) ଓ ବାଳୀକ (ବୟଃ
ସନ୍ନିକାଲର ରତ) ମନେ ପକାଇ ଫେରୁଟି (ଟିକିଏ ହେଲେ) କାଳିକା
(କଳାମେଘ) କାଳିକା (ପଦ୍ମଣୀ) ଓ କାଳିକା (ଗୁଡ଼ିରୁ ନାହିଁ ଯାଏ ଲମ୍ବିଥିବା
ସୋମାବଳୀ) ମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ନ ଥିବ । ସେ ଫୁଲୁଲୁଟ (ଭ୍ରମର) କେଶୀ
କେକିନୀ (ମୟୂର) ର କଳାପ (ଫୁଲ) କଳାପ (ଚନ୍ଦ୍ର) ଓ କଳାପ (ଧନୁ) କୁ
ଦେଖି ପ୍ରାଣ ଗୁଡ଼ିଥିବ ॥

ଅର୍ଥ — ରେ କୋକିଳ, ସେ ସୁଚନ୍ଦ୍ରାସୀ କନ୍ୟା ବୟଃସନ୍ନିକାଲର
ରତ ପ୍ରସାବକୁ ମନେ ପକାଇ ବାସୁଲ ପ୍ରାୟ ହେଉଥିବ । ସେ ଟିକିଏ
ହେଲେ ମେଘକୁ (କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ହେଉ) ପାଦ୍ମଣୀକୁ (ତାର ବିରହ ବେଦନା
ଉପଶମ ଲାଗି ପୁନଃ ନିଷ୍ପଳତା ଯୋଗୁଁ) ଓ ଗୁଡ଼ିରୁ ନାହିଁ ଯାଏ ଲମ୍ବି

ଥବା ରୋମାବଳୀକୁ (କୃଷ୍ଣପର୍ବ ଭସ୍ମରେ ବା କନ୍ୟାର୍ପଣ ଧନୁ ଭସ୍ମରେ) ଶୁଦ୍ଧ
ନ ଥବ । ସେ ଭ୍ରମରକେଶୀ ମୟୂର ପୁଚ୍ଛକୁ (ମୋର ଶିର ଭୃଷଣ) ଚନ୍ଦ୍ରକୁ
(ବିରହରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଦୁଃଖଦାୟୀ) ଓ ଧନୁକୁ (ଏଠାରେ ପୁଷ୍ପଧନୁ) ଦେଖି
ପ୍ରାଣ ଗୁଡ଼ିଥିବ ।

ବିରହଣୀ ରାଧାର ବାସ୍ତବତା:—

କୁ ନନ୍ଦକୁଳଚନ୍ଦ୍ରମାଃ କୁ ଶିଖିଚନ୍ଦ୍ରକାଳଂକୁତଃ
କୁ ମନ୍ଦମୁରଲୀରବଃ କୁ ନୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଳଦ୍ୟୁତଃ ।
କୁ ରାସରସତାଣ୍ଡବା କୁ ସଖି ଜୀବରକ୍ଷୋପଧି —
ନିର୍ଧର୍ମମ ସୁହୃଦ୍ଧମଃ କୁ ତକ ହନ୍ତ ହା ଧର୍ବଧଧଃ ॥
(ଲଳିତମାଧବ — ରୂପଗୋଷ୍ଠୀମା)

ବିଳପତି ହସତି ବିଶାଦତି ରୋଦତି ଚକ୍ଷତି ମୁଷତି ତାପମ୍ ॥
(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

କାଳିକା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ:—

କାଳିକା ବୋଲାଇ ମେଘ ସମୂହକୁ କାଳିକା ଚଣ୍ଡିକା ପୁଣି ॥
(ଗୀତାଭିଧାନ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ରମଣୀର ଆବନ୍ତନାଭିଲମ୍ବିତ ରୋମାବଳୀ ମର୍ଦ୍ଦତ ଧନୁ ପର:—

ଅବଳା ବୋଲି ଯେ ବାଳାକୁ କହୁ
ଅଦୃଷ୍ଟ ଅଗ୍ରୁତ ବଳ ଦେଖାଇ
ବଳି କରି ତନି ବଳି ଏଥିକି
ମର୍ଦ୍ଦତ-ଧନୁ କେ ବେନି ପୃଥ୍ବୀକି
ନିଶ୍ଚୟ ଧରିଅଛି ଟେକି ଯେ

ଜୟନ ଉଦ୍ରାସନ ଘେନି ହେଲ କି
ବଳବନ୍ତେ ଅଭିଷେକା ଯେ ॥

(କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ପ୍ରାଣ ଉନ୍ମତ ଚକ୍ରବାଳ ସୀମାକୁ ନେତ୍ର କମଳ ନ ଗଲିଲ
ତରୁଣ-ଅରୁଣ-ଚରଣ ଯୁଗଳ ଆଲୋକର ଯୋଗ ନୋହୁଲି

ସୋମାଳୀ, କଳିକୃତ-କଣ୍ଠ-ଶିଳା

କି କାଳୀ କୁଣ୍ଡଳୀ ନାଭିବିଳେ ପଶେ ପ୍ରନୟନିକାରୁ ନିକଳି ॥

(ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି—ଅଭିମନ୍ୟୁ)

କେକିପୁଛୁ ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ:—

ଚନ୍ଦ୍ରକରରୁମୟରଶ୍ମିଶଶିକମଣ୍ଡଳବିଳୟିତକେଶମ୍

ପ୍ରତରପୁରନ୍ଦରଧନୁରନୁରଞ୍ଜିତମେଦୁରମୁଦରସୁବେଶମ୍ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଜୟଦେବ)

କଳାପୀ ବରଦା ତୁଳ ଭ୍ରମ କରଇ କୁନ୍ତଳ

ତହେ ରଖିଅଛୁ କି ସେ ପୁତ କୋରକ

କମଳାକ୍ଷ ଅପଦନ ଦନରସେ ପୁନଃପୁନଃ

ନିବେଶିତ ଅବରତ ଚିତ୍ତରୁଚକ

କର୍ଣ୍ଣେ ଚେଷ୍ଟେ ନାଦ ଦତ୍ତକ

କନ୍ଦଳି ଦର୍ଶନାଦରେ ବାଣୀ ରୁଲିକ ॥

(କଳାକଉତୁକ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଭୁଜକଳା ତ ହେଲା ପ୍ରତୀକ୍ଷ

ରୂପା ରୁଞ୍ଜି ରୁଞ୍ଜି କେଳା ପୁଛୁ

ଭୁଲିବ କେ ଅବା ଏମନ୍ତ ଶୋଭାକୁ

ଆନୁବନ୍ଧୁ ତଥେ ଭାବ ସ୍ୱଚ୍ଛରେ ଭାବଦ !

(ବ୍ରହ୍ମଭୂଷଣ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ନାଦଃ କୋଽପି ନିତମ୍ବେ ନୀଳନମନଃସୋଭକ୍ଷମଃ ଶୁଣ୍ଢି ବେ

କାନ୍ତଃ କାପି ତଳତ୍ କଳାପମୁକୁଟାଲମ୍ବୀ ଚୂଡ଼ମ୍ବାନୁକେ ।

ସ୍ତୋତ୍ରୀଂ ତତ୍ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥଳତୀର୍ଥୀ ବଳତୀନ୍ତର୍ବିଳ ପୋ ଦଳା—

ଦଶାନ୍ତଂ ସଖି ଦୃଶ୍ୟତେ କମଭିତୋ ମାହେନ୍ଦ୍ରନାଥଂ ମହଃ ॥

(କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ ତମ୍ବୁ — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ)

ଶିରେ ଭୁଜଙ୍ଗ ଭୁଜ ପୁଛ ଶୋଭୁଛୁ

ନିନ୍ଦଇ କନ୍ଦ୍ର ଶରପନ

ଅଳକାପତ୍ର ବାଲଅଳ ଗଞ୍ଜିଲ

ଦେଖି କେ ନୋହୁବ ଉଚ୍ଛନ୍ନ

ଭ୍ରୁଲତା, କି ଅବା ମଦନକୋଦଣ୍ଡ

ଅଞ୍ଜନଲତାକୁ ଗୁଣ କରିଅଛି

କଞ୍ଚନସ୍ନାନ ପଞ୍ଚକାଶ ॥

(ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ—ଉକ୍ରଚରଣ)

ସେ ଗୋ ବନରୁ ଆସୁଥାଇ ଗୁଲ

ଶିରେ ବରଷାପୁଛ ଶୋହା ଝାଲ ॥

(ଗୋପୀରାଗ—ଦନାଇ ଦାସ)

ଶ୍ରେତ ଗୁଞ୍ଜମାଲେ ରଞ୍ଜନାୟ ବସନ୍ତଲ

ଶିଖି ଶିଖଣ୍ଡକ ରୁଲେ ଗୁଞ୍ଜ ମୁଣ୍ଡମାଲ ॥

(ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ—ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା)

ମୋର ମୁକୁଟ ମକରକୁଟକୁଣ୍ଡଳ ଅରୁନ ଚଳକ ଦିସେ ଗଲ

ଅଧର ସୁଧାରସ ମୁରଲୀରାଜତ ଉର ବୈଜନ୍ତୀ ମାଲ —

ବସୋ ମେରେ ନୈନନମେ ନୟନାଲ ।

(ମୀରାବାର ଦୋହାବଳୀ)

ବାରେ ହେବ କି ତା ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣ କାମ ଜଣିବାକୁ

କଦନ ତ ରାମ ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣ ମୋ କାମ ଜୁରକୁ

କୋକିଳ, ବାଳା କୋମଳା ରସିକିନୀ

ବସି ଗୁଡ଼ୁଥୁବ ପଦ୍ମନା ପଦ୍ମନା ପଦ୍ମନା-ଗାମିନୀ ମୋ ଧନା । ୨୩।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ତାର ଲକ୍ଷଣ (ନାମ) ଲକ୍ଷଣ (ସ୍ୱରୂପ) ଓ ଲକ୍ଷଣ (ଦର୍ଶନ) ସତେ କଣ କାମ (କର୍ମାର୍ଥ)କୁ ଜଣିବାକୁ ହେବ ? ତାର ବଦନ ରାମ (ରମଣୀୟ) ଲକ୍ଷଣ (ପରଚୟ) ଲକ୍ଷଣ (ଚିହ୍ନ) ଲକ୍ଷଣ (ପ୍ରକୃତିସିଦ୍ଧ ଔଷଧ) ଅଟେ । ମୋ ରସିକା କୋମଳାଙ୍ଗୀ ପଦ୍ମନା (ହୃଦ୍ୱିନୀ) ଗମନା ଧନା ଏକାନ୍ତରେ ବସି ପଦ୍ମନା (ସୁଷ୍ମରଣୀ)ର ପଦ୍ମନା (ପଦ୍ମ)କୁ ଗୁଡ଼ୁଥୁବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକଳ, ତାର ନାମର ମାଧୁରୀ, ରୂପର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ
ଦର୍ଶନର ଜ୍ୟୋତି ଆଉ କଣ କନ୍ଦର୍ପକୁ ଜିଣିବାକୁ ହେବ ଅର୍ଥ ହୁଁ ତା ଯୋଗୁଁ
ମୁଁ କନ୍ଦର୍ପକୁ ଜୟ କରେ । ତାର ମନୋହର ବଦନ ପରିଚୟ ଓ ସୁଲକ୍ଷଣ
ମୋ କାମଜୁରକୁ ପ୍ରକୃତସିଦ୍ଧ ଔଷଧ ଅଟେ । ମୋ କୋମଳାଙ୍ଗୀ ରସିକା
ଗଜଗମନା ନିର୍ଜନରେ ବସି ସୁଷ୍ପରଶୀର ପଦ୍ମନୁଲୁକୁ ଦେଖୁଥିବ ।

କନ୍ଦର୍ପକୁ ଜୟ କରିବା ଲାଗି ନାରୀ ପ୍ରଧାନ ସତ୍ତାୟୁ:—

ବାହୁ ଦ୍ରୌ ଚ ମୃଣାଳମାୟାକମଳଂ ଲବଣ୍ୟଲ୍ଲଳାଜଳଂ

ଶ୍ରୋଣୀ ଶର୍ଥଶିଳା ଚ ନେତ୍ରଶଫରଂ ଧର୍ମିଶ୍ରେଣୀବାଳକମ୍ ।

କାନ୍ତାୟାଃ ପ୍ରନତଃସବାକମୁଗଳଂ କନ୍ଦର୍ପବାଣାନଳେ—

ଦର୍ଶନାମାମବଗାହନାୟ ବିଧନା ରମ୍ୟଂ ସରୋ ନିର୍ମିତମ୍ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାର ତିଳକ—କାଳିଦାସ)

ଅପୁଷ୍ପୋ ଦୃଶ୍ୟତେ ବହ୍ନିଃ କାମିନୀପ୍ରନମଣ୍ଡଳେ ।

ଦୂରତୋ ଦହତେ ଗାତ୍ରଂ ହୃଦି ଲଳସ୍ତୁ ଶୀତଳମ୍ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାର ତିଳକ—କାଳିଦାସ)

ପ୍ରିୟ ପରିରମ୍ଭରେଭସବଳିତମିବସୁଲକ୍ଷିତମତିଦୁରବାପମ୍

ମଦୁରସି କୁଚକଳଶଂ ବିନିବେଶୟ ଶୋଷୟ ମନସିଜତାପମ୍ ।

ଅଧରସୁଧାରସମୁପନୟ ଝମିନି । ଜୀବୟ ମୃତମିବଦାସମ୍

ଦୃଢ଼ି ବିନହତମନସଂ ବିରହାନଳଦଗ୍ଧବସୁସମବିଳାସମ୍ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଜୟଦେବ)

ବଦସି ଯଦି କିଞ୍ଚଦସି ଦନ୍ତବୁଟକୌମୁଦା

ହରତି ଦରତିମିରମତିଘୋରମ୍

ସ୍ତୁରୁଦଧରଶୀଧବେ ତବ ବଦନଚନ୍ଦ୍ରମା

ରୋଚୟତି ଲେଚନଚକୋରମ୍ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଜୟଦେବ)

କି ବଡ଼ ଭଦ୍ରସମ୍ପତ୍ତି

କି ବଡ଼ ହେବା ନୃପତି

ସବୁ ସୁଖ ଉଚ୍ଚପତ୍ତି ସ୍ଥାନ ଦମ୍ପତି

ପାଣ୍ଡବେ ଘେନି ଦ୍ରୁପଦା ସୀତା ଘେନି ରଘୁପତି
 ମାନ ନ ଥିଲେ ବିପତ୍ତି ହେଲ ପ୍ରାପତି
 ନାଶଇ ବିରହ ତପତି
 ମାର ଶରକୁ ସେ ବାଳା ବଜ୍ରଭୂପତି ॥
 (ପ୍ରେମସୁଧାନ୍ୟ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)
 କେରୀ ଗୋପୀକ ଅନାଇଣ ବୋଲନ୍ତି ତୋ ଅଙ୍ଗ କାମ ସବେହର
 କାନ୍ତି ସୁଚ୍ଛଜଳ କେଶ ଶରଦାଳ ବଦନ କମଳ ପ୍ରକାର
 କମଳା, ନୟନମୁଗଳ ଶଫରୀ
 କୁର ଚନ୍ଦ୍ରବାଳ ନଖକଞ୍ଚାରକ ସକଳ ଜନମନୋହାରୀ ॥
 (ରସକଲ୍ଲୋଳ—ଘନକୃଷ୍ଣ)

ଅତନୁ ସରିତକୁ ରୁ ମୋ ତରଣୀ
 ଅନୁରୂପ ଏ ବାଣୀ ନୁହଇ ପୁଣି ॥
 (ଅମ୍ବିକାବିଳାସ—ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜଦେବ)

କାମନା ମନା କରି ବିରସ ରସ ଧରି
 ନ କରୁ କରୁଣା ନିରତେ
 ମୁଁ ମାର ମାରଣୀରେ ସୁସଖୀ ଭୃଷିକରେ
 ସେବାରେ ବାରେ ରଖ ମୋତେ,
 ରେ ଜୀବବନ୍ଧୁ!
 ବିପଦ ପଦକରେ ସାର
 କହିତେ ଚିତ୍ତେ ଭବ ଧର
 ହାସ ରସର ସୁଧା ପ୍ରସରୁ ସରୁ ମଧା
 ଭରସା ରସାଳସା କର ॥
 (ସୁଧାମାଧବବିଳାସ—ରଘୁନାଥ ପରିଜ୍ଞା)

ପ୍ରିୟାର ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ଲଗି ବିରହର ଚନ୍ଦ୍ରା:—

କଦା କାନ୍ତାଗାରେ ପରିମଳ-ମିଳନ୍-ସୁଷ୍ପ-ଶୟନେ
 ଶୟନଃ କାନ୍ତାୟାଃ କୃତକଳସୟନମ୍ ହୃଦ ବହନ୍ ।

ଅସ୍ତେ କାନ୍ତେ ! ମୁଗ୍ଧେ ! କୁଟିଳନୟନେ ! ଚନ୍ଦ୍ରବଦନେ !
ପ୍ରସାଦେତ ଶୋଶନ୍ କ୍ଷମିତମିବ ନେତ୍ର୍ୟାମି ରଜନାମ୍ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରରସାଷ୍ଟକ — କାଳିଦାସ)

ପ୍ରୀତି ଉତ୍ସାହରୁ ପଛେ ସୁମତି
ତାରେ ନ ଝୁରିବି କାହିଁ ମୋ ଗତି ॥

(ରସିକ ହାସ୍ୟବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ରସି ରସାଇ ଉରୁ ପରେ ବସାଇ ଶୁରୁ
ଖସାଇଁ ହମେ ନାବି ଫେରାବି କି
ରତି ଉତ୍ସବେ ମତି ଦଣ୍ଡେ କରିବି ରାତି
ସୁନେ କରଜ ଚନ୍ଦ୍ର ଥୋଇବି କି
ରାଜାବନୟନାକ ପାଇବି କି ॥

(ରସସଞ୍ଚକ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ସଙ୍ଗିନୀରେ କାହାକୁ ମୁଁ କୋଳେ ବସାଇବି
ସୁମନରସୁ ଚନ୍ଦ୍ରନ କା ପାଇଁ କରିବି
ସୁଧା ଗୁଣନରେ ବସି
ସୁଧାକର କରେ ପ୍ରିୟେ । କେ ଭାଷିବି ହସି ॥

(ସଂଗୀତଜ୍ଞ — ମାଧବଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର)

କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସଙ୍କ ସମସ୍ୟାମୟିକ କବିମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଗୀତା: —
କଦା ବା ବାଞ୍ଛାସ୍ୟାମମରତଟିନୀ ସ୍ବେଧସି ବସନ୍
ବସାନଃ କୌପୀନଂ ଶିରସି ନିଦଧାନ୍ନୋଽଞ୍ଜଳିପୁଟମ୍ ।
ଅସ୍ତେ ଗୌରୀନାଥ ! ହିମ୍ବରହର ! ଶମ୍ଭୋ ! ହିମୟନ !
ପ୍ରସାଦେତ୍ୟାଶୋଶନ୍ନିମିତମିବ ନେତ୍ର୍ୟାମି ଦବସାନ୍ ।
କଦା ବା ସାକେତେ ହମଳସରଯୁଗ୍ମରସୁଲନେ
ଚରନ୍ତଂ ଶ୍ରୀରାମଂ ଜନକଜନସ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣପୁତମ୍ ।
ଅସ୍ତେ ରାମ ! ସ୍ଵାମିନ୍ ! ଜନକଜନସ୍ତୁ ବନ୍ଧୁ ! ବିଷ୍ଣୋ !
ପ୍ରସାଦେତ୍ୟାଶୋଶନ୍ନିମିତମିବ ନେତ୍ର୍ୟାମି ଦବସାନ୍ ॥

(ସୁଭାଷିତରତ୍ନଭଣ୍ଡାଗାର)

କଦା ବୃନ୍ଦାରଣ୍ୟ ବିମଳସମୁଦା ଖର ପୁଲିନେ
ଚରନ୍ତଂ ଗୋବିନ୍ଦଂ ହଳଧରସୁଦାମାଦିପଦ୍ମତମ୍ ।
ଅସ୍ମେ କୃଷ୍ଣ ! ସ୍ଥମିନ୍ ! ମଧୁର ମୁରଲୀବାଦନ ବିଶ୍ରେ !
ପ୍ରସାଦେତ୍ୟାତୋଶନ୍ତି ମିତ୍ରମିବ ନେତ୍ର୍ୟାମି ଦିବସାନ୍ ॥

(ସୁବିଷିତ ରତ୍ନ ଶ୍ରୀଗୀତାର) ।

ରମଣୀର ସଙ୍ଗଲଳ ହିଁ କାମଜୁରର ପ୍ରକୃତିପିତ୍ତ ଔଷଧ:—

କୃତ୍ତ୍ୱାତଶ୍ଚକିତୋଽସି ବୈଦ୍ୟକଗୁହ୍ୟେ କନ୍ୟା ଶାନ୍ତେ ରୁକାମ୍
କଂ ତେ ନାସ୍ତି ସଖେ ! ଗୁହ୍ୟେ ପ୍ରିୟତମା ଯଦାନ୍ ଗଦାନ୍ ହନ୍ତି ଯା ।
ବାତଶ୍ଚେତ୍ କୃତକୃତ୍ତ୍ୱମର୍ଦ୍ଦନବଶାତ୍ ପିତ୍ତଂ ଚ ବକ୍ରାମୃତାତ୍
ଶ୍ଳେଷ୍ମାଣଂ ବିନିହନ୍ତି ହନ୍ତି ! ସୁରତବ୍ୟାପାରକେଳିଶ୍ରମାତ୍ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାର ତିଳକ — କାଳିଦାସ)

ଦୃଷ୍ଟିଂ ଦେହ ପୁନଃକାଳେ ! ହରିଣାୟତ-ଲେଚନେ
ଶ୍ରୀସୁତେ ହି ପୁରା ଲେକେ ବିଷୟଂ ବିଷମୌଷଧମ୍ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାର ତିଳକ — କାଳିଦାସ)

ବଳତ୍ରସ୍ତ୍ରାବଜ-ସୁସୂକ୍ଷ୍ମମଧ୍ୟେ !
ବିସୋପହାସୋପସ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ରୂପେ !
ମନୋଜବାଶୋଦ-ବିସାକ୍ରଗାତ-
ମନୁଷ୍ୟଂ ମାଂ କୁରୁ ସମ୍ପଦିତ ଦମ୍ ॥

(ଚୌର ପଞ୍ଚାଶିକା — ବଲ୍ଲହଣ)

ତ୍ରିବଳୀରେ ମଧ୍ୟ ଦେଶ ଶୋଭନ
ଉପମା ନାହିଁ ତା ତିନି ଭୁବନ
କନ୍ଦର୍ପ ବିଷ-ଔଷଧ — ରୂପଣୀ !
ରୁ ପୁଣି ଅଟୁ ତ ସୁର ବାରେଣୀ
ଅନୁଗ୍ରହ କର
ମାର ଶର ବିପ୍ଳୁ ଉଦ୍ଧର ଧର ॥

(ଲଜ୍ଜାବତୀ — ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ)

ମମ ଅମର କର ନବଗନ୍ଧବ ଅଧରର ରସ ଅଶନ
ଛଇଲଗଣର ବଡ଼ ଅନ୍ତର ଏ ସମୟ କରିଇ ଏସନ

ଜଳଦ ! ଶଦବତ ପୁର ଗରଳ

ଶମନ ଭବନ ଶମନ ଉତ୍ସବ ଉତ୍ସବ ଇଚ୍ଛା ଏମନ ଚପଳ ॥

(ଅବନା ରସ ତରଙ୍ଗ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଔଷଧ କେବଳ ବାଳା ମୋ ବିରହ ବ୍ୟାଧି କ

ଔଷଧୀଣ ଆଦରଣ ତାମରସ ମୁଖୀ ପାଶ

ପ୍ରତିଲି ମୁଁ ଯା ହୁଅଲି ହୁଅଲି କରୁକି କ ॥

(ଚୌପାଞ୍ଚ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ସରୁଷ ତହିଁ କ ପ୍ରତି —

ଶରେ ନ ପାଶଲ ବଢ଼ି

ଛୁଟିବାରୁ ହୃଦୟେ ତା ଫୁଟି ରହୁଲ ।

ସୁଦୟା ବହୁ ଚରଣ

ହୃଦୟରେ ଦୟା ଭର

ଉରଜ-ରମ୍ଭକ ଯୋଗ କରି କାଢ଼ିଲ

• ଆଲିଙ୍ଗନ ଲେପକୁ ଦେଇ

ଅଧର-ଅମୃତ ମହୌଷଧି ଚଖାଇ ।

(ଶଶିରେଖା — ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରନ)

Yet though I can not be loved
Still let me love.

(Lord Byron)

More happy love, more happy, happy love,
For ever warm and still to be enjoyed.
For ever panting and for ever young,
All breathing human passions far above.

(Ode to Gracian Urn—John Keats)

ଭାଜିଥିବ ଏବେ ରଜତ ରଜତ ରଜତ କାମ ମୁଖେ ପଡ଼ି

ଭଲ ନ ରହିବ ଆଉ ତ ହରିତ ହରିତ ହରିତ-ନେତ୍ରୀ ନେତ୍ର ଫେଡ଼ି

କୋକିଳ, ଭାବବଞ୍ଚା ଭାବ ଜାଣଇ

ଭଲ ଦୂର ଖେଳ ଭାବନା ଭାବନା ଲଜ୍ଜାରେ ଜୀବ ଯାଉ ନାହିଁ ॥୨୩॥

ଅନୁସ୍ତୁତ — ରେ କୋକିଳ, କାମ ମୁଖେ (କନ୍ଦର୍ପର କବଳରେ) ପଡ଼ି
 ତାର ରଜତ (ହାତୀଦାନ୍ତ) ରଜତ (ଧବଳ) ରଜତ (ହାର) ଭଜିଥବ
 (ଏଣେ ତେଣେ ଛୁଡ଼ି ପଡ଼ିଥବ) । ସେ ହରିତ (ମାଳନେତ୍ରୀ) ହରିତ (ଦରା)
 ଓ ହରି (ଚନ୍ଦ୍ର) ତ ଭଲଭାବେ ଚାହିଁବ ନାହିଁ । ସେ ଭବବଂଶ (ଚରୁଣ
 ବା ରସବଂଶ) ଭାବ ଜାଣେ । ସେ ଭବିନୀ (ସୁଲକ୍ଷଣା) ଭବିନୀ (ପ୍ରିୟା)
 (ମୋ ପାଖରୁ ଦୂର ହେଲ । ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀରେ ମୋ ଜୀବନ ଯାହା ନ ଯାଉଛି ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, କନ୍ଦର୍ପର କବଳରେ ପଡ଼ି ସେ ଅଚେତ
 ହୁଅନ୍ତେ ତାର ହାତୀଦାନ୍ତ ପରି ଧବଳା ମୋତିହାର ଛୁଡ଼ି ଏଣେତେଣେ
 ପଡ଼ିଥବ । ସେ ମାଳନେତ୍ରୀ (କୃଷ୍ଣତୋଳା ବଂଶିକା) ତାର ନେତ୍ର ଖୋଲି
 ଦରମାନଙ୍କୁ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଚାହିଁବ ନାହିଁ । ସେ ରସବଂଶ ପ୍ରେମ ଜାଣେ । ସେ
 ସୁଲକ୍ଷଣା ସଂସାରସିଦ୍ଧିକା ମୋ ପ୍ରିୟତମା ମୋ ପାଖରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୂରରେ —
 ଏ ଦୁଃଖରେ ମୋ ନିର୍ଜୀବ ଜୀବନ ଯାହା ନ ଯାଉଛି ।

ପଠି ବିରହରେ ନାଶ କରୁଥିବା କବଳିତା:—

ଅଧିବସନ୍ତ ବସନ୍ତେ ମଞ୍ଜୁ କାମା ଦୂରଭେ
 ନବକିଶଳୟତଳଃ ପୁଞ୍ଜିତାଙ୍ଗାରକଳମ୍ ।
 ବିରହମସହମାନା ଚକ୍ରବାଞ୍ଚସମାନା
 ଚକ୍ରତମସହମାନାଲେଚନା କୋମଳାଙ୍ଗୀ ॥

(ପୁଷ୍ପବାଣ ବିଳାସ—କାଳିଦାସ)

ଅନ୍ତର୍ଗତା ମଦନବନ୍ଧୁ ଶିଖାବଳୀ ଯା

ସା ବାଧାରେ କିମହୁ ଚନ୍ଦନପଙ୍କଜଲେପିତଃ ।

ଯା: କୁମ୍ଭକାରପବନୋପରି ପଙ୍କଜଲେପ—

ସ୍ତ୍ରୀପାଦ୍ୟ କେବଳମସୌ ନ ତ ଚାପଶାନ୍ତେ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରତଳକ — କାଳିଦାସ)

କାମଂ ଦୂରେ ସହରଣ ବସବତ୍ସି ଯତ୍ନଂ ସବୈଶ୍ଵ

ନେଦଂ ଲେକୋଭିରମପି ବିପଦଂ ଦୂନୋତ ।

ଆଶା ଜାଣିଲା ଦୃଢ଼ କଳ ଧୃତ୍ୟା ପାଶସ୍ତେଷୁ ରୁ ସୋ ମେ
 ସୋଽସ୍ତଂ ପୀତାଂ ନିବିଡ଼ବଡ଼ବାବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀବ୍ରହ୍ମନୋତ ॥
 (ଉଦ୍ଧବ ସଂହାର - ରୂପଗୋଷ୍ଠୀମୀ)

ବିରହ ବ୍ୟାଧିରେ ତା ଜୀବନ ଦେହ
 ଯାଇଥିବ ସିନା ଶୂନ୍ୟ ।
 (କାଦମ୍ବରୀ - ବଡ଼କୁମାର ବଳଭଦ୍ର ଦେବ)
 ମରାଜଗମନା ମାରଣରେ ଆହା ହେଉଥିବ କଲବଲ
 ମରମର କୋହ ମରମର ରୂପି ହେନେ ହୋଇ ବିକଳ
 ମଲ୍ଲ ମଲ୍ଲ ବୋଲିଣ
 ମନ୍ତ୍ର ପରେ ଗଡ଼ୁଥିବ ଜାଣ ॥
 (ବିରହବାନ୍ଧବୀ - ଦରଦା କବି)

ବିରହୁଣୀର ମୋତିମାଳା ଛୁଡ଼ିଯାଏ: —

ଆଶା ପଲଙ୍କରେ ବସି ଶ୍ରୀ ଲେଖୁଥିବ ରେ
 ଗଲେ ଥିବା ମେ ଡିମାଳା ରୁଟି ଲେଖୁଥିବ ରେ
 ଆହା ମୋ ଜୀବନଧନ ଜୀବନେ କି ଥିବ ରେ...
 (ପଞ୍ଜୀତ - ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବିରହୁଣୀର ଦଶଦଶ ଅନ୍ଧକାରମୟ: —

ପାଞ୍ଚ କେ ବାଣ ପ୍ରହାର ସେ ନିଷ୍ଠୁର ମାର ରେ
 ପାଞ୍ଚ ଦୁନେ ଦିଗ ଜାର କରିବ ଅନ୍ଧାର ରେ ॥
 (ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ - ଦରଦାକବି)

[ଅର୍ଥ — ପାଞ୍ଚ କେ ପାଞ୍ଚ, ପାଞ୍ଚ ଦୁନେ ଦିଗ ।

ନିଷ୍ଠୁର କନ୍ଦର୍ପ ମୋ ରାମାକୁ ତାର ପାଞ୍ଚବାଣ ପ୍ରହାର
 କରନ୍ତେ, ତାକୁ ଦଶଦଶ ଅନ୍ଧକାରମୟ ଦେଖ ଯିବ ।]

ଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନରେ ବିରହୁଣୀର ଖେଦବୃତ୍ତି: —

ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟେ ରୂପାଂଶୁମିରମସ୍ତୀବାପେତିଧୃତଃ, କମଳମୟମ୍ବିବ
 ଦୃଷ୍ଟତେ କୁଦୟମ୍, କୁମୁଦମୟ ଇବ ବିଜୁତ୍ତେ ମକରକେତନଃ,
 ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମୟମ୍ବିବ ପ୍ରସରତ ନୟନସୁଗଳମ୍, ଉଦୟକଳମୟାଜୀବ
 ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ରୂପିତାନ, ଚନ୍ଦ୍ରବାକମୟା ଇବ ବିଦଧନ୍ତେ ମନୋରଥାଃ,

ଶୀତଳୁରୁରେବ ମଣିକୁଟି ମୋଦରଫାନ୍ତସ୍ୟ ରୁଷ ରକିରଣ-
ମଣ୍ଡଳସ୍ୟେ। ପରି ବେପଥଲୁକିତତରଳାଙ୍ଗଲାନିକରଂ କରୟୁଗଳଂ
ପ୍ରସାରୟନ୍ତୀ ଶଶିସନ୍ତାପମନକ୍ଷରଂ କଥୟତ ।

(କାଦମ୍ବରୀ, ଉତ୍ତରଭାଗ—ରୁଷଣ ଭାଗ)

କୃତଧବଳଭାଗେଦୈ କୁକ୍ରମେନେବ କିଞ୍ଚ —
ନୁଲୟୁରୁହରଜୋଭରୁଷୟନ୍ ପଶ୍ଚିମାଶାମ୍ ।
ହମରୁପରରୁଣିମା ଶକତେ ରଜ୍ୟମାନେ —
ନିରଂକମଳକନ୍ଦଛେଦଂଗୌରିମୈୟୁତୈଃ ॥

(ଶିଶୁପାଳ ବଧ—ମାଘ)

ସ୍ଵେତଂ କୈରବକୋରକାନ୍ ବିଦଳୟନ୍ ଯୁନାଂ ମନଃ ଖେଳୟ —
ନୁମ୍ବୋଜନା ନିମୀଳୟନ୍ ମୁଗଦୃଶାଂ ମାନଂ ସମୁଲ୍ଲୟନ୍ ।
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଂ କନ୍ଦଳୟନ୍ ତିଶା ଧବଳୟନ୍ନୁମ୍ବୋଧୁମୁଦ୍ବେଳୟନ୍
କୋକାନାକୁଳୟନ୍ ତମୋ କବଳୟନ୍ ଇନ୍ଦ୍ରଃ ସମୁଜମୁତେଃ॥

(ପୁଷ୍ପସିତରହସ୍ୟଶ୍ରାବାର)

ନିନ୍ଦଲନି ଏବେ ଚନ୍ଦ୍ର ପବନ
ପାନ୍ଦଲନି ତାହା ନ କର ଅନ
କାନ୍ଦଲନି ନବଘନକୁ ଚାହିଁ
ବନ୍ଦଲନି ତମାଳକୁ କି କହୁ

ଛନ୍ଦଲନି ବାହୁବଳୀ

କୁନ୍ଦଲନି କୁଚ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୋକରେ

ସନ୍ଦଲନି ଦୂଃଖ ଚାହିଁ ॥

(ପୁଗଳରସାମୁଜଲହସ୍ୟ—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସଦାକନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମା)

ପ୍ରବେଶ ହୋଇଲ ଆସି ପ୍ରଦୋଷ କାଳ

ଶଶିକଳା ଦିଶିଲା ଗଗନମଣ୍ଡଳ ।

ମାନବତାମାନ ଗଜରାଜ ଅକ୍ରାନ୍ତ

ତାରାଗଣ ପଦ୍ମବନ ବିନୋଦ ହୁଏ ।

ସଂଯୋଗିନୀ ରସରେଖା ରସିକ ପ୍ରାଣ

ବିଯୋଗିନୀ ହୃଦୟକୁ କରୁଣ ଜାଣ ॥

(ରକ୍ତ ଶୀ ବସ୍ତ୍ର — କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସ)

ଏକ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାସତେ ଜାଗେ ଆମର ପ୍ରାଣ

ପାଶେ ତୋମାର ହୃଦେ କି ଆଜ ସ୍ଥାନ ॥

(ଗୀତାଞ୍ଜଳି — ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର)

ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାପୁଲକିତ ଏକ ସାମିନୀର ଏ ହେନ ସମୟ

ବିରହବେଦନା ଯେ ଗୋ ଚିଲେକ ଅସହ୍ୟ ମନେ ହୁଏ

ଏ ଦୁଃଖ କାହୁଁନୀ ଆମି ସୁହୃଦେଓ ଶୂନାତେ ଅନ୍ତମ

ଏକ ଗୋ ଦୁଃସହ କୁଳ ଅନ୍ତରରେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ନିର୍ମମ ॥

(ଓମାର ଶାୟୀମ କବିତା — ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବ

ସୁଲକ୍ଷଣା ସତ୍ୟନାୟିକାର ପ୍ରୀତି ଜନ୍ମଜନ୍ମାନ୍ତର ଓ ଦାମ୍ପତ୍ୟଲବ୍ଧିର
ସାର୍ଥକତା:—

ଯା ଦମ୍ପତୀ ସୁମନସା ସୁନୁତ ଆ ତ ଧାବତ

ଦେବାପୋ ନିତ୍ୟସ୍ତା ଶିଶୁ

ସମଞ୍ଜନ୍ତୁ ବସେ ଦେବାଃ ସମାପୋ ହୃଦୟାକ ନୌ

ସମାପିଶିଷ୍ଟା ସଧାତା ସମୁଦେଷ୍ଟୀ ଦଧାତ ନୌ

(ରବି ଦେବ)

[ଅର୍ଥ = ଯେଉଁ ଦମ୍ପତି ଏକ ଚିତ୍ତରେ ଯଜ୍ଞ ସମ୍ପାଦନ କରି ସ୍ତ୍ରୀ-
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନରେ ବ୍ରତା ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନେ ମାନବଜୀବନରେ ଦେବତ୍ବ ଲଭି
କରନ୍ତି । ହେ ପ୍ରଭୋ ! ଆମ ଦୁର୍ଦ୍ଦିକୁ ଆମ୍ଭ ଦୁର୍ଦ୍ଦିକୁ ଅଭିନ୍ନ ରଖନ୍ତୁ । ଆମ୍ଭ
ଦୁର୍ଦ୍ଦିଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଜଳଧାରା ପରି ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ରହୁ ଓ ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କର
ମଙ୍ଗଳକାଞ୍ଚ ଓ ଉପଦେଷ୍ଟା ହେଉ ।]

ଅନ୍ୟୋନ୍ୟସାବ୍ୟଭିଚାରୋ

ଭବେଦାମରଣାନ୍ତକଃ

ଏଷ ଧର୍ମଃ ସମାଧେନ

ଜ୍ଞେୟଃ ସ୍ତ୍ରୀ ସୁସଂସ୍ତୋ ପରଃ ॥

(ମନୁସ୍ମୃତି)

ସତୀ ଚ ଯୋଷିତ୍ ପ୍ରକୃତଃ ସୁନିଶ୍ଚଳା

ସୁମାଂ ସମଭୋଗି ଭବାନ୍ତରେଷୁସି ॥

(ଶିଶୁ ପାଳବଧ — ମାଘ)

ବରହଣୀ ପ୍ରିୟା କଥା ମନେ ପକାଇ ବଦେଶୀ ବରହର ଆତ୍ମଧୃକ୍‌କାର:—

ଦଳତ ହୃଦୟଂ ଶୋକୋଽ ବେଗୋଽ ଦ୍ଵିଧା ନ ରୁ ଭୟଂତେ

ବହୁତ ବଳଳଃ କାସୋ ମୋହଂ ନ ମୁଞ୍ଚତ ଚେତନାମ୍ ।

ଜ୍ଵଳୟତ ତନ୍ମମନ୍ତ୍ରୀହଃ କସେତ ନ ଭୟସତାତ୍

ପ୍ରହରତ ବିଧିର୍ମର୍ମଛେଦା ନ କୃନ୍ତତ ନୀବତମ୍ ॥

(ଉତ୍ତରରାମଚରିତ—ଭବଭୂତ)

ହା ହା ଦେବ ! ଶୁଚିତ ହୃଦୟଂ ତୁଟ୍ୟତେ ଦେହବନ୍ଧଃ

ଶୂନ୍ୟଂ ମନୋ ଜଗଦବିରଳଂ ଜ୍ଞାନମନ୍ତ୍ରର୍ଜ୍ଜ୍ଵଳଭ ।

ସୀଦନ୍ତେ ତମସି ବିରହେ ମହତାବାନ୍ତରାୟା

ବିଶ୍ଵତ୍ ମୋହଃ ପ୍ରଭବତ କଥଂ ମହାବୀରଃ କସେମି ॥

(ଉତ୍ତରରାମଚରିତ — ଭବଭୂତ)

କଂ କରସ୍ୟତି କଂ ବଦସ୍ୟତି ସା ଚରଂ ବିରହେଷା ।

କଂ ଧନେନ ଜନେନ କଂ ମମ ଜୀବତେନ ଗୃହେଷା ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ପ୍ରିୟା ସହଚ ବିହାର

ନାହିଁ, ବିଚ୍ଛେଦ ଯାହାର

ଧୃକ ଜୀବନ ତାହାର ହେଉ ସହାର

ଓଷ୍ଠେ ସୁଧା ସୁଦେହାର

ଆଉ ଅମରେ ନାହାର

କର କରନ୍ତି ଆହାର ତାକୁ ଜୁହାର

ତାଙ୍କ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ବାହାର

ବାଳା ବାହୁ ଆଉ ଗଲେ ବହୁନ୍ତି ହାର ॥

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ପ୍ରୀତି ହୋଇ ଯେବେ ଏଡ଼େ ମଧୁର

ଛୁଆ ତୁମ୍ଭା ପୁଣି ହୁଏ ବିଧୁର ।

ପୁଣି ଦଇବେ ହୋଇଲେ ଦମ୍ଭିତ

ପଦତଳେ ମିଳେ ଇନ୍ଦ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି !

ପଶୁମାନେ ବଣ ହେଲେ ଏ ରସେ

ସେହୁ ପାଷାଣ ସେ ଏଥୁ ନ ରସେ ॥

(ରସିକହାରାବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ରାଜାକୁ ହେବାର ରାଜ୍ୟର ଭ୍ରଷ୍ଟ

ସୁବାକୁ ହେବାର ପତ୍ନୀକଷ୍ଟ

ବୋଲେ ଉପକ୍ରମ ଭଞ୍ଜ ବାରର

ଏଥୁ ବଳି ଆଉ ନାହିଁ କଷ୍ଟ ॥

(ରସିକହାରାବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କ୍ଷତିଥିଲେ ନରପତି ଶୋଭାପାଇ ରାତି ଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ

ପଦ୍ମଥିଲେ ସରୋବର ମଞ୍ଜୁଳ

ସେନ ସେହୁ ମତି ସୁବଞ୍ଚା କତିରେ ସୁବା ଜନର ମଙ୍ଗଳ ରେ

ସୁନ୍ଦର ! ଲଭି ନାହିଁ ସେ ବଞ୍ଚିତ ସୁରସ

ମହା ସମ୍ପତ୍ତି ଆଇ ହେବ କସ

ନୟନ ନ ଆଇ ଦେବଦରଶନ କଳ ପ୍ରାପ୍ତ ଉପହାସ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କି ହେବ ଇନ୍ଦ୍ର ହୋଇଲେ ସର୍ବ ସମ୍ପଦେ ସେ

ପ୍ରିୟସ୍ଥାନଠାରୁ ପାପୀ ନାହିଁ ମହାଦେଶେ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଯାହା ହେଲ ତୋର ମୋର ବିଚ୍ଛେଦ

ନୋହୁଲ କାହିଁକି ମୋ ଶିରଚ୍ଛେଦ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ମହା ଶବ୍ଦେ ପ୍ରବଧେ ମନ୍ଦେମନ୍ଦେ ସ୍ଥାନକୁ ବଧୁ ବାହାର

ପିଣ୍ଡାରେ ଥିଲ ପଥକ ଭାବେ ମନ୍ଦି ହେବାରୁ ହୃଦ ତାହାର

ମୁଁ ମଲି; କେଉଁ ଦୁଇରେ ବିଦେଶ କଲି

ପ୍ରିୟ ଏ ଛବିକି ନ ଦେଖିଲି । ତାକୁ ମନମଥଶରେ ଦେଲି ॥

(କେଟିବତ୍ସାଶ୍ରୟ ସୁନ୍ଦରୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଶୁଦ୍ଧନରେ ଚନ୍ଦ୍ରକରଣେ ଅମ୍ବର ହରିଲେ ଲଳରେ ବୁଡ଼ି,
 ଚଉରା ଏଡ଼େ ରୁ ରୁଚିତେ ମୋ ନେତ୍ର ପଦ୍ମକର ଘେନି ଘୋଡ଼ି ।
 ଚମ୍ପାଗୋରା ରତି ରତିଲେ ନ ସହ କଟିକି ଉତ୍ତରେ ଭିଡ଼ି,
 ଶୁଣି ଅଧର ଅଧରେ ମୋ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଓଦାବାସ ପ୍ରାୟେ ଜଡ଼ି ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ପିପ୍ପୁଡ଼ିବା ନ ଆଜି ତୋହର ଲବେ ମୋ ପାଶ ନ ଛାଡ଼ି,
 ଚନ୍ଦ୍ର କହେ ଉପଇନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ବିଦେଷ ପୃଷ୍ଠାର୍ଥ ପୋଡ଼ି ॥

(ଚମ୍ପା — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କି କଲ ବିଦି ମୋତେ ତାକୁ କି କଲ
 କପାଳେ ଏହି ଦଶା ଲେଖି ସେ ଥିଲ
 ଆହା କଳକଗୋରା
 କରାବରମନା ମୋ ପ୍ରାଣେଶ୍ୱରୀ
 କଷ୍ଟ ତ ଅନୁଭବି ନାହିଁ କିଗୋରା
 କମ୍ପା ଅକାଳି ଛାଡ଼ି ବିଦେଶ କର ॥

(ରାଧକଲ୍ୟାଣ — ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ)

ଯେ ତପସ୍ୱୀରେ ତପ ଚରି ପଞ୍ଚାଙ୍ଗ ତପତରେ ବା ହୋଇଥାଏ ଲଳି
 ସେ ସିନା ତଲେ ରାଜି ରାଜବାସୀକୁ ରାଜି କରାଇ କରେ ମଦନାଶ
 ପ୍ରାଣପ୍ରୀତି !

ଆଜବ ଯାର ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ
 ତା ଜୀବ ସିନା ଜୀବେ ଲେଖି
 ପାଖ ବେଢ଼ର ତାର “ଆଜବେଶ୍ୱରୀ” ଗର ଯା ଜିଭେ ଧାତା ନାହିଁ ଲେଖି ॥
 (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ)

କାନ୍ତା ବିନା କାନ୍ତ ପ୍ରାଣ ସ୍ୱରାବେ ବିକଳ
 ବିକଳ ଜୀବନ ମଣେ ଜଗତେ ବିଫଳ ॥

(ତପସ୍ୱୀନୀ — ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର)

ବାଣିଜ୍ୟକାରେ ବାଣିଜ୍ୟ ଛାଡ଼ିଲେ
 ପାଣିଜ ପାଣି ଭିତରେ ବୁଡ଼ିଲେ ।

ତରଣୀବିନା ନଦୀ ନୋହେ ପାରି

ତରୁଣୀ ବିନା ଯୁବାକାଳ ପରି ॥

(କୃଷ୍ଣବିଳାସ — ଚନ୍ଦ୍ରପାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ)

ପାଟି ଯାଉଛି ହୃଦୟ ଶରୀରର ବନ୍ଧନ

ଛୁଟି ଯାଉଅଛି ସବେଗେ, ଶୂନ୍ୟ ଦିଶେ ଭୁବନ ।

ଅନ୍ତର ଜଳୁଛି ମୋହର ଅବରତ ଜ୍ଵାଳାରେ

ଅବସନ୍ନ ଆସି ଯାଉଛି ବୁଝି ଶୋକ-ଅନ୍ଧାରରେ ।

ଦଶଦଶ ମୋହେ ଆଛନ୍ନ କହୁଁ ଦିଶୁ ତ ନାହିଁ

କି କରିବି ମହାଭାଗ୍ୟ ମୁଁ ବସୁଅଛି କମ୍ପାଇ ॥

(ଉତ୍ତର ରାମ ଚରିତ — ମଧୁସୂଦନ ରାଓ)

ଶୂନ୍ୟ ସଂସାର ମୋର ଶୂନ୍ୟ ସଦନ

ତୁମ୍ଭେ ଆଲିଙ୍ଗନ ମୋତେ ସ୍ତବନ

କିଏ ଦେବ ନେବ ମୋ ପ୍ରେମ-ପୀୟୂଷ

ମାରବ ହାହାକାରେ ଯିବ ଆୟୁଷ ॥

(ବିଶ୍ଵମିଳନ ଚିତ୍ର — ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ)

ଓଁ ଗୋ ପ୍ରିୟେ ! ତୋମାର ବରହେ

ନାହିଁ ଦହେ

ଯାହାର ହୃଦୟ,

କୋଆୟୁ ଆଛେ ହେନ ନରଦୟ !

(ଓମାରଖାୟାମ କବିତା — ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବ)

ଇଂରାଜୀ କବିତାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରେମର ମହତ୍ତ୍ଵ: —

O Poworful love, that in some respects
makes a beast a man, in some other
a man a beast .

(Willam Shakespeare)

Sweet to the miser are his glittering heaps
Sweet to the father is his first born's birth

But sweet still than this
Than these, than all
Is first and passionate love- i t stands alone.

(Lord Byron)

But of all delightful sounds
Of evening or of morn;
The sweetest is the voice of love
That welcomes his return.

(Robert Southey)

Ah love, let us be true
To one another; for the world which seems
To lie before us like a land or dream.

(Dover Beach – Mathew Arnold)

ମଣିବ ତାରକ ସମାନ କୁନ୍ଦକୁ କୁନ୍ଦ କୁ କୁନ୍ଦକୁ ହୋଇବ
ମଦାଳସୀ କୁନ୍ଦ ସତେ କି ମୁକୁନ୍ଦ ମୁକୁନ୍ଦ ମୁକୁନ୍ଦ ହୋଇବ
କୋକିଳ, ମହାଦୋର ଭୟ କରିବ
ମନେ ଚିନ୍ତୁଥିବ କାନନ କାନନ କାନନ ସମାନ ମଣିବ । ୨୫।

ଅନୁରୂପ—ରେ କୋକିଳ, ସେ କୁନ୍ଦକୁ (ବିଷ୍ଣୁକୁ) ତାରକ (ଉଦାର
କର୍ତ୍ତା) ସମାନ ମନେ କରିବ । କୁନ୍ଦ (କୁନ୍ଦ ଫୁଲ) ତାକୁ କୁନ୍ଦକୁ (ପ୍ରିୟଲୁ)
ପରି କୁ (ଖରପ) ହେବ । ମଦାଳସୀର କୁନ୍ଦ (ପଦ୍ମ) ମୁଖ ସତେ ସେପରି
ମୁକୁନ୍ଦ (ପାରଦ) ପରି ସ୍ପଷ୍ଟ । ସେ ମୋର ମୁକୁନ୍ଦ (ମୁକ୍ତିଦାୟିନୀ) ଓ ମୁକୁନ୍ଦ
(କୁବେର ନିଧି) ଅଟେ । ସେ ମହାଭୟରେ ଥିବ । ସେ ମନେ ମନେ କାନନ
(କ = ପୂର୍ଣ୍ଣ + ଧାନନ ଅର୍ଥାତ୍ ଦବସ) କାନନ (ଗୁହ)କୁ କାନନ (ବନ)
ପରି ମନୁଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମେ ବିଷ୍ଣୁକୁ ତାର ଉଦାରକର୍ତ୍ତା ବୋଲି
ମନେ କରିବ । କୁନ୍ଦଫୁଲକୁ ପ୍ରିୟଲୁ ପରି ଖରପ ମଣିବ । ମଦାଳସୀର

ପଦ୍ମମୁଖ ପାଉଦ ପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ଅଟେ । ସେ ମୋର ମୁକ୍ତିଦାୟିନୀ ଓ ଅମୂଲ୍ୟ ଅଟେ । ସେ ଘୋର ଭୟରେ ଦବିଯିବୁ ମନେ ମନେ ଚିନ୍ତାକରି (କାରଣ ଦିନରେ କାମତାପ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଆଏ) ତାର ଘରକୁ ବନ ପରି ମଣୁଥିବ ।

ନାରୀ ମୁକ୍ତିଦାୟିନୀ ଓ କାମଦନ୍ତାପରୁ ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତ୍ରୀ: —

କାହାକୁ ବୋଲନ୍ତି ଆରେ କୁହନ୍ତି, ରୁ ମୋର ପଞ୍ଚକୁତ ପ୍ରାଣ
କାମ ପଞ୍ଚବାଣ ମୁଣ୍ଡ ପରିତାଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ କାରଣ

କିଶୋରୀ ! କଲୁ ରୁ ଏବେ ସବୁ ବାଧା

କାମ ମଣ୍ଡଳାର୍ଦ୍ଧ ମଣ୍ଡଳ କରି ଯେ ସାରିଲ ତାର ସବୁ ସୁଧା ।

(ରସକଲ୍ଲୋଳ—ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ)

ଯୁବତୀ କଦମ୍ବ ଶୁକା ଅବଳମ୍ବ ହୋଇଲୁ ଯେବେ ନିଜର ରେ
ଯୁକ୍ତକୁ ସମ୍ଭବ ହେଉ ଅତି ନିଜ ହୋଇ ପଛେ ପଞ୍ଚଶର ରେ ॥

(କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ନନ ଚମ୍ପୁ — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ)

ଅଜ୍ଞାନା ଅନା ଅନା ବଣ ଦାସ ନାଶନା

ସେନ ବାରେ ସୁମନା ମନା

ଅସ୍ତେ ନବନା ବନା ଦୋଷେ ହେବ ନା

ବିନାଶ ମୁଁ ହେଜି ଭାବନା ବନା

ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ !

ଅପାଜ ରଙ୍ଗେ ଅନା ଅନା

ଅନଙ୍ଗ କରେ ଚେନା ଚେନା

ଅବ୍ଜହାସି ! ନାଶି ନା କି ସୁଖ ମନା ମନା —

କୁଳେ ଭାଷନା ନା ନା ନା ॥

(ଅମ୍ବିକାବିଳାସ—ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜଦେବ)

There has fallen a splendid tear,
From the passion flower at the gate,
She is coming, my dove, my dear;
She is coming, my life, my fate.

(Maud--Alfred Lord Tennyson)

ଯୋଷାମଣି ମୀନକେତନ କେତନ କେତନ କେତନ ରସାଇ
 ଯେବେ ଶୁଣିଦେବ କେତନ କେତନ କେତନ ତେବେ ମୋହଯାଇ
 କୋକିଳ, ଯତନେ ତାର ସଖୀଗଣ
 ପୁବଞ୍ଚା ଶରୀରେ କାଞ୍ଚନ କାଞ୍ଚନ କାଞ୍ଚନ କରିବେ ଲେପନ । ୨୭।

ଅନୁସ୍—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଯୋଷାମଣି ମୀନକେତନ (କନ୍ୟା)
 କେତନ (ଶରୀର) କେତନ (କାର୍ଯ୍ୟ) ଦେଖି ତାକୁ କେତନ (ନିମନ୍ତ୍ରଣ)
 କରିଥବ । ସେ କେତନ (ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ) କେତନ (ସ୍ଥାନ) ଓ କେତନ
 (ଚନ୍ଦ୍ର)କୁ ଦେଖି ମୋହ ହିବ । ତାର ସଖୀମାନେ ଯତନରେ ସେ ମୁବଞ୍ଚର
 ଶରୀରରେ କାଞ୍ଚନ (ପଦ୍ମକେଶର) କାଞ୍ଚନ (ନାଗକେଶର) ଓ କାଞ୍ଚନ
 (ଚମ୍ପା) ଚଢ଼ାଉଥିବେ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ ନାଗରାମଣି କନ୍ୟାର ଅଙ୍ଗକୁ ସଂସଦା
 ଭାବି ଭାବି (ଆଖି ଆଗରେ କନ୍ୟାର ଛୁଆ) ଓ ତାର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ (ବାଣ
 ପ୍ରହାର) ଦେଖି ତା ପ୍ରତି ବିନୀତା ହୋଇ ତାକୁ ଆରାଧନା କରୁଥିବ । ସେ
 ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ; କେଳିସ୍ଥାନ ଓ ତାର ଅଙ୍ଗରେ ଥିବା ସମ୍ପୋଗ ଚନ୍ଦ୍ରମାନ
 (ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ନକ୍ଷତ୍ର ଆଦି)କୁ ଦେଖି ମୋହ ହାଉଥିବ । ତାର ସଖୀମାନେ
 ତାର ଅଙ୍ଗରେ ପଦ୍ମକେଶର; ନାଗକେଶର ଓ ଚମ୍ପାଝରମାନ
 ଚଢ଼ାଉଥିବେ ।

ବିରହଶୀର କନ୍ୟା-ଆରାଧନା:—

ସ୍ତୁତି କରିବାକୁ ଜୀବନଧନକୁ ମଦନଦ୍ୱିଜ ଗ୍ରହବାରେ
 ସୁମନେ ନେତ୍ରପାତ୍ରୀରେ ବାରି ଭରି ସୁମୁଖୀ ବସିବୁ ଦେବାରେ
 ସାହ କୃପଣ, ସଲେଭତା ତାହା ନିବାରେ
 ସ୍ତୁତିକପୁର କାର ପର ପରତେ ହେ ଶିବ ବୋଲି ବୋଲେ ବାରେ ॥
 (ସୁରଦ୍ରାପଣଶୟ — ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ନାରାୟଣରେ ସମ୍ପୋଗ ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା:—

ଆଶ୍ରେଷ୍ଟଚନ୍ଦ୍ରନନଶକ୍ତିକାମବୋଧ-
 ଶୀଘ୍ରଦୁଃଖେୟନମନନ୍ତସୁଖସୁବୋଧମ୍ ।

ପ୍ରୀତିପ୍ରତୋଃପି ରସସ୍ବଦନମେବ କାର୍ଯ୍ୟ-
ମେବ ନିତାନ୍ତଚରୁଷାଃ ସୁଚରଂ ରମନ୍ତେ ।

(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର—ଭରତ)

ବିପକ୍ଷଚକ୍ରେନ୍ନଥନାନ୍ନଶବ୍ଦଶା-
ସ୍ତ୍ରୀବେଦିତା ବିଭ୍ରମମଣ୍ଡଳେନ ଯେ ।
ଦୃଢ଼ସ୍ୟ ଶେଷାନ୍ନବ କୁକ୍ରମସ୍ୟ ତାନ୍
ବିକଳଥନସ୍ବାନ୍ନଧିରନ୍ୟଥା ସ୍ତ୍ରୀସଃ ॥

(କବିତାର୍ଜୁନସ୍ତ୍ରୀ—ଭରତ)

କ୍ଷତ୍ରେରସଂଚେତିତ-ଦନ୍ତ-ଲବ୍ଧ୍ୟେ
ଈନ୍ଦ୍ରୋଗ-କାଳେ ଚରତେ ପ୍ରଭାତେ ।
ଅଶଙ୍କତାଃ ନ୍ୟାୟାନ୍ୟକୃତଂ ବ୍ୟଲ୍ଲବଂ
ବିସ୍ଫୋଗ-ବାହ୍ୟୋଽପି ଜନୋଽତିସ୍ବାତ୍ତ୍ଵା ॥

(ଭଟ୍ଟିକାବ୍ୟ, ୧୧ଶ ପର୍ବ)

କୁଚକଳସମ୍ବୀରାନ୍ତମୀମଜ୍ଜାନଂ ନଶାଙ୍କଂ
ସମ୍ବୁଲକଳନ୍ତୁ ମନ୍ଦଂ ମନ୍ଦମାଲେକମାନା ।
ବିନ୍ଦୁକଳବଦନଂ ମା ବାସ୍ୟ ବାଳା ଗବାକ୍ଷେ
ଚକିତକଳୁନତାଙ୍ଗୀ ସଦ୍ ସଦ୍ୟୋଃ ବିବେଶ ॥

ସ୍ବମିନୀବିଳାସ — ପଣ୍ଡିତସ୍ବଜ ଜଗନ୍ନାଥ)

କରଜକ୍ଷତ ଦଶନପାତ କୃତମଣ୍ଡଳେ ଦିଶେ
ଜାରଦଂଶନ ବିମୁସ୍ତମାନ ଅଧର ପରକାଶେ ।
କଟି ବସନ ପିନ୍ଧା ବିଧାନ ଶିଥିଳ ହୋଇ ଖସେ
କେଶର ଉପ୍ରେ କୁରଙ୍ଗୀ ପ୍ରାୟେ ଚାହିଁ ହୁ ଚଉପାଶେ ॥

(ରସକଲ୍ଲୋଳ — ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ)

କାଶର ମୁହୂର୍ତ୍ତ ନା ଆଦି ଅବସ୍ଥା:—

ଅଙ୍ଗେ ସ୍ପେଦଃ ଶ୍ଳଥନ୍ତୁଂ ଚ
କେଶବସ୍ତାଦି ସବୃତଃ ।

ଜାତେ ଚ୍ୟୁତପୁଣେ ନାରୀ।
ବରମେଛା ନ ଜାୟତେ ॥

(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର—ଭରତ)

ମୁଚ୍ଛନ୍ନାମୀଳନଂ ଶୁଷ୍କଶୋଷ୍ୟୁଦିନାଲୟଂ ସୂଚକମ୍ ॥

(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର—ଭରତ)

ମୁଚ୍ଛନ୍ନାମୀଳନଂ ଶୁଷ୍କଶୋଷ୍ୟୁଦିନାଲୟଂ ଲକ୍ଷଣମ୍ ॥

(ରତିରହସ୍ୟ)

ବରହଣୀର ଉପରୂପ:—

ଉପଚରୁର ଚରଂ ମୁଦୁଶୀତଳେ—

ଜଳଜନାଳମୁଣାଲଜଳାଦିଭ୍ୟଃ ।

ପ୍ରିୟସଖୀନିବଦ୍ଭ୍ୟଃ ସ ତଥାତମା—

ଦିବ୍ୟମବାପ ଯଥା ଲଭତେଜନାମ୍ ॥

(ନୈଷଧଚରିତ—ଶ୍ରୀହର୍ଷ)

ରମଣୀ ବିଚମ ବିଚମ ବିଚମ ଚୁହଁ ତା ଗୋଳ ହେଉଥିବ

ରଞ୍ଜିତା କାହାର ବିଚମ ବିଚମ ବିଚମ ଭାବ ତା ତେଜବ

କୋକିଳ, ରସା ଚରିବ ନଖେ ବସି

ରାମ ଅନାଇଲେ କୁସୁମ କୁସୁମ କୁସୁମରେ କର ନିବେଶି । ୧୭ ।

ଅନୁସ୍ତୁପ୍ତ — ରେ କୋକିଳ, ମୋ ରମଣୀ ବିଚମ (ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ବିଚମ (ବିଷ୍ଣୁ)
ବିଚମ (ଚରଣ)କୁ ଦେଖି ଭ୍ରମ ହେଉଥିବ । ରଞ୍ଜିତା କାହାର ବିଚମ (ଗତି)
ବିଚମ (ସାହସ) ଓ ବିଚମ (ବେଗ) ଭାବ ତାହା ତେଜବ । ସେ ନଖରେ
ଚୁମି ବିଦାରୁଥିବ । ରାମ (ତମାଳ)କୁ ଚୁହଁଲେ ସେ କୁସୁମ (ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ)
କୁସୁମ (ଫୁଲ) ଓ (ଫଳ)ରେ କର ନିବେଶି ବସିଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ; ମୋ ରମଣୀଶ୍ରେଷ୍ଠା ବିଷ୍ଣୁକୁ (ଏଠାରେ
ମୋର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି) ଓ ପଦଚକ୍ରକୁ ଦେଖି ଭ୍ରମ ହେଉଥିବ । ସେ ମନରଞ୍ଜନା
ମୋର ବିରହରେ ଅନ୍ୟ କାହାର ତା ପ୍ରତି ଗମନ, ସାହସ ଓ ଆଶ୍ରମଣ

(ଏଠାରେ ପ୍ରେମଜନିତ ଆଲିଙ୍ଗନାଦ)କୁ ଶୁଦ୍ଧ ସେ ଭ୍ରମ ତ୍ୟାଗ କରିବ । ସେ ନିଶରେ ଭ୍ରମି ବିଦାରୁଥିବ । ତମାଳବୃକ୍ଷକୁ ଦେଖିଲେ (ଶ୍ୟାମଳ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ତେରୁ) ଚକ୍ଷୁପୀଡ଼ା ଅନୁଭବ କରି ଫୁଲ (ଏଠାରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ପୂଜକୁ ଧରି ମନ୍ତ୍ର ବୋଲି କହି) ଓ ଫଳ (ଏଠାରେ ନାଶକେଳ ସଦୃଶ କୁଳ)ରେ ହସ୍ତ ଦେଇ ବସିଥିବ ।

ସ୍ୟା ରମଣୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠା:—

ତମ୍ଭା ଶ୍ୟାମା ଶିଖରିଦଶନା ପଦ୍ମବିମ୍ବାଧରୋଷୀ
ମଧ୍ୟେ କ୍ଷାମା ଚକିତହରିଣୀପ୍ରେକ୍ଷଣା ନମ୍ନନାଭଃ ।
ଶ୍ରୋଣୀଭ୍ରାତୃଦଳସରମନା ପ୍ରୋକନମ୍ । ଦ୍ରୁନାଭ୍ୟାଂ
ହା ତପ ସ୍ୟାଦ୍ ମୁବଦବିଷୟେ ସ୍ମୃତିବଦ୍ୟେବ ଧାରୁଃ ॥
(ମେଘଦୂତ — କାଳିଦାସ)

ଅଦ୍ୟାପି ତାଂ ଶିତିତଳେ ବରକାମିନୀନାମ୍
ସଦାଜୟନ୍ତରତସ୍ତା ପ୍ରଥମେ କରେଖାମ୍ ।
ସଂସାର-ନାଟକ ରସୋଦ୍ଧମ-ପାନପାତ୍ରୀଂ
କାନ୍ତାଂ ସୁରମି କୁସୁମାୟୁଧ-ବାଣଶିଳ୍ପୀମ୍ ॥
(ବୈରପଥାଶିକା — ବିଲ୍‌ହଣ)

ଅବନୀ ମଣ୍ଡଳେ ଯେତେ ଯେତେ ତରୁଣୀ
ସଦାଜୟନ୍ତର ସେ ଯେ ନାଶ-ଅଗ୍ରଣୀ ।
ଯେତେବେଳେ କରେ କାମ ସୁନ୍ଦରୀ ଲେଖା
ଆଗ କରି କାଟଇ ମୋ ପିୟାର ରେଖା ।
ଜଗତ ନାଟକ ରସେ ଅତି ରୁଚିତ
ମଣିମୟଗାତ୍ରୀ ଇଚ୍ଛା ସୁବର୍ଣ୍ଣକର ॥
(କଚ୍ଛାବତୀ — ଧନଞ୍ଜୟ ଭଟ୍ଟ)

ରସାରେ ସାର ସୁରସ ସୁରସୀ
ସଦାର ଶିଳା ସୁରସ-ସରସୀ ॥
(ଚିତ୍ରକାବ୍ୟ ବନୋଦୟ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ନବସଙ୍ଗ ନାଗକ କେଉଁ ପୁଂସ
 ବସି ଭବନା କରେ ନାଗପାଶ ।
 ବରବରନା ସାରସ-ଗମନା
 ମନ୍ଥମନ୍ଥନାକାଶ ସେ ପୁମନା ।
 ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ସ୍ଥରକଦଶନା
 ଘନାଭୁଜ ରସଦାୟୀ ମାନନା ।
 ସତ କି ପୁନ୍ଦର ଭବସରଣୀ
 ରମଣୀଙ୍କ ରତ୍ନ ସାର ତରୁଣୀ ॥

(ଚନ୍ଦ୍ରକାବ୍ୟ ବନ୍ଦୋଦୟ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବାନ୍ଧବୀ ପରା ମୋ ନାହିଁ ସୁନ୍ଦରୀ
 ବାସେ ଦେହ ସଜ ସରୋଜ ପରି ॥

(ବୈଦେହ୍ୟ ବଳାସ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କଲି ଯାହା ଦର୍ଶନ ତାହା ଲକ୍ଷକ
 କଲିଲେ ଅଛି ସେହି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ଏକ ।
 କଲି ନାହିଁ ଯାହାକୁ ସେ ବିଶ୍ୱସ୍ତକ
 କରେ ଭବନା କେହି ଏ ଏଡ଼େ ଠିକ ।

(କଳାକରୁକ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବଳି ଶୋଭା ଶୋଭା ବଳି ବଳି
 ଚଳି ହେବ କି ତା କଳି କଳି
 ଅଳିକ ନ ମାନ ଦେଖିବୁ ନୟନ
 ପଦ୍ମମଣି କରେ ଅଳି ଅଳି

ମୃଗତୃଷ୍ଣି,

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ-ସୁପ୍ତମା ଲରେ ସୃଷ୍ଟି ॥

(ଭୟରେଖା — ଗୋଲୋକଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ)

ପ୍ରଣୟିନୀ ପ୍ରଣୟୀକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାକର ତାକୁ ନଭକରେ ଓ ପରସ୍ପର ପ୍ରୀତି:—

ଯୋ ଯଦଞ୍ଜଳି ଅସ୍ୟ ତତ୍ ॥

(କଠୋପନିଷଦ)

ଦୂରେ ଥିଲେ ପାଶେ ଅଛୁ ଅବୁ ମନେ ଦେଖି

କେତେ ଦୂରେ ଚନ୍ଦ୍ର କେତେ ଦୂରେ କୁମୁଦିନୀ

ପ୍ରୀତି ଅଭେଦ ତାଙ୍କର

ଯେତେ ଦୂରେ ଥିଲେ ସେ ଯାହାର ସେ ତାହାର ॥

(ପ୍ରେମ ସୁଧାଞ୍ଜୟ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଛୁଡ଼ି ତୋତେ ଯାଇ ଧନ ପାଶବ କି ମୁହିଁ

ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଛୁଡ଼ି ଏ ଭବେ ବିଧୁ କି ବୁଝଇ

ଯହିଁ ଆସି ରୁହୁ ବାଳା

ଦିବା ନିଶି ଦେଖୁଥିବି ମୁଁ ତୋହର ଲୀଳା ॥

(କୋଶାଙ୍ଗେ—ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ)

ଯେତେ ଦୂରେ ଥିଲେ ମାନସ-ପଟଳେ

ଭାସିବ ରୁମର ଛବି

ପ୍ରଣୟ-ତୋରରେ ବନ୍ଧା ଗୋ ଯେପନ

କମଳିନୀ ସଦୃଶ ରବି ॥

(ମିଳନମାଧୁରୀ—ଦରବୀ କବି)

ପ୍ରେମଜଳିତ ଅଂଶୁମଣି ଅର୍ଥାତ୍ ଆଲିଙ୍ଗନ, ଚୁମ୍ବନ, ନିଶ୍ଚକ୍ଷତ ଓ ନାବାମୋକ୍ଷ
ଆଦି ରଚିତ ଅଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ:—

ଆଶ୍ଳେଷଂ ପ୍ରଥମଂ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍, ଦ୍ଵିତୀୟଂ ଚୁମ୍ବନଂ ତତ୍ତ୍ଵା ।

ତୃତୀୟଂ ନିଶ୍ଚକ୍ଷତଂ, ଚତୁର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶଂ ॥

ପଞ୍ଚମଂ କ୍ଷେପଣଂ ଶ୍ରୋତ୍ରଂ, ଷଷ୍ଠଂ ପ୍ରହରଣଂ ତତ୍ତ୍ଵା ।

ସପ୍ତମଂ କଣ୍ଠଗଦ୍ୟଂ, ଅଷ୍ଟମଂ ଶ୍ଵସ୍ପର୍ଶଂ ଚତୁର୍ଥଂ ॥

(ପଞ୍ଚସାୟକ — କବିଶେଖର ଜ୍ୟୋତିରାଶ୍ରମ)

ମୁହୂର୍ତ୍ତ ସ୍ଵଳନଶ୍ରେଣୀ ସୀତ୍ଵକାରଣେ ତଳଞ୍ଜିତମ୍ ।

ହୃଦ୍ଵାକ୍ଷେପେଷୁ ସ୍ଵିତଂ ନାରୀ ବାଧ୍ୟସାନ୍ନିଧ୍ୟସୁତଳମ୍ ॥

(ରତି ରହସ୍ୟ)

ଚନ୍ଦ୍ରନର ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ:—

କୁରୋ ନେତ୍ରେ ଲଳିତେ ଚ

ଚନ୍ଦ୍ରନଂ ପରିଜାତମ୍ ॥

(କାମସୂତ୍ର—ବାସ୍ୟାସୁନ)

ନେତ୍ରେ କଣ୍ଠେ କପୋଳେ ଚ, ହୃଦ ପାର୍ଶ୍ଵସ୍ତେଷି ଚ

ଶ୍ରୀବାସ୍ୟାଂ ନାଭିଦେଶେ ଚ କାମୀ ଚନ୍ଦ୍ରନି କାମିନୀମ୍ ॥

(ରତିମଞ୍ଜରୀ—ଜୟଦେବ)

ଶୂନ୍ୟଂ ବାସଗୃହଂ ବିଲେକ୍ୟ ଶୟନାଦୁତ୍ଥାୟ କଂଚିଜ୍ଜନେ

ନିଦ୍ରାବ୍ୟାଜମୁପଗତସ୍ୟ ହରିରଂ ନବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ପଞ୍ଚମୁଖମ୍ ।

ବିଶିଷ୍ୟଂ ପରିଚକ୍ଷୁର୍ଯ୍ୟ ଜାତପୁଲକାମାଲେକ୍ୟ ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳୀଂ

ଲଜ୍ଜାନମ୍ପ୍ରମୁଖୀ ପ୍ରିୟେଣ ହସତା ବାଳା ଚରଂ ଚୁମ୍ବିତା ॥

(ଅମରୁଗଚକ—କବି ଅମରୁ)

ସୁରତକାଳରେ ନାବାମୋକ୍ଷର ସାର୍ଥକତା:—

କାନ୍ତେ ତଳ୍ଲମୁପାଗତେ ଶିଥିଳିତା ନାବା ସ୍ଵପ୍ନଂ ବନିନୀଦ୍—

ବାସୋ ବିଶ୍ଳଥମେଶଳାବୁଶଧୂତଂ କଷ୍ଟନ୍ନିତମୁଷ୍ଟିତମ୍ ।

ଏତାବତ୍ ସପ୍ତି ! ବେଦ୍ କେବଳମହଂ ତସ୍ୟାଞ୍ଜୟତ୍ତେ ସୁନଃ

କୋଽସୌ କାସ୍ମି ରତଂ ଚ ଜାତୁଶିମିତି ସ୍ଵଲ୍ପାପି ମେ ନ ସ୍ମୃତିଃ ॥

(ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର—ଭରତ)

ଅବିଦିତସୁଖଦୁଃଖଂ ନିର୍ଭୁଂଶଂ ବସ୍ତୁ କିଞ୍ଚିତ୍

ଜଡ଼ମଦିଗହ୍ନ କଷ୍ଟିତ୍ ମୋକ୍ଷ ଇତ୍ୟାଚିତକ୍ଷେ ।

ମମ ରୁ ମତମନଞ୍ଜସ୍ଵେରତାରୁଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣନ୍—

ମଦକଳମଦରାକ୍ଷୀନାବମୋକ୍ଷୋ ହି ମୋକ୍ଷଃ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରରସାବଳୀ—କାଳିଦାସ)

ଓଷାନ୍ତଂ ସୁରଫଳେଣ ବିଚଳିତଃ କୁପୋଦରେ ମସ୍ତ୍ୟବଦ୍—

ଧର୍ମିକଃ କୁସୁମାକୁଳୋ ବିଗଳତି ପ୍ରାପ୍ନୋତି ବନ୍ଧଂ ସୁନଃ ।

ପ୍ରଜ୍ଜନ୍ନୌ ବ୍ରଜତଃ ପ୍ରନୌ ପ୍ରକଟତାଂ ଶ୍ରୋଣୀଟଂ ଦୃଶ୍ୟତେ

ନାବା ଚ ସ୍ଵଳତି ସ୍ଥିତାପି ସ୍ମୃତୁଃ କାମେଜିତେ ଘୋଷିତାମ୍ ॥

(ରତିରହସ୍ୟ)

ନାଭେମୁଁଲକୁଶେଦରପ୍ରକଟନବ୍ୟାଜେନ ଯଦଃସପିତା°
 ହାକାଞ୍ଚଃ ମୁଦୁଶ୍ଚକ୍ଷଣଂ ସ୍ଥଳିତତା ନାବାନବନ୍ଧ୍ୟା ଚ ।
 କେଶତ୍ରଂଶନସଂସମୌ ଚ କମିଭୂମିଂତ୍ରାଦସଦର୍ଶନୈଃ
 ସୌଭାଗ୍ୟାଦ୍ଭୁବପ୍ରଶସ୍ତିକଥନେପ୍ରତ୍ଯାନୁଭାଗାଞ୍ଜିତମ୍ ॥

(ରସିକସଂହ୍ରାଦଃ)

ମୋକ୍ଷ କରିଦିଏ ବେନ ଶରୀର
 ମୋକ୍ଷ ଏ ନିବଡ଼େ ଭାବନା କର
 ସୁରାଣ ଏ ବୋଲି ନ'କର ତର
 ପାଣିନି ବାକ୍ୟେ କରିବ ଭାବର

ଜଡ଼ିଛନ୍ତି ଅତିରେକେ

ପଡ଼ିଛନ୍ତି ବାସ୍ତବ୍ୟୁନ ଶାସ୍ତ୍ର ଯେଉଁ ତଡ଼ିତାଙ୍ଗୀ-ଉପାସିକେ ॥

(ପ୍ରବନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର—ସଦୁପମଣି)

ବରହଣୀ ନଖରେ ଭୂମି ତରେ: —

ବରହଣୀ ନଖେ ଚିରେନା ଧରଣୀ

ସେ ଚରରେ କଣ ନ ଥାଏ ଭାଷା

ସେ ଭାଷାଟି କଣ ସତରେ ନାରବ

ପ୍ରକାଶ କରେ ନା ପ୍ରଶସ୍ତ-ଆଶା ॥

(ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ - ଜୟକୃଷ୍ଣ ପଞ୍ଚନାୟକ)

ନାରିକେଳ ସହ କୃତର ସାଦୃଶ୍ୟ : —

ଭଲ ଜାଣୁ ମଣି ରମଣୀରତନ ପଦ୍ମଚୂଡ଼ ଦେଇ ମୋ କର,

ମୋତେ ବୋଇଲି ଏହା ଚନ୍ଦ୍ର କର;

ମୁଁ ବୋଇଲି ଯୁବାକାଳୁଁ ଜାଣିଅଛି ନାରିକେଳ ଚନ୍ଦ୍ରବାର

ରେ ମଧୁପ !

ମୋହ ଗତି ଜାଣି ଶିର ନୁଆଇଁ

ନାସା ପୃଥାକୁ ଅଳପ ଫୁଲଇ

କେନ୍ଦ୍ର କାହା ବୋଲି ପାଲିବକି ଆଉ ବୋଇଲି ଗେହ୍ଲାଇ ହୋଇ

ରେ ମଧୁପ !

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଲଲାବିକାଶିନୀ ଗଉର ଗଉର ଗଉର ପରାଏ ମଣିବ
 ଲଳିତ ଗଉରୀ ଗଉରୀ ଗଉରୀ ଅନୁବରତରେ ଗୁଣିବ
 କୋକିଳ, ଲୟୁଥିବ ତାର ମୋ ତହିଁ
 ଲବଣ୍ୟ ଅଧର ଗଉର ଗଉର ଗଉର ହୋଇଥିବ ନେତ୍ରି ॥ ୨୮ ॥

ଅନୁସ୍ତୁପ — ରେ କୋକିଳ, ମୋ ଲଲାବିକାଶିନୀ ମୋ ଗଉର (ଆଦର)
 ଓ ଗଉର (ସ୍ନେହ)କୁ ଗଉର (ଗୌରବ) ମନେ କରେ । ଲଳିତ (ସୁନ୍ଦର)
 ଗଉରୀ (ଗୋରୁଚନ୍ଦା) ଗଉରୀ (ଗଉରୁଜୀ) ସ୍ବଦା ଗଉରୀ (ପାଟଣା)କୁ
 ଗୁଣିବ (ସୁମରଣା କରିବ) । ମୋ ପ୍ରତି ତାର ଲୟ ଥିବ । ତାର ଲବଣ୍ୟ
 ଅଧର ଗଉର (ସମ୍ମାନ ଏଠାରେ ପ୍ରଶଂସନାସ୍ବ) ନ ହୋଇ ଗଉର (ଫିକା)
 ଓ ଗଉର (ଚେତନାଶୂନ୍ୟ) ହୋଇଥିବ ।

ଅର୍ଥ — ରେ କୋକିଳ, ସେ ଲଲାପ୍ରକାଶପ୍ରସାଣା ରାଧା ମୋରୁ ଆଦର
 ଓ ସ୍ନେହକୁ ଗୌରବ ମନେ କରେ । ସେ ସୁନ୍ଦରୀ ଗୋରୁଚନ୍ଦା ଜିତ ଗୋରୁ
 ସ୍ବର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ ସ୍ବଦା ପାଟଣାକୁ ସୁମରଣ କରୁଥିବ । ତାର ଲୟ ମୋ ଠାରେ
 ଥିବ । ତାର ସୁନ୍ଦର ଓ ପ୍ରଶଂସନାସ୍ବ ବଦନ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିରହଦୁଃଖରେ
 ପାଣ୍ଡୁର ଦେଖାଯାଉଥିବ ଓ ତାର ଚେତନା ଲେପ ହୋଇଥିବ ।

ରାଧା ଗୌରବର୍ଣ୍ଣା ଓ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ : —

ହରହରୀ ସାଲଲତେବ ଜଙ୍ଗମା

ରୂପା ଦବଃ ସ୍ଥାପ୍ନୁରୂପାଃଚରପ୍ରଭା ॥

(ଭକ୍ତିକାବ୍ୟ)

କମିତ୍ତଃ କଂ ପଦଂ କମ୍ବୁ ମୁକୁରବମ୍ବଂ କମ୍ବୁ ମୁଖଂ
 କମବ୍ଜେ କଂ ମୀନୌ କମ୍ବୁ ମଦନବାଣୌ କମ୍ବୁ ଦୃଶୌ ।
 ଖଗୌ ବା ଗୁଞ୍ଜୌ ବା କନକକଲଗୌ ବା କମ୍ବୁକୁଟୌ
 ତଡ଼ିତ୍ ବା ତାରା ବା କନକଲତା ବା କମବଳା ॥

(ସୁଭାଷିତରତ୍ନଭାଣ୍ଡାଗାର)

ପ୍ରାଣବାନ୍ଧବୀ ଦିନେ ପ୍ରାଣଶ ପରେ
କର ଦେଇଣ ଥିଲ ଥୋରହସ୍ତରେ
ସେ ମୋ କନକଗୋଷ୍ଠୀ
ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ତାହାର ଶୋଭାଗୁରୁଷୀ ॥

(କବିତା — ନୀଳବନ୍ଧୁ ଭଞ୍ଜ)

ବିଗ୍ରହକାନ୍ତି କି ଝଟକନ୍ତି କନକ ଅନାଇଲ
ବାନ ବଢ଼ାଇ ଅଗ୍ନିରେ ଦାହଣିଲେ କପାଇ ହେଲ ॥
(ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଲବଣୀ ଶିଶୁପତ୍ର କୋମଳ ନେଇ ଦେହେ
ବଦ୍ୟ ହେମ ତମାକାନ୍ତି ହରିକାନ୍ତି ଦେହେ ॥
(ରସିକହାରାବଳୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଉଷ ଦେଲେ ପୀତାମ୍ବୁକୁ ଉରୁପରିକି ଝୁଇ
ପିର ନିତମ୍ବିନୀ ନିବିଡ଼େ ନୀଳବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧି ।
ତୋର ହୋଇଲ ଗୋଷ୍ଠୀ ଦେହ ଆଲିଙ୍ଗନକୁ ପାଇ
ଧଡ଼ି ନ ଥିଲ ଶାଢ଼ୀଧଳ ପରି ଦିଶିଲା ନାହିଁ ॥
(ଲବଣୀବନ୍ଧୁ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ସର୍ପପୁରେ ଯାଇ ପବିତ୍ର କହୁଲ ମହାକାତ ହେମ-ମଞ୍ଜୁଷା
ସୁଗନ୍ଧବତୀ ସୁଇଚ୍ଛାରେ ତଳିତ ପତ୍ରାବଳୀରେ କି ମାଧୁରୀ
ସଫାରି, ତହିଁ ପୁଣି ଫଳ ଏତେକ
ସବେରୁହ ଚମ୍ପା କୁମୁଦ ପାଟଳୀ ନିଆଳୀ ଶିଶୁପ ଅଶୋକ ।
ସଫଳ ଆମ୍ବ ତାଳମ୍ବ ବମ୍ବ ଦ୍ରାକ୍ଷା ଚୁମ୍ବୀ ନାରଙ୍ଗ ମାଗୁଲଙ୍ଗ
ସାରଙ୍ଗ ଖଣ୍ଡନ ଚକୋର ମୟୂର ହଂସ କପୋତ ଶୁକ ସଙ୍ଗ
ସୁସାବେ, ମହା ଅଭିଭୁତ କଥା ଏହୁ
ସପତକାତି ଫୁଲ ଫଳ ଲଢ଼ିକା ଏକା ଲଢ଼ାକେ ଶୁଣ ନାହିଁ ॥
(ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ରସାଣିଲ ହାଟକ

ପର କାନ୍ତ ଝଟକ

ଛବି କି ନିକ ଅପସର ସର ରେ,

ରଖିଲ ମନ ବିମ୍ବାଧର ଧର ରେ ॥

(ରସପଞ୍ଚକ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ରାଧା ପର ରାଧା ସିନାରେ ସଙ୍ଗାତ

ରାଧା ପର ରାଧା ସିନା

ପ୍ରିୟ ମାତରକେ ଅଛନ୍ତି ଯେତେକ

ସବେ ପିତଳ ସେ ସୁନା ॥

(ରାମାଳକୃଷ୍ଣ ପଦ୍ୟାବଳୀ)

ସହଜେ ପୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୌବନ ହେଲ ଯୋଗ୍ୟ ରସାଣ

ରୂପାସର ହେଲ ରୂପସୀ ଶଷ୍ଠ ଅମାସ ବାଣ ॥

(ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ — ରାଧାନାଥ ରାୟ)

ଅପ୍ସର ନନ୍ଦକ

ଏ ସୁନ୍ଦରୀ ବୃନ୍ଦେ

ଝଟକ-ହାଟକ-ଗୋରା

ଶୋଭାସ୍ବର୍ଗର —

ଦଶ ପ୍ରାୟ ଦଳେ

ସିନା ଏ ରଜ-କଶୋରୀ ॥

(ଯଯାତି — ରାଧାନାଥ ରାୟ)

ସବୁଥଲେ ଲେକେ

ଦେଖି ସେ ରୂପସୀ-

ମୌଳିମଣି-ରୂପ-ପ୍ରଭ

ଶୋଭା ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସେ

ସତର୍କେ ବରଷ

ଉତ୍ତାରିବୁ ତାଲି ଅବା ॥

(ଶଶିପ୍ରଭ — ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି)

କନକ-ବରମା

କନକିତ ଅଙ୍ଗ

ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ କନକର ପ୍ରଭ

କନକେ ମଣ୍ଡିତ

ହେଲ ପ୍ରାୟ ଦଶେ

ଅମର-ଅମର-ସଭା ॥

(ମୋହନ — ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି)

ରୂପେ ଥିଲ ରମ୍ଭା ସମ, ଗୌରକାନ୍ତ, ଶୁଦ୍ଧନୟନା
 କ୍ଷୀଣକଟି, କମ୍ପୁରୀବା, ତଳୀ, ସୁଦ୍ରୁ ବୁରଚନ୍ଦ୍ରାନନା
 ଶିଶୁପତ୍ନୀକୋଳଗାତ୍ରୀ, ବିଦ୍ୟୁତପ୍ରସ୍ଥ, ପଦ୍ମବିମ୍ବାଧର
 ଆରୁଣ୍ୟଲମ୍ବିତକେଶୀ, ଗର୍ଭାଳସାମଳଗମନା ॥

(ତଳିତଶୂଳ — ଦରଦାକବ)

ବିରହଶୀର ଅଙ୍ଗରେ ପାଣ୍ଡୁ ରତା:—

କି ପ୍ରାପ୍ତବନ୍ଧାଦୟମଧୁରାମଳପ୍ରମାଦୁତସହସ୍ରନେତ୍ରଃ
 ଶତ୍ୟାଶ୍ଚିରଂ ପାଣ୍ଡୁ କପୋଳଲମ୍ବାନ୍ମହାରଣ୍ୟାନଳକାଂଶୁନାର ॥

(ରଘୁବଂଶ — କାଳିଦାସ)

ତନୁନି ପାଣ୍ଡୁନି ସମାନ୍ତରାଶି ମୁଦୁମୁର୍ଦ୍ଧ୍ନିମୁଣ୍ଡତପୁରାଣି
 ଅଜାନ୍ୟନଞ୍ଜଃ ପ୍ରମଦାଜନସ୍ୟ କରୋତ ଲବଣ୍ୟସସମୁମାଣି ॥

(ରଘୁସହସ୍ରାର — କାଳିଦାସ)

କ୍ଷାମକ୍ଷାମକପୋଳମାନନମୁରଃ କାଠିନ୍ୟମୁକ୍ରନ୍ତନଂ
 ମଧ୍ୟଃକ୍ଳାନ୍ତତରଃ ପ୍ରକାମବନତାବସୌ ଛବିପାଣ୍ଡୁରା ।
 ଶୋଭାଂସ ପ୍ରେସ୍ତଦର୍ଶନାତ ମଦନକୁଞ୍ଜେସ୍ତମାଲକ୍ୟତେ
 ପତ୍ରାଶାମିବ ଶୋଷଣେନ ମରୁତା ସ୍ପଷ୍ଟା ଲତା ମାଧବା ॥
 (ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶାକୁନ୍ତଳ — କାଳିଦାସ)

ନନୁଂ ତସ୍ୟାଃ ପ୍ରବଳରୁଦତୋଽନୁନେତ୍ରଂ ପ୍ରିୟାୟାଃ
 ନିଶ୍ଵାସାନାମଶିଶିରତସ୍ତେ ଭିନ୍ନବର୍ଣ୍ଣାଧରୋଷ୍ଠମ୍ ॥

(ମେଘଦୂତ — କାଳିଦାସ)

କିଂ କୃପାପି ତବ ନାସ୍ତି କାନ୍ତୟା
 ପାଣ୍ଡୁଗଣ୍ଡପତିତାଳକାନ୍ତୟା ।
 ଶୋକସାଗରଜଳେଽଦ୍ୟ ପାତିତାମ୍
 ହୃଦ୍ଭୁଣ୍ଡସ୍ତୁରଶମେବ ପାତି ତାମ୍ ॥

(ସମକଳାବ୍ୟ — ଘଟକର୍ପର)

ହୁମବିସରବିଶିଷ୍ଟାମ୍ବୋଜରୁକ୍ଷାନନଗ୍ରୀଃ
 ସୁରମରୁଦପରଜ୍ୟଦ୍ବନ୍ଧୁଜାବୋପମୋଷ୍ଠୀ ।

ଅଦହର ଶରଦକୌଶୁଣ୍ଠିକେନ୍ଦ୍ରୀବରାଣୀ

ତବ ବିରହପଥେ ଶ୍ରୀପାଦାଦ୍‌ବିଶାଖା ॥

(ଉତ୍କଳମାଳମଣି — ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ଆବରୁତା ଯଦବଧି ମଧୁସୂଦନ ନୟନୋଃ

କାନ୍ତଃ କାଚନ୍ଦିଶିଳନୟନାକର୍ଷଣେ କର୍ମସଞ୍ଜା ।

ଶ୍ଵାସୋ ଦୀର୍ଘସ୍ତବଧି ମୁଖେ ପାଣ୍ଡିମା ଗଣ୍ଡପୁରେ

ଶୂନ୍ୟା ବୃତ୍ତିଃ କୁଳ ସୁନାଦୃଶଂ ଚେତସି ପ୍ରାଦୁରସୀତ୍ ॥

(ରସଗଙ୍ଗାଧର — ପଣ୍ଡିତସ୍ଵଜ ଜଗନ୍ନାଥ)

ଦରଦଳିତହୃଦୟାଗ୍ରହେ ଗୌରେ ଶରୀରେ

ସ୍ଫୁରିତ ବିରହଜନ୍ମା କୋଃପ୍ୟୟଂ ପାଣ୍ଡୁରାବତଃ ।

ବଳିତ ସତ ହି ଯା ନ୍ୟାସଂ ମାବର୍ତ୍ତୀ ହେମ୍ନା

ରଜତମିବ ମୃଗାକ୍ଷୀଃ କଳ୍ପିତାନ୍ୟଙ୍ଗକାଳି ॥

(ସୁବିଷିତ — ଗୁଣସ୍ଵାମୀ)

କୃଷ୍ଣବିରହକୃତ୍ତରେ କେ ଦେହ କାଶି ପାଣ୍ଡୁର କର

କେଶବସନ ମଳିନ ଦାନ ମନରେ ଅଛି ଧର ।

କର ଦୂଷଣ ଅଙ୍ଗରୂପଣ ବହୁଳ ନାହିଁ ଅଙ୍ଗେ

କୁରସି ପ୍ରାୟ ଝୁରଇ ଭୟ ପାଇବାରୁ ଅନଙ୍ଗେ ॥

(ରସକଲ୍ଲୋଳ — ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ)

ମମ ଧନର ଏସନ ପରସନ ତସିଲ କର ଦରଶନ

ତଳ ତଳପ କରଣ ହୃତ ସତ କଳିକାସଜଳ ନୟନ

ଜଳଦ ! ସତ ଏ ଯଶ ଅରଜନ

ଦହ କନକ ଚହନ ବଚନର ରଜତ ସମ ଅସତନ ॥

(ଅବନାରସତରଙ୍ଗ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଅନେକ ଦହକ କନକ ଗଉରୀ ତନ୍ମୁ ଧୂସର ଦଶିଲ ନି,

ରସାଳସା ରସା ଦରପଣ ଦରି ଦରପଣରୁ ରସିଲ ନି,

ନବନାଗରୀଃ ଶିବ ଶିବ ତ ଘୋଷିଲ ନି,

ଗିରିଦରୀ ସରି ସୁରୀ କି ବିରୁଦି କରକେ ମସା ଚଷିଲ ନି,

(ବିଦ୍ୟେଚନ୍ଦ୍ରାମଣି — ଅଭିମନ୍ୟୁ)

ଆହା କି ବିବଶା ଶଞ୍ଜରୀଟି ଦୃଶା
 ଅବଳା ମଳିନା କୃଶା
 ଦବସ ପାଣ୍ଡୁର ଚନ୍ଦ୍ରକଳା କବା
 କୁହେଲିକାମସ ଉଷା ॥
 (ଇନ୍ଦୁମତୀ—ଅପର୍ଣ୍ଣ ।

ଏକେତ ବସନ୍ତ ପ୍ରକୋପ ଟାଣି
 ତା ସଙ୍ଗେ ଚାଣି ଏ ମନ୍ଦନ ବାଣି
 ଦେଖ ଦେଖ ପ୍ରମଦାର ଅବସ୍ଥା
 ପାଣ୍ଡୁଚର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗ ଲଭିବା ତଥା
 ଅଳସେ ମାରଇ ହାତ,
 ଫୁଟି ଉଠେ ଅଙ୍ଗ ଲବଣ୍ୟ ତରଙ୍ଗ ସରୋବରେ ଯଥା ଗୁଳ ॥
 (ରତ୍ନସିଂହାର—ଦରଦାକବି)

ଧୂସରଶ୍ରେଣ୍ଡେ ପ୍ରିୟାର ମଣ୍ଡେ ଅଳକାରୁକ୍ଷ କେଶ
 ତେବେ ହେଁ କାନ୍ତ ନୋହୁଛୁ ଭ୍ରାନ୍ତ ନାହିଁକି ଦୃଷ୍ଟି ଲେଖ
 ଶୋକ-ଅର୍ଣ୍ଣବ-ବାରି-
 ମଞ୍ଜିତା ତାକୁ ରକ୍ଷା କରିଛୁ ତୁମ୍ଭ ଧୁରୁଣାବଳୀ ॥
 (ଅଞ୍ଜଳି—ଦରଦାକବି)

Fair was the morn,
 When the fair queen of love,
 Paler for sorrow than
 Her milk-white dove.
 (The passionate pilgrim—William
 Shakespeare)

ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ଗୁହଁ ଥିବ ହରିଣ ହରିଣ ହରିଣ-ନୟନୀ
 ବିନ୍ଦବ ବିଶିଖ ବିଶିଖ କୁମୁଦ କୁମୁଦ ଶର ରୋଷ ଘେନି
 କୋକିଳ, ବାଣୀ ନ ଶୁଭବ ତାହାର
 ବଡ଼ ଦୁଃଖେ ରହିଥିବ ବନ୍ଧୁ ଖାବ ବନ୍ଧୁ ଖାବକିତଅଧରା । ୨୯।

ଅନ୍ୟ—ରେ କୋକିଳ, ସେ ହରିଣ (ମୁଗ) ନୟନ ବ୍ୟଥା ପାଇ
ହରିଣ (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ଓ ହରିଣ (ଶିବଙ୍କୁ) ଚାହିଁ ଥିବ । ବଶିଷ୍ଠ (ଶିଖାରହୃତ ଅର୍ଥାତ୍)
ଅଗ୍ନିମୟ ନ ହୋଇ କୋମଳ) ବଶିଷ୍ଠ (ଶର) କୁମୁଦ (କର୍ମ) — କର୍ମର
ଫଳର ସେପରେ ବନ୍ଧିଲେ ତାକୁ କୁମୁଦ (ସର୍ପ) ପରି ଲଗିବ । ତାର
ଚେତନା ଲେପ ହୁଅନ୍ତେ ଆଉ ତା କଥା ଶୁଭିବ ନାହିଁ । ସେ ବନ୍ଧୁଜୀବ
(ବଧୂଲ୍ୟୁଲ) ଜିତ ଅଧିକ ବନ୍ଧୁ (ବାନ୍ଧବୀ)ର ଜୀବ (ପ୍ରାଣ) ବଡ଼ ଦୁଃଖରେ
ଥିବ ।

ଅର୍ଥ — ରେ କୋକିଳ, ସେ ମୁଗନୟନ କାମତାପନାଶାର୍ଥେ ସର୍ବଦା
ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ (ଦିବସରେ କାମ ତାପ ଦ୍ରାଘ) ଓ ଶିବଙ୍କୁ (କର୍ମପଳ୍ଲୀଳାରୁ ରକ୍ଷା
ପାଇବା ଲାଗି) ଚିନ୍ତା କରୁଥିବ । ଫଳରାଧ୍ୟାୟ କର୍ମର ଜାଲୋତ୍ପଳ ଶର
ତାକୁ ସର୍ପ ପରି ବୋଧ ହେବ । ତାର ଚେତନା ଲେପ ପାଇଥିବାରୁ ତା କଥା
ଆଉ ଶୁଭିବ ନାହିଁ । ସେ ବଧୂଲ୍ୟୁଲଜିଣାଅଧିକ ବାନ୍ଧବୀର ପ୍ରାଣ ବଡ଼
ଦୁଃଖରେ ଥିବ ।

ବରହଣୀର ଚେତନା ଲେପ:—

ଜନବିଘ୍ନନ ବିଧବଶେ ତାହା କୃଷାୟା ଚାହିଁ

ମୂର୍ଖିକ ଶ୍ରୁତିକ ତାକଲ କହୁ ଚେତନା ନାହିଁ ।

(କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କୃଷ୍ଣର ଦେହେ ଦେଇ ମନ । କ୍ଷଣ କ୍ଷଣକେ ଅଚେତନ ॥

ସଦୃଶ ନ ପାରି କାମସର । କେନି ଲେଚନ କଲା ସ୍ଥିର ॥

(ଶ୍ରୀମଦଭଗବତ — ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ)

ବରହଣୀର ଦୁଃଖ ସୁରଣକରି ବରହଣୀ ଚିନ୍ତା:—

ପ୍ରସ୍ଥାନଂ ବଳୟୋକ୍ତଂ ପ୍ରିୟସଂକ୍ଷେପେରକ୍ରମଂ ଗତଂ

ଧୃତ୍ୱା ନ କ୍ଷଣମାସିତଂ ବ୍ୟବସିତଂ ଚିତ୍ତେନ ଗନ୍ତୁଂ ପୁରମ୍ ।

ଯାତୁଂ ନିଶ୍ଚିତଚେତସି ପ୍ରିୟତମେ ସର୍ବେ ମମ ପ୍ରସ୍ଥିତାଃ

ଗନ୍ତବ୍ୟେ ସତ ଜୀବତି ପ୍ରିୟସୁହୃତ୍ୱାର୍ଥଃ କମ୍ ତ୍ୟଜ୍ୟତେ ।

(ଅମର ଶତକ — କବି ଅମର)

ବାଲା ଦୁଃଖେ ଦୁଃଖୀ ବାଲା ସୁଖେ ସୁଖୀ
 ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରେ ମୁହିଁ
 ମୋ ଆତ୍ମା ଘେନି ଜାଇ ଆଉ ପଛେ
 ଶରଦ-ଚନ୍ଦ୍ରମା-ମୁଖି ॥
 (ଲବଣାବଣ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଜାଣିଲି କେବଳ ମୋତେ ଏକା ପୀଡ଼ା
 ଦେଉନାହିଁ ଫୁଲଗର
 ସେହି ଫୁଲଗରେ ମୋର ପ୍ରାଣେଶ୍ୱରୀ
 ତନ୍ମୁ କୁ କରେ ଜର୍ଜର ॥

ଶକଳ କରବ ଯମକ ଯମକ ଯମକ ଅଳିପୁତ ସ୍ୱରେ
 ଶୋଇ ନ ଥିବ ସେ ପଲକେ ପଲକେ ମୋର କେଳିପୁଣି ମନରେ
 କୋକିଳ, ଶଶିକଳା ପ୍ରାୟ ହେବଣି
 ଶ୍ରବଣେ ପୁଣି ସେ ଅଳପକ ଅଳପକ ଅଳପକ ମୋ ଧନା । ୩୦ ।

ଅନୁସ୍ — ରେ କୋକିଳ, ଅଳିପୁତ (ଭ୍ରମର ଶିଶୁ)ର ଯମକ (ଆଡ଼ମ୍ବର)
 ଯମକ (କର୍ଣ୍ଣସୁଖକର) ସ୍ୱରରେ ସେ ଶକଳ (ବାସନା)କୁ ଯମକ (ସଂଯମ)
 କରିବ । ସେ ମୋ କେଳି ପୁଣି (ମନେ ପକାଇ) ପଲକେ (ମୁହୂର୍ତ୍ତେ)
 ପଲକେ (ପଲଙ୍କରେ) ଶୋଇ ନ ଥିବ । କର୍ଣ୍ଣରେ ସେ ମୋର ବଶୀନ ଦ
 ଅଳ୍ପକ (ଧୀରେ) ଅଳ୍ପକ (ଅଳ୍ପମାତ୍ରାରେ) ଶୁଣି ବିରହଚିନ୍ତାରେ ଶଶିକଳା
 ପ୍ରାୟ ଶ୍ରୀଶ ହେବଣି ।

ଅର୍ଥ — ରେ କୋକିଳ, ଭ୍ରମରର ଆଡ଼ମ୍ବରପୁଣି ଓ କର୍ଣ୍ଣସୁଖକର
 ସ୍ୱରକୁ ଶୁଣି ସେ ତାର କାମପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ସଂଯମ କରିବ । ସେ ମୋର କଥା
 ଚିନ୍ତା କର ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ହେଲେ ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇ ନ ଥିବ । କର୍ଣ୍ଣରେ ସେ
 ମୋର ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଓ ଧୀର ବଶୀସନକୁ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ଶୁଣି ମୋ ଚିନ୍ତାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା
 ପରି ଶ୍ରୀଶ ହେବଣି ॥

ବ୍ରମର ଗୁଞ୍ଜନରେ ବିରହଣୀର ଅବସ୍ଥା: —

ମଉଦ୍ବିରେଷ-ପରତମ୍ବୁ ଡ-ଶ୍ବବୁଦ୍ବୁଷା
ମନ୍ଦାନିଳାକୁଳିତ-ନମ୍ର-ମୁଦୁ-ପ୍ରକାଳାଃ
କୁବନ୍ଧ କାମିମନସାଂ ସହସୋଽସୁକୃତଂ
ଚୂଡ଼ାଭିରାମକଳିକାଃ ସମବେଷ୍ୟମାଣାଃ ।

(ରତ୍ନସଂହାର—କାଳିଦାସ)

କୁହୃତ କବଳ ଘନ ପୁସ୍ୟ ରୁଚରର
କୃସ୍ତମ କଳରେ ବିହରନ୍ତି ମଧୁକର ।
ହୋନ୍ତେ ସବୁର ଶରୀର ଯିବ ଫାଟି
ସଫାର ନିମନ୍ତେ ତଳକୁ କଳା ଦୃଷ୍ଟି ॥

(ମହାଭରତ—ସାରଳାଦାସ)

ରୁହିଲେ ଅଳି ଅଳି ମାଳତୀ ଆଳି ଆଳି
ଦମ୍ଭକୁ ନ ସମ୍ଭାଳି ଝଲି
ଜ୍ଞାନ କଟାଳି ଟାଳି ପ୍ରେମକୁଶଳୀ ଶଳୀ
ମୁଖେ ଦେବ ବକାଳି କାଳି
ହେ ଜଳଧର !

ହେଲ ବିରହ ବଳି ବଳି
ଥବେ ସଜନୀ ପାଳି ପାଳି
ସେବ ମୁଁ ଶୁଳୀ ଶୁଳୀ ଲଭି ରସାଳୀ ଶାଳୀ
ଦେଲି ଏ ଦୁଃଖ ଭଳି ଭଳି ॥

(ରସିକ ହାରାବଳୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ନନ୍ଦା କରୁଥାଇ ଫୁଲ ବ୍ରମର ପ୍ରୀତିକି
ମୁଁ ବୋଲଇ ଯାଇଁ ଯେବେ ଶ୍ରବଣ କରକି ॥

(ରସଲେଖା—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ମଧୁପ ଝଙ୍କାର ଶ୍ରବଣେ ଶୁଣି
ମର ମର ବୋଲେ କେଉଁ ରମଣୀ

ମଧୁପ ଶଠ ପୁଷ୍କର ଦେଖାଇ
ମହା କୁଟିଳ ପଣ ପୋଡ଼ିଯାଇ
ମରୁଛୁ ଗରଜି
ମଦୁରୁ ମାନ ଉପାୟ ସରଜି ॥

(ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି—ଅଭିମନ୍ୟୁ)

ମୁକୁଳେ ସହକାର ସୁଶୋଭନ
ମଉଥଳି ତୁମ୍ଭେ ତାର ବଦନ
ମୁକୁ ମନ୍ଦବାତେ ପଶ୍ଚିବରଜି
ଦୋଳନ୍ତି କେଶନ ଦେଖ ଗୋ ଆଜି
ଦେଖି ଏ ଶୋଭା ସମ୍ପଦ,
କାମିନୀ ହୃଦୟେ ଜଗେ କାମବୃତ୍ତି
ଆସଇ ତାର ବିପଦ ॥

(ରତ୍ନ ସହାର—ଦରଦା କବି)

ଫୁଲ ଖିଲେ ଗୁଳା ନିର୍ମୁଳ ତୋଳେ
ବେସୁଧ ଭବର କ୍ୟା ବୋଲେ ?
ରୁନ୍ ରୁନ୍ ରୁନ୍,

ପ୍ୟାର ଜା ଶତ ନ ଭୁଲି
ମୋ ଭବର ତୁ ଫୁଲ ॥

(ଉଦ୍ୟ କେ ପ୍ରେମଗୀତ — ଅବଦୁଲ ମଜିଦ୍ ଭକ୍ତୀ)

ବଶୀଧୁନି ଶ୍ରବଣରେ ବରହଣୀ ରାଧାର ଅବସ୍ଥା:—

ଦୃଷ୍ଟିଂ ନିଧାୟ ପୁରସ୍କାବୁଞ୍ଚିତମୁଖାଂ
କୃଷ୍ଣେତ ବର୍ଣ୍ଣମୁଗଳାଭ୍ୟସେନ ରସଜ୍ଞମ୍ ।
ଶୁଶ୍ରୁ ସୁଖେ ମୁରଲିନୀସୁନ ତପଃ କର୍ଣ୍ଣେ
ଚିତ୍ତଂ ସୁଖେ ତବ ନୟନାଦୁରଦ୍ୟ ରାଧା ॥

(ଉତ୍କଳଜାଲମଣି—ରୁପଗୋସ୍ଵାମୀ)

ଗୋପୀଏ ଶୁଣି ବେଶୁ ଗୀତ
ଅନଙ୍ଗ ବାଣରେ ମୁହଁତ ॥

(ଶ୍ରୀମଦାଗବତ — ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ)

ବିହ୍ୱଳ କଲ ବର୍ତ୍ତଣୀର ଫୁଲ
ବୁଝୁଥିଲ କେନ୍ଦ୍ର ଏଡ଼େ ପିଣ୍ଡନ ॥

(ବାସୁଦେବ ଚିନ୍ତାଂସୁ—ନୃସିଂହ ପଟ୍ଟନାୟକ)

ଶୋଣ ଅରୁଣ ଅଧରେ ବେଶୁ ଲଗାଇ
ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ବାଜିଲେ ନାନା ଭଙ୍ଗୀ ଲଗାଇ ।
ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରେ ସକଳ ଗୋପାଳବାଳା
ଶମ୍ଭୁ ସମ ଶୁଦ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧ ହେଲେ ଭରଣା ॥

(ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରୋପାସନ — ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା)

ଧୀର ଧୀର କରି ବେଶୁ ବାଉଁଶ
ସଦନାଶ୍ରମନ ମାନ ମୋହୁଛୁ ॥

(ଗୋପୀସୁତା—ଦଳାଇ ଦାସ)

ପ୍ରିୟ ଆଳ !

ଶୁଭୁଛୁ ମୁରଲୀ କାକଳି ।

ଶୁଣି ଏ ଜନକ କମ୍ପିଛୁ ମୋ ହୃଦ

ଆଉ ନ ପାରେ ସମ୍ଭାଳି ॥

(ବସନ୍ତରାସ - କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଦେବ)

ମୋହନ ଜା ମୁରଲିସା ବାଜେ

ତୁନ ଠେସ ଜୟାପେ ମୋରା ଲଗେ ॥

ତୁର କୋଇ ମୁରଲୀ ଜା ଧୁନ ପର ଗୀତ ସୁନାକେ ଗାସ୍ତେ

ଜାନେବାଲେ ସ୍ବାଦମେ ତେରା ନାଦ ନ ମୁହଁକୋ ଆସ୍ତେ

ଜବ ଚୈନସେ ଦୁନିଆ ସୋସ୍ତେ

ଏକ ବିରହ କା ମନ ମୋରା ଜାଗେ ॥

(ମେଳା ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର — ଶଙ୍ଖାଳ ବାଦସ୍ଥଳୀ)

ବିରହଣୀର ଅଙ୍ଗକୁଶଳା:—

ଅଥ ମଦନବଧୂରୁପପ୍ରକାଶ

ବ୍ୟସନକୁଶା ପରିପାଳସ୍ବାନବରୁବ ।

ଶଶିନ ଭବ ଦିବା ତନୟା ଲେଖା

କରଣ-ପରିଷଦ-ଧୂସର ପ୍ରଦୋଷମ୍ ॥

(କୁମାରସମ୍ଭବ—କାଳିଦାସ)

ଶରୀରଂ ଶାମଂ ସ୍ୟାଦସିତି ଦୟା ତାଳିଙ୍ଗନ ସୁଖେ
ଭବତ୍ ସାସ୍ତ୍ରଂ ଶ୍ରେୟଃ ଶରୀରପି ନ ଯା ଦୃଶ୍ୟତି ଇତି
ତସ୍ୟା ସାରଜାନ୍ତ୍ୟା ଦୃମସି ନ କଦାଚିତ୍ ବିରହତଂ
ପ୍ରସକ୍ତେ ନିବାଣେ ହୃଦୟ ! ପରିତାପଂ ବ୍ରଜସି କମ୍ ॥

(ମାଳବିକାଗ୍ନି ମିତ୍ର - କାଳିଦାସ)

ବିଚ୍ଛେଦେ ତେ ମୁରରେ । ପାଶୁ ପ୍ରକାଶା କୃଶାଙ୍ଗୀ
ମ୍ନାନଛାୟଂ ଦୁର୍ଜଳଂ ନ ଭ୍ରାଜତେ ବିଭ୍ରତି ସା
ରାଧାମୋଦୟଂ ଗର୍ଭେ ଲୀନା ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା
କିଷ୍କିଞ୍ଜିତ୍ ଦ୍ଵାଂ ସ୍ଵରନ୍ତୀ ଧତ୍ଵେ ଧ୍ରୁବଂ ଜୀବଯୋଗ୍ୟମ୍ ॥

(ଛନ୍ଦୋମଞ୍ଜରୀ—ଗଙ୍ଗାଦାସ)

କେରୀ ନାଗରା ନାଗରକୁ ଶ୍ଵଳି
ହସ୍ତରୁ ବଳୟ ପଡ଼ୁଛି ଗଳି
କଟି ମେଖିଲା ଶିଥିଲେ ନ ରହେ
ବିଚ୍ଛେଦ ଦହନ ଅଙ୍ଗ କି ଦହେ

ତଳେ ଶୋଇ ନ ଦିଅଇ
ଝଙ୍କାବାତ ଖେଳେ ଭିଡ଼ିଯିବ ନ କି
ସଖୀ ଏମନ୍ତ ଭାବଇ ॥

(ରସମୁକ୍ତାବଳୀ—ଗଦାଧର ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଦେବ)

ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଗ୍ନି ଶିଖା ସନ୍ତାପରେ

ଚନ୍ଦନ ତରୁ ସମାନ
ବିରହେ ବଧୂର କୃଶ କଳେବର

ହୋଇଥିଲ ମୁଁ ସୁମାଣ ॥

(କାଦମ୍ବରୀ—ବଳଭଦ୍ର ଦେବ)

ସ୍ଵେଥୁଁ ଆନବାଣୀ ଶୁଣ ସେ ତରୁଣୀ କୁମାର ଗଲେ ଯେଉଁ ଦିନୁ
ନୃପତିକୁମାରୀ ଅତି ପୁକୁମାରୀ ଝୁରି ଝୁରି ଶାଣ ତା ତନୁ
ସୁନ୍ଦରୀ, ଶୋକ ତା କହଣୀ ନ ଯାଇ

ନୟନୁଁ ମାର ବସନ୍ତର କରଣ କୁଚଗମ୍ଭୀରେ ବରପଇ ॥

(ଶଶିସେଣା—ପ୍ରତାପ ରାୟ)

ଫୋଟକା ହେଉଛି ଶ୍ରୀ ଅଙ୍ଗେ ପିନ୍ଧିଲେ
 କର୍ପୁର ଚନ୍ଦନ ବାରି
 ଫୁଙ୍କିଦେଲେ ଉଡ଼ି ଯିବା ପରି ପଡ଼ି
 ଅଛୁଟି ତନ୍ମୁ-ବନ୍ଧୁ ॥

(କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନଚମ୍ପୁ — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ)

ସିଞ୍ଚିଥିବ ଏବେ ପୁଷ୍କର ପୁଷ୍କର ପୁଷ୍କର ତାହାର ସଜନୀ
 ସଜନୀ ଧରିଥିବ ତୁଣ୍ଡେ ପୁଷ୍କର ପୁଷ୍କର ପୁଷ୍କର-ଗମନୀ
 କୋକିଳ, ଶଶୀଆନନା ହେଲା ଦୁଃଖୀ

ଶୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବ ଅନାଇ ପୁଷ୍କର, ପୁଷ୍କର ଲେଉଟୁଥିବ ସଖୀ । ୩୧ ।

ଅନୁସ୍ — ରେ କୋକିଳ ତାର ସହଚରୀ ତା ଉପରେ ପୁଷ୍କର (ପଦ୍ମ)
 ପୁଷ୍କର (ପଦ୍ମପାଖୁଡ଼ା) ଓ ପୁଷ୍କର (ଜଳ) ସିଞ୍ଚିଥିବେ । ସେ ପୁଷ୍କର (ଗଜ)
 ଗମନୀ ମୁଣ୍ଡରେ ପୁଷ୍କର (ଶିବ) ଓ ପୁଷ୍କର (ସୂର୍ଯ୍ୟ)କୁ ଘୋଷୁଥିବ । ସେ
 ଶଶୀ ଆନନା ଦୁଃଖିତା ହେଲ । ସେ ପୁଷ୍କର (ରାତି)କୁ ଚାହିଁ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ
 ପୁଷ୍କର (ସଂଯୋଗ ବା ମିଳନ) ଲେଉଟୁଥିବ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ତାର ସହଚରୀମାନେ ତାର ବିରହତାପ
 ନାଶାର୍ଥେ ତା ଦେହରେ ପଦ୍ମ, ପଦ୍ମ ପାଖୁଡ଼ା ଓ ଜଳ ପକାଇଥିବେ । ସେ
 ଗଜଗମନୀ ସଂଯୋଗ ଶିବକୁ (କାମ ତାପ ଉପଶମନ ଲାଗି) ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ
 (ବିରହ ରଜନୀ ବ୍ୟାପକ କରିବା ଲାଗି) ଜପୁଥିବ । ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ବର୍ତ୍ତମାନ
 ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁଥିବ । ରାତିକୁ ଦେଖି ବ୍ୟଥିତା ହୋଇ ସେ ମୋର
 ମିଳନ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିବ ।

ବିରହବେଦନା ଉପଶମ ଲାଗି ପଦ୍ମ, ପଦ୍ମପାଖୁଡ଼ା ଓ ଜଳର
 ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ସହଚରୀମାନଙ୍କ ଉପରୁ:—

ଏବଂ ବିଧି ୧ ତ ତଥ୍ୟୋକଦେଶେ ସଖୀକଦମ୍ବପରିବୃତ୍ତାମ୍, ଅଶେଷ-
 ସରିତ୍ପାସାବାସମେବ ଭଗବତଂ ଗଙ୍ଗାଂ ହିମବତୋ ଗୁହାଚଳଗତାମ୍,
 କୁଳାଭ୍ରମିତ୍ରମିତେନ କର୍ପୁରରସସ୍ରୋତସା କୃତପରିବେଷାୟାଃ ମୁଣ୍ଡଲଦଣ୍ଡ-
 ମଣ୍ଡିକୋଦ୍ଧାତୁଲେ କୁସୁମଶୟନମଧ୍ୟଶୟାନାମ୍, ହାସଜଦକଳାଧରସନା-

ନୁହେଁ ମୁଁ ଶାଳମୟୈର୍ନିଗତେଶବସ୍ୟାତାମୀର୍ଷ୍ୟା ମନ୍ଥେନ, ତଦନ-
 ଧବଳେ ସ୍ତୁଷ୍ଟାମିବ ଲଲଟେ ଶଶନସ୍ଥିନେନ, ବାସ୍ତବାଶବାହୁନାବୁତାମିବ
 ଚକ୍ଷୁଷି ବରୁଣେନ, ବର୍ତ୍ତନାଶ୍ୱାସ ମରୁତଦସ୍ତାମିବ ମୁଖେ ମାତଶଶ୍ୱନା,
 ସନ୍ତାପପ୍ରତପ୍ତେଷ୍ଟାସିତାମିବାଞ୍ଛନଜ୍ଞେନ, କର୍ଦ୍ଦବଦାହପିତେ ଗୁହ୍ୟତା-
 ମେବ ହୃଦୟେ ହୃତଭ୍ୟୁକ୍ତା, ସ୍ୱେଦନ ପରିଷ୍ଠାମିବ ବସୁଷି ଜଳେନ,
 ଦୈବତୈରପି ଶଲ୍ୟାମାନଦୌରାଗ୍ୟାମିବ ସର୍ବଶଃ, ହୃଦୟେନ ସହ
 ପ୍ରିୟତମସମୀପୋପଗତୈରକୈରୁପକନତଦୌଷଲ୍ୟାମ୍, ଆଶ୍ୟାନଚନ୍ଦନ-
 ପାଣ୍ଡୁରଂ ଚ ରୋମାଞ୍ଚମବରତହାରପର୍ଶଲଗ୍ନଂ ମୁକ୍ତାଫଳ କରଣ
 ପୁଞ୍ଜମୁଦ୍ ବହନ୍ତୀଂ ସ୍ୱେଦସୀକରଣୀଂ ଚ କପୋଳପାଳୀମ୍, ପକ୍ଷପବନେନ
 ବ୍ୟଜୟଦ୍ଭିରନୁକମ୍ପ୍ୟମାନାମିବାବତଂ ସମଧୁକରୈଃ, ଅବତଂ ସମଧୁକରବ-
 ଦହନଦଗ୍ଧମିବ ଶ୍ରୋତ୍ରମପାଞ୍ଚନର୍ଗତେନାଶ୍ୱସ୍ତ୍ରୋତସାସିଞ୍ଚନ୍ତୀମ, ଅତି-
 ପ୍ରତ୍ୟୁଷ୍ୟ ଶ୍ୱଶ୍ରୁଣୋ ନିବୀହସ୍ତଶାଳିକାମିବକର୍ପୂରକେତୋକଳିକାଂ କର୍ଣ୍ଣେ
 କଳୟନ୍ତୀମ୍, ଆୟୁତଶ୍ୱାସ ବ୍ୟଧିତରଳିତେନ ଚ ସନ୍ତାପଭସ୍ମପଳାୟ-
 ମାନେନ ଦେହପ୍ରସବିତାନେନେବାଂଶୁନେନବିମୁଖମାନକୁଚକଳଶାମ୍,
 ଆପତତ୍ ପ୍ରତଳରୁମର ପ୍ରତିବିମ୍ବଂ ଚ କୁଚକଳଶୟନାଂ ପ୍ରିୟାନ୍ତକଗମନୌ-
 ଶ୍ରବ୍ୟକୃତପକ୍ଷମିବ କରତଳେନ ନରୁହନ୍ତୀମ୍, ମୁହୂର୍ତ୍ତହୃଦ୍ଭାଜଳତସ୍ତା
 ରୁପାରଶିଳାଶାଳଭଞ୍ଜିକାମାଲ୍ଲଙ୍ଗନ୍ତୀମ୍, ମୁହୂଃ କପୋଳଫଳଜେନ କର୍ପୂର-
 ପୁଷ୍ପିକାମାଶ୍ଳିଷ୍ୟନ୍ତୀମ୍, ମୁହୂର୍ତ୍ତରଶାରବିନ୍ଦୋନ ଚନନପଞ୍ଚପ୍ରତିଜାତନାମାମ୍ବ-
 ଶନ୍ତୀମ୍, ପ୍ରନୟଂ ହୀନ୍ତେନାମୁମୁଖେନାପି କୁରୁହଲିନେବ ପରିବୃତ୍ତ୍ୟ
 ବିଲେକ୍ୟମାନାମ୍, କର୍ଣ୍ଣପୁରପଞ୍ଚବେନାପି ସ୍ୱପ୍ରତିବିମ୍ବଶାୟିକା ସୋକଶ୍ରେ-
 ନେବ ରମ୍ୟମାନକପୋଳଫଳକାମ୍, ହାରୈରପିମୁକ୍ତାମୁଦ୍ଭିର୍ମଦନପରିବ-
 ଶୈବିବ ପ୍ରସାରିତକରୈରୁଲ୍ଲଙ୍ଗ୍ୟମାନାମ୍, ମଣିଦର୍ପଣମୁରସିନିହତଂ
 ବିନୋଦିତବ୍ୟମେତଦିତି ଜାତିପୂର୍ଣ୍ଣମୟଂ ଶପଥଂ ଶଶିନମିବ କାରୟନ୍ତୀମ୍,
 କଶିଣୀମିବ ସମ୍ପୃକ୍ଷାଗତପ୍ରମଦବନଗନ୍ଧବାରଣ ପ୍ରସାରିତକରମ୍, ପ୍ରସ୍ଥି-
 ତାମିବାନଶ୍ଚକ୍ଷୁଦକ୍ଷିଣବାତମୁରାଗମନାମ୍, ମଦନାଭିସେକବେଦକାମିବ
 କମଳ ବୃତନନ୍ଦନଧବଳପଦ୍ମୋଧରକଳଶାବସ୍ତୁବ୍ୟପାର୍ଶ୍ୱାମ୍, ଆକାଶକମଳ-
 ନାମିବ ସ୍ୱଚ୍ଛାମୁରତଳଦୃଶ୍ୟମାନମୁଖାଳକୋମଳୋରୁମୁଳାମ୍, କୁସୁମରୂପ

ଲେଖାମିତ୍ର ମଦନାବେଷିତରାଣକୋଟିକାନ୍ତରାମ୍, ମଧୁମାସଦେବତାମିତ୍ର
ଶିଶିରହାରୀମ୍ ମଧୁକୃଷ୍ଣମିତ୍ର କୁସୁମମାର୍ଗଶାକୁଳାମ୍, ଚନ୍ଦନବିଲେପନା-
ମନଜରାଗିଣୀମ୍ ତ ବାଳାଂ, ମନ୍ଥନନିନୀଂ ତ ମୃଣାଳନାମରାଧିତରୁଷା-
ସୁଶୀଂ ତ କାଦମ୍ବିଣୀଂ ବ୍ୟଲେକୟତୁ ॥

(କାଦମ୍ବିଣୀ, ପୁଷ୍ପରାଗ—ବାଣ ଭଞ୍ଜ)

ଅଧିକ କାପି-ମୁଖେ ସଲିଳଂ ସଖୀ
ସ୍ୟଧିକ କାପି ସବେନଦଳେସ୍ତନୌ
ବ୍ୟଧିକ କାପି ହୃଦ ବ୍ୟଜନାନିଳଂ
ନ୍ୟଧିକ କାପି ହୃମଂ ସୁତନୋସ୍ତନୌ ॥

(ନୈଷଧଚରଣ - ଶ୍ରୀହର୍ଷ)

ରତିପତି-ପ୍ରହୃତାନିଳହେତତାଂ
ପ୍ରତାପତି ସୁଦତ୍ତ ମଳୟାନିଳେ
ତଦୁତ୍ତପତିପତ୍ୟାତ୍ ମୃଣାଳକାୟ-
ମିତ୍ରଂ ଭୁଜଗାସ୍ତ୍ରମିବାଦତା ॥

(ନୈଷଧଚରଣ - ଶ୍ରୀହର୍ଷ)

ସୁନନ୍ୟସ୍ରୋତୀରଂ ଶିଖିଳତମୃଣାଳୈକ ବଳୟଂ
ପ୍ରିୟାୟାଃ ସବାଧଂ କମପି କମନାୟଂ ବୟରଦମ୍ ।
ସମପ୍ରାପଃ କାମଂ ମନସିଜନଦାୟସ୍ତସରସୋ —
ନ ରୁ ଶ୍ରୀଷ୍ଟସ୍ୟେବ ସୁଭଗମସ୍ତସ୍ୟଂ ସୁବଦସ୍ତ ॥

(ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶାକୁନ୍ତଳ—କାଳିଦାସ)

ଅବିରଳନିପତିତମଦନଶରାଦିବ ଭବଦବନାୟ ବିଶାଳମ୍
ହୃଦୟସମର୍ମଣି ବର୍ମକରେତ ସଜଳନଳମଦଳକାଳମ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ - ଜୟଦେବ)

ପଞ୍ଚମାରେ ଉପରୁ କରବାକୁ ଘେନ
ସରସୀମାନେ ହୋଇଲେ ପଞ୍ଚମା-ବିହ୍ୱାନ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ନୀରଜଦଳଶୟନ କରି ନିରନ୍ତର
ଜଗିଥାଉ ନିଦାଘରେ ସଜନୀନକର ॥

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି—ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ)

ଯମୁନାତୀରେ ରତପତି ଶ୍ରୀରେ ଅତି ଅବଶ ହୋଇଲେ ସେ
ଯତନେ ଉରଜ-ଶୋଭାଏ ନୀରଜ ଶେଷ ଶୋଭାଇ ଶୋଇଲେ ସେ

ଯୁବକ—ଯଦୁନାଥେ ପ୍ରୀତି ରତ ସେ

ଯୁଗ ସମ ହୋଇ ଲବକ ସେ ନବ ପରିବେଷିତ ବସ୍ତ୍ର ସେ ॥
(ପ୍ରିୟ ଭୁବନ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଏତେ ବୋଲି ମୋହ ଗଲ ଧରଣୀ ତଳେ

ଜଳ ସିନ୍ଧୁ ସଖୀ ତାର ଧଇନ କୋଳେ ।

(ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନାଦ — ଶିଶୁଶଙ୍କର ଦାସ)

ମୁଖେ ନୀର ସିନ୍ଧୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ବସ୍ତ୍ର ଚିତ୍ରଲେଖା ମୁଖ ବିରସ

ବାବୁ ଦଇବ କେବଣ ବିପଦେ ବରଷା କଲୁ ମଧୁମାସ

ସଂସାର, ମୋହମେସ ତୋଳେ ବୁଦ୍ଧିନ

ଲେଚନ-ନୀର କୃତରେ ବରଷନ୍ତେ କୋକିଳ ବଚନ ବାଧୁଲ ॥

(ଉପ-ଭିଳାପ — ଶିଶୁଶଙ୍କର ଦାସ)

ରମଣୀ କେ ପୁଣି ଗୋଲି ସନସାର ଦେଉଅଛି ତାର ହୃଦରେ

ରାଜାବ ନୀଳ ମାଳ ମାଳ କରି କେ ଲମ୍ବାଇ ଦେଉଛି ଗଳାରେ

ରସିକା-ରତନ ଯତନ ପାଇଁକ

ରତେ କେ ଶତ ଶତଦଳତଳପ ନୟନେ ଥନାଇ ପାଣିକ ॥

(ବିଦଗ୍ଧବଚନାମଣି — ଅଭିମନ୍ୟୁ)

ଏତେ କହୁ କରି ବାଳୀ

ମୋହେଣ ପଡ଼ିଲ ତଳ

ଧାଇ ଧରି ସଖୀ ସେବନ କରିନ୍ତି ଆଲଟ ବୃନ୍ଦା ଦାଳ ॥

(ରାଧିକା ବିଳାପ — ଦେବ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦାସ)

ତଳିଲନି ସ୍ବପ୍ନା ସଜନୀ କୋଳେ

ବଳିଲନି ହୃଦ୍ଯା ମୁଖାଳ ନାଳେ

ବୋଲିଲନି ଉପର ତା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ

ତଳିଲନି ଶୁଣି ଆନ ପ୍ରସଙ୍ଗେ

ଖୋଲିଲନି ନହେ ଧରା

ଗୁଲିଲନି କରେ

ବ୍ୟଜନ ନିରତେ

ଗଳିଲନ ଅଶ୍ରୁଧାରା ॥

(ଯୁଗଳରସାମୃତଲହରୀ — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସଦାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମା)
ବଂଶୀଧାର ! ସରସିବର୍ଣ୍ଣିତ, ଜୀବନେ କିଶୋରୀ ହେ —

ବିରହରେ ସଖୀ ହୋଇଛୁ କାତର

ସବୁ ସରିକଣି ସରୋଜ ପତର

ଦୋଷିଲି ସଖିର କଣ୍ଠରେ ମାତର

ଜୀବନକୁ ଅଛି ଧରି ହେ ॥

(ସଙ୍ଗୀତକଳାଳତା — କବିସୂର୍ଯ୍ୟବଳଦେବ ରଥ)

ଶୀତଳ ନଳିନୀ ଦଳ ଶୟନେ

ଲେଟିଲ ବାଳା ତାପ-ପ୍ରଣମନେ

ଖର ମିହିର-କରେ ସନ୍ତାପିତ

କୁଲ୍ୟା-ସଲିଲେ ଶଫରୀ ସେମନ୍ତ

ତେମନ୍ତ ହୋଇଲ

ଲବେ ହେଲେ ଶାନ୍ତି ଲଭ ନ କଲା

(ସହୃଦୟାନନ୍ଦ — ବ.ନ.ମୂର ଆର୍ତ୍ତୁର୍ଣ୍ଣ)

ବିରହ ତାପନାଶାର୍ଥେ ଶିବ ନାମୋତ୍ତାରଣ:—

କେ ଶିବଙ୍କୁ ତାକେ ହୋଇ ଆରୁର

କୋଳାହଳ ନାଦେ ପୁଣିଛୁ ପୁର

କେ ବୋଲେ ମନ୍ଦ୍ର ମନ୍ଦ୍ର କରି ବିଷ୍ଣୁ

କେ ବୋଲେ ବେରେ ଜଳ ସିଂହ ସିଂହ

କେ ହୋଇ ବିକଳ

କହୁ ସଖି ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦନ ଗୋଳ ॥

(ରସକଲ୍ଲୋଳ — ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ)

ସନ୍ଦିଦର୍ଶନରେ ବିରହଶୀର ମିଳନପିପାସା:—

ଅଙ୍ଗୋପାଞ୍ଚରଣ° କରୋତି ବହୁଶ° ପଞ୍ଚେଽପି ସଞ୍ଚାରଣି

ପ୍ରାପ୍ତ° ଦ୍ଵା° ପଶ୍ୟନ୍ତେ ବିଚିତ୍ରତେ ଶୟ୍ୟା° ଚର° ଧାୟତ ।

ଭଞ୍ଜ୍ୟାକଲ୍ପବିକଲ୍ପତଲ୍ପରଚନାସଙ୍କଳ୍ପଲୀଳାଶତ—

ବ୍ୟାସକ୍ରାପି ବିନା ଦୃଷ୍ଟା ବରତନୁର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟା° ନିଶା° ନେତ୍ର୍ୟତ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ଶଶାଙ୍କ ସଂସାର ସଂସାର ସଂସାର ବିଶିଷ୍ଟ କରିବ ହୃଦରେ
ସୁମନା ସୁମନା ସୁମନା-ମଣ୍ଡନା ଦିନେ ଯଶ ହେବ ଉତ୍ତରେ

କୋକିଳ, ସବୁ ନ ଥିବ ଦିବାସିତ

ଶୋକ କରୁଥିବ ଅନାଇ ସୁମନା ସୁମନା ସୁମନା ସୁଚିନ୍ତା । ୩୨

ଅନ୍ୟ - ରେ କୋକିଳ, ଶଶାଙ୍କ (ଚନ୍ଦ୍ର) ସଂସାର (ମିଳନ)
ସଂସାର (ଆସାର) ବିଶିଷ୍ଟତା ତାର ହୃଦକୁ ସଂସାର (ବିନାଶ) କରିବ ।
ସେ ସୁମନା (ସୁଷ୍ମ) ମଣ୍ଡନା ସୁମନା (ଆନନ୍ଦମନା) ସୁମନା (ପଣ୍ଡିତା) ଦିନେ
ମୋ ଉତ୍ତରେ ଯଶ ହେବ । ତାର ଦିନ ରାତି ସବୁ ନ ଥିବ । ସେ ସୁଚିନ୍ତା
(ଚିନ୍ତା) ସୁମନା (ପ୍ରିୟା) ସୁମନା (ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତା) ସୁମନା (ମାଳତୀ ଫୁଲ)କୁ
ଅନାଇ ଶୋକ କରୁଥିବ ।

ଅର୍ଥ - ରେ କୋକିଳ, ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମିଳନ (ସଫଳତା ଚନ୍ଦ୍ରର
ପ୍ରଣୟ) ଦେଖିଲମାତ୍ରେ ତାର ହୃଦୟରେ ଆସାର ପାଇବ ଓ ସେ ଦୁଃଖ
ତାକୁ ଶରଣୁଲ ବିନାଶ କରିବ । ସେ ସୁଷ୍ମମଣ୍ଡନା ହର୍ଷମନା ଓ ସୁପଣ୍ଡିତା
ସତେ କଣ ମୋ ଉତ୍ତରେ ଯଶ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ଉତ୍ତମଣ୍ଡନା ହୋଇ
ମୋତେ ଯଶସୀ କରାଇବ ? ମୋତେ ଚିନ୍ତାକରି ତାର ଦିନରାତି ସବୁ
ନ ଥିବ । ସେ ମିଳନ ଆଶାରେ ତାର କୁଟ ଓ ଗଣ୍ଡଦେଶକୁ ଚିହ୍ନ କରିଥିବ ।
ମୋ ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତା ପ୍ରିୟତମା ରାଧା ମାଳତୀଫୁଲକୁ ଦେଖି ବିପଦର ରାତି ମନେ
ପକାଇ ଦୁଃଖ କରୁଥିବ ।

ବିରହଶୀର ଅଜସର ଲଗି ବିରହର ବ୍ୟାକୁଳତା:—

ପିବ ସହସ୍ର ଜନ୍ମେ କି ପାଶୋର

ଅମୃତରୁ ପ୍ରିୟା ବାଣୀ ମଧୁର ।

ଆଉ ଭେଟିବି ନୋହୁଁ ପରତେ

ଭେଟ ହେବା ଉପାୟ ଅଛି ଏତେ ।

ସୁଖି ବିରହ-ଅନଳେ ଦହନ

ହୋନ୍ତା ଏ ମୋହର ତନୁ ବହନ ।

ଭୟ ଉଡ଼ାଇ କୃପାରେ ପବନ

ନେଇ ପକାନ୍ତା କାନ୍ତା ସନ୍ନିଧାନ ।

କିସ ବୋଲି ବାଳା କରନ୍ତା ଦୃଷ୍ଟି
 ତହିଁ ପରେ ହୁଅନ୍ତା ସୁଧା ବୃଷ୍ଟି ।
 ହୋଇ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ମୁଁ ଶୁଣି ମୁଖ
 କର ଯୋଡ଼ି ଜଣାନ୍ତି ସବୁ ଦୁଃଖ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ବିରହୁଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରତା:—

କୃଷ୍ଣ ବିହନେ ସେହୁ ମତି ଗୋପୀ
 ଚନ୍ଦ୍ରା ରହାଳରେ ହୋଇଲେ ତାପୀ ॥

(ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ - ଭକ୍ତଚରଣ)

ବିରହୁଣୀ ପକ୍ଷରେ ଦବସର ସୁରୁତା:—

ତା° ଜାମାଆ ପରମିତକଥା° ଜାହତ° ମେ ଦ୍ଵିଷାସୁ°
 ଦୁଷ୍ଟଭୂତେ ମୟେ ସହଚରେ ଚନ୍ଦ୍ରବାମାମିବେକାମ୍ ।
 ଗାଡ଼ୋକଣ୍ଠା° ସୁରୁଷ୍ଟଦବସେଷ୍ଟସୁ ଗଛଭସୁ ବାଳା
 ଜାତ° ମନ୍ୟେ ଶିଶିର-ମଥତା° ପଦ୍ମ ନା ବାନ୍ୟରୂପମ୍ ॥

(ମେଘଦୂତ—କାଳିଦାସ)

ବାସରେ ନିନ୍ଦେ ସଜସବେନ ସେ
 ବାସରେ ତା ପାଶେ ଭ୍ରମ ଉତ୍ସୁକେ ।
 ବାସରେ ସୁଗ କରଇ ବିଚାର
 ବାସରେ ସୁଗ ନୋହୁ ପଞ୍ଚଶର

ବିନାଶିଲେ ସୁଖ

ବିନାଶରେ ତ ଗଲ ଜୀବନ ॥

(ବୈଦେହୀଶବିଳାସ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ମାଳତୀ ଫୁଲ ଦର୍ଶନରେ ବିପଦତ ରତିର ସୁଚନା:—

ତନେ ସେ ବୁଝି ସୁମନାମ ଲାକୁ
 ଶ୍ରୀକରେ ଦେଇ ବୋଇଲି ବାଳାକୁ
 ତୋର ମୋର ଆଜଠାରୁ ମାଳତୀ
 ହୋଇ ନ କଲ ସେ ବଦନ ପୋତି

କେଶୁଁ ବୁଝୁକ

ଦେଖାଇ ବୋଇଲି ଏ ନାମେ ତାଙ୍କ ॥

(ଲବଣ୍ୟବତୀ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିପଣ୍ଡିତ ରଚିତ ବର୍ଣ୍ଣନା:—

ଉରସି ମୁଗରେରୁ ପହୁଡ଼ିବାରେ ଘନ ଇବ ତରଳବଳାକେ
ତଡ଼ିଦବ ଧୀତେ ! ଶବିପଣ୍ଡାତେ ଶକସି ସୁକୁଚବିପାକେ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ — ଜୟଦେବ)

ଉରସି ନିପତିତାନାଂ ପ୍ରପୁଧମିନ୍ଦ୍ରକାନାଂ
ମୁକୁଳିତନୟନାନାଂ କଷ୍ଟଦୁର୍ଲ୍ଲୀଳିତାନାମ୍ ।
ଉପଶି ସୁରତଶେଦସି ନୁଗଶ୍ଯସ୍ତଲାନାଂ
ମଧୁରମଧୁ ବଧୂନାଂ ଭାଗ୍ୟବନ୍ତଃ ପିବନ୍ତୁ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାରଶତକ — ଉତ୍କଳବିର)

ଗୁଟୁବାଣୀ ସମୁଦ୍ଧରେ ନ ମୋଡ଼ି ରମା ସ୍ନେହରେ
ବିପଣ୍ଡିତ ମନୋହରେ ଯେ ନ ବିହରେ
କଳ୍ପାୟୁ ହୋଇ ଗୁହରେ ଥିଲେ ସେ ଅଛୁ କୁହରେ
ସେବା କରିନାହିଁ ହରେ ତାହା ଦେହରେ
ଏ ରସେ ସେ ନିଶିତ ହରେ
ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ତାର ଜାଇବାର ପ୍ରହରେ ॥

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ତପସମୟ ଜଡ଼କର କରର ରଣରଣ ରଣ ରତନ
ନୟନ ତପ ସଫଳ କରଣର ମଦନମଦ ବରଧନ
ଜଳଦ, ଉଲଟି ରସ ସରଜନ
ଅକଥନ ରସ ଜନନ ଏସନ ଚରଣ କଟକ ମଉନ ॥

(ଅବନାରସତରଙ୍ଗ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

କମଳାନମାରେ ସଦା ବିପଣ୍ଡିତ ହେବାରେ ମୁହିଁ କାମ୍ୟକ
କରିବ ଶରଣ କି ସେବା ଗୁମ୍ଫାରେ ବୋଲି ସଖି ଭାଙ୍ଗିତକ ॥
(କଳାକଉତୁକ — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଝୁମି ଝୁମି କାମମଦ ଶୋଲେ
ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ନାସା ଭୂଷା ଲେଲେ
ଝଲ ଝଲ ଝଟକଲ ବେଲେ
ଝଙ୍କି ନେଲ ସୁଖ-ସୁଖ-ମାର୍ଗକୁ ସୁସାରେ ॥

(ସଙ୍ଗୀତ କଲ୍ୟାଣ — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ)

ବିପଦରତ ରତି କାଳେ ବନ୍ଧୁଲେ
 କେଶପାଶ ଫିଟି ଲେଟୁଥିବ ଭେଲେ ।
 ମୁକୁଳିତ ନେତ୍ର ଲଜ୍ଜାସୁଖ ବଶେ
 ଦରବିକଶିତ ହାସ ଗଣ୍ଡଦେଶେ ।
 ସ୍ନେହବନ୍ଧୁ ଥିବ ସେହି ନବବାଳୀ-
 ଶୋଣାଧର ମଧୁ ପିଏ ଭାଗ୍ୟଶାଳୀ ॥

(ଭର୍ତ୍ତୃହର ସୁରସିତ - ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ)
 ଶିଶିକଳାପ କୁନ୍ତଳା କେଉଁ ବାମ କେଳିକଳା-

କୁଶଳା ପୁରୁଷାୟତ କରି ରସିକ
 ଶଙ୍କର କରି ତମୁରୁ ଶୁଭକଟି ଶୁଭିବାରୁ
 ଶୁଭୁ ଶୁଭୁ କାନ୍ତ ଚିତ୍ତ ତରଳିଗଲ,
 ଶ୍ୟାମଦଳେ ଚଞ୍ଚଳା ପରି
 ଶ୍ୟାମ ଉପରକୁ ଶୋଭା ପାଇବ ଗୋରା ॥

(ଶ୍ୟାମରାସୋତ୍ସବ - ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା)

ମୁନିମନ ମୋହନ ମହେଶଭୂତି ସେନ
 ବିପଦରତ ରତ ହୋଇ
 ମନୁଥରେ ଲଢ଼ାଇ କରି ତାର ବଢ଼ାଇ
 ଛଡ଼ାଇ ଦିଏ ଘରଡ଼ାଇ
 ରେ ବଳାହକ !
 ମାନସ ଭଲ ସେ ମହାଇ
 ମୁଁ କିଛି ଶୀଘ୍ର ବଜାଇ
 ମୋତି ବସଣି ସଙ୍ଗେ ନରୁଇ କେତେ ରଙ୍ଗେ
 ମୋ ନେତ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥକ କରଇ ॥

(ବଳାହକ ଚଉତିଶା - ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହଦେବ)

ହେବନି ତା ମୁଖ ବନଜ ବନଜ ବନଜ ବାଛଳା ପରାଏ
 ହଂସଗତି କରିବାକୁ ଶିବ ଶିବ ଶିବ ଗୁଣୁଥିବ ହୃଦୟେ
 କୋକିଳ, ହେଲାବଞ୍ଚା ପାଶେ କହିବ
 ହେଲେ ନାଶୁଅଛି ଦର୍ପକ ଦର୍ପକ ଏଥୁରୁ କେ ମୋତେ ତାରିବ ॥୩॥

ଅନୁସ୍ତ - ରେ କୋକିଳ, ତା ବନଜ (ପଦ୍ମ) ମୁଖ ବନଜ
(ଅରଣ୍ୟଜାତ) ବନଜ (ଟିକ୍ତଫଳ) ପ୍ରାୟ ହେବଣି । ସେ ହଂସଗମନା
କାମଜ୍ଞୁଳାରୁ ମୁକ୍ତି ଲଭିବାକୁ ଶିବ (ମହାଦେବ) ଶିବ (ଚନ୍ଦନ) ଓ ଶିବ
(ଜଳ) ଗୁଣୁଥୁବ (ଲୋଡୁଥୁବ) । ମୋ ହେଲାବତୀ ପାଶରେ ଏତିକି କହୁବ
ଯେ ମୋତେ ଦର୍ପକ (ଦର୍ପକାଣ୍ଡ) ଦର୍ପକ (କନ୍ଦର୍ପ) ନାଶୁଅଛି ମୋତେ
ଏଥିରୁ କିଏ ବା ତାରିବ ।

ଅର୍ଥ - ରେ କୋକିଳ, ତାର ପଦ୍ମମୁଖ ଜଙ୍ଗଲ ଟିକ୍ତଫଳ ପରି କଳା
ପଡ଼ିଯିବଣି । ମୋ ହଂସଗମନା ରାଧା କାମତାପନାଶାର୍ଥେ ଶିବକୁ, ଚନ୍ଦନକୁ
ଓ ଜଳକୁ ଲେଉଥୁବ । ଦର୍ପକାଣ୍ଡ କନ୍ଦର୍ପ ମୋତେ ନାଶ କରୁଛି । ହେଲାବତୀ
ରାଧା ପାଶରେ ଏତିକି କହୁବ ଯେ, ତା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ବା କିଏ ମୋତେ ଏ
କାମ ଯନ୍ତ୍ରଣାରୁ ରକ୍ଷା କରିବ ।

ନାଶର ମୁଖ ପଦ୍ମ ସହ ଭୁଲନାୟକ:-

ସବପଦ୍ମପ୍ରସାଦାର ସମାନ୍ୱିତ ଭବ କୃତ୍ତି

• ତବାନନଂ ବିଭୀଷଣି ତାମରୁତୋପମା ବିଦୁଃ ॥

(ଦଶକୁମାରଚରିତ—ଦଣ୍ଡୀ)

ଦ୍ରାଘକର୍ତ୍ତ୍ତ୍ୱୀ ଓ ପୁଣ୍ୟଦାୟିନୀ ନାଶୁଛି ବିରହର କାମ୍ୟ:-

ନ ଧନଂ ନ ଚ ରାଜ୍ୟସମ୍ପଦଂ

ନହୁ ବିଦ୍ୟାମିଦମେକର୍ଥସ୍ତେ ।

ମୟେ ଧେହୁ ମନାଗପି ପ୍ରସ୍ତେ !

କରୁଣାଭଜିତଭଜିତଦୁଶାମ୍ ॥

(ରସଗଙ୍ଗାଧର - ପଣ୍ଡିତରାଜ ଜଗନ୍ନାଥ)

ବିଚକ୍ଷଣେ ! ପଦ୍ମ ନ ! ପଦ୍ମନରେ !

ପ୍ରମଥ-ମାତଙ୍ଗଗତେନ୍ଦୁରକ୍ତେ !

ନୃପାୟତେ ! ଜୀବସ୍ତୁ ମାଂ ମନୋଜ୍ଞେ !

ମନୋଜ-ବାଣ-ବ୍ରଣ-ଶିଳ୍ପଗାତ୍ରମ୍ ॥

(ଚୌରପଞ୍ଚାଶିକା—ଶଲ୍ୟହଣ)

ସୁଶୀଳା ଅବଳା ତନୁକୋମଳା

ନୃପଜା ପଦ୍ମ ନ ରସକୁଶଳା

ମଉଦ୍ବିରତଗାମିନି ! ଅଳସୀ

ଅନୁରାଗିଣୀରେ ! କୁଟିଳକେଶୀ !

କାମବାଣେ ଖିନ୍ନ

ମୋ ଜୀବ ରଖ ରମଣୀରତନ ॥

(କଚ୍ଛାବତୀ — ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ)

ଫେଡ଼ି ବସନ ସୁତନୁ ତନୁରେ କି ମୋ ତନୁ ସତେ ମିଶାଇବି

ପରିହାସେ ରସି ରସିକାବରକୁ ଥରେ ଥରେ କି ହସାଇବି

ଚନ୍ଦ୍ରମା—ତାକୁ କେବେ ନ ରୁଷାଇବି

ଦୁଃଖ ନିକର କରକାଦନ୍ତୀ ଦେନି ସୁଖସାଗରେ ଭସାଇବି ॥

(ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି — ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ପଟୁନଟ ଖଞ୍ଜିଲାଟ ଘଟଣନେତ୍ରା ମୁଁ ଘଟ

ରୁହି କି ଜୀବନ କହୁ କହୁ

ତୁ ପରିଣତ ଚନ୍ଦ୍ରମା ତକୋର କିରେ ମୁଁ ରାମା

ମୁଁ ଶୁଭକ ତୁ କି ବାରିବାହୁ

ଜୀବବନ୍ଧୁ !

ମୁଁ କି ବନ ତୁ ବସନ୍ତଶିଖ

ବିକଶିତ ଅରବିନ୍ଦ ତୁ କି ମୁଁ ଶ୍ରେଣୀ ମିଳନ୍ଦ

ମୁଁ ମୀନ କି ତୁ ଗଭୀର ବାରି ॥

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳା — କବିସୂର୍ଯ୍ୟ)

ଗୁହ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୋର ମୋ ନେତ୍ରର ମଣି

ଅମୃତ ଅଞ୍ଜନ ସରି

ସେ ଅଙ୍ଗ ପରଶେ ମଣଇ ଚନ୍ଦନ

ଦେହେ ବୋଲା ହେଲ ପର ।

ସେ ଭାଜ ମୋ କଣ୍ଠେ ମୁକୁତାର ହାର

ପ୍ରାୟ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୁଶୀତଳ

ପ୍ରିୟାର ସବୁହି ପ୍ରୀତିକର ଏକା

ବିରହ କରେ ବିକଳ ॥

(ଉଦ୍ବିଗ୍ନରାସ ଚରିତ — ମଧୁସୂଦନ ରାଉତ)

ଶରଦତନ୍ତ୍ରମୁଖୀ ମୁ ଶୀତ ହେବା ଦେଖି

ବାଦେ ଶିଆଳି ଯୋଗି ମାରେ ମାରଣା ଶର
ଶରଣ ରୁ ନବାନା ବନା କରେ ସୁମନା

ମନାଶିବ ମୋ ଶିବ ବସିବାକୁ ପାଶର ॥

(ସଙ୍ଗୀତ ଶିରୋମଣି—ନରଞ୍ଜନ କର)

କ୍ଷମାସିନ୍ଧୁ ଆଉ ବୃଷାଙ୍କ ବୃଷାଙ୍କ ବୃଷାଙ୍କ ବୃଷାଙ୍କ ଦହୁଛୁ
କ୍ଷିତିମଣ୍ଡନା ପାଶେ ଏତେ କହିବୁ କର ଧରି ତୋତେ କହୁଛୁ

କୋକିଳ, କ୍ଷମ ହେ ଅଗମ ବ୍ରଜକୁ

କ୍ଷେମେ ରକ୍ଷା କର ଉପଇନ୍ଦ୍ର, ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମଙ୍ଗରାଜକୁ । ୩୪ ।

ଅନୁସୂ—ରେ କୋକିଳ ମୋ କ୍ଷମାସିନ୍ଧୁ ଆଉ ଆଉ ବୃଷାଙ୍କ
(ଶିବ), ବୃଷାଙ୍କ (ମୟୂର) ବୃଷାଙ୍କ (ଜଳ) ଓ ବୃଷାଙ୍କ (କାମଦେବ ଅଙ୍ଗସ୍ଥିତା
ରତିନାୟିକା) ମୋତେ ଦହୁଛନ୍ତି । ତୋତେ କର ଧରି କହୁଛୁ ରୁ ଏକ
ମାତ୍ର ମୋ କ୍ଷିତିମଣ୍ଡନା ପାଶରେ କହିବୁ । ଅଗମ (ଦୁର୍ଗମ) ବ୍ରଜକୁ ରୁ
ଯାହା କରା ହେ ଉପଇନ୍ଦ୍ର (ବିଷ୍ଣୁ) ତୁମେ ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମଙ୍ଗରାଜକୁ
କ୍ଷେମେ (ମଙ୍ଗଳରେ) ରଖ ।

ଅର୍ଥ—ରେ କୋକିଳ, ମୋ କ୍ଷମାସାଗର ରାଧା ଆଉ ଆଉ ମୋତେ
ଶିବ (ଅର୍ଦ୍ଧନାଗଶିବ ମୁର୍ତ୍ତି-ଦର୍ଶନରେ କାମୋଦ୍ରେକ) ମୟୂର (ରାଧାର କେଶ
ମୟୂର ପୁଚ୍ଛ ସମ—ଦର୍ଶନରେ ରାଧାର ସୁନ୍ଦର), କାମଦେବ ଅଙ୍ଗ ସ୍ଥିତା ରତି
ନାୟିକା (ରତିଦେବୀ ଦର୍ଶନରେ ରାଧା ସହୃଦ ରତି କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା) ଓ
ଜଳ (ଏଠାରେ ଯମୁନା ଜଳ ଯନ୍ତ୍ରରେ ବହୁ ପ୍ରକାର ଓ ବହୁବାର
ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଛି) ମୋତେ ଦହନ କରୁଛନ୍ତି । ପବିତ୍ର ଓ
ଦମ୍ଭବୃକ୍ଷଲତା ପରିବେଷିତ ଦୁର୍ଗମ ବ୍ରଜକୁ ରୁ ଶୁଭଯାତ୍ରା କର । ହେ
ବିଷ୍ଣୁ ! ତୁମେ ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମଙ୍ଗରାଜକୁ ମଙ୍ଗଳରେ ରଖ ।

ଶିବ ଅର୍ଦ୍ଧନାଗଶିବ ମୁର୍ତ୍ତି ଓ ତାହା ଦର୍ଶନରେ ବିରାଗର ଚିନ୍ତା:—

ଭଗ୍ନ କଲେ ପାଇବ

ଭସିତେ ଦୁଃଖ ଦହୁବ

ଭଗ୍ନ ଡାକ ଅର୍ଦ୍ଧନା ହେଲ ଭଳି ବାଳା ଅଙ୍ଗେ ଜଡ଼ିରହୁବ ।

ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖେ ଚିତ୍ତ ଧରି ସବୁ ରୁମ୍ଭ ଲିହୁବି
ଭ୍ରଷଣ ଗାନ୍ଧୀ ବାଣେ ବିକି ପକା ଦୋଷ କରିବୁ ମୁଁ ସହୁବି ॥

(ଗୌପ୍ୟଚକ୍ର—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଅଶ୍ରୁ ନାଶ କରି ଶୁଭରେ ଦୀର୍ଘାୟୁ କରି ରଖିବା ଲାଗି ବଶିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର:—

ଅଗ୍ନେ ନକ୍ଷତ୍ର* ଅଜରମ୍
ଆ ପୂର୍ଣ୍ଣ* ସେହସ୍ତେ ଦିବ ।
ଦଧିଜ୍ ଜ୍ୟୋତିର୍ ଜନେଭ୍ୟଃ ॥
ଅଗ୍ନେ କେତୁର୍ ବିଶାମ୍ ଅସି
ପ୍ରେଷ୍ଠଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ଉପସ୍ଥପତ୍
ବୋଧା ଶ୍ରେତ୍ରେ ବସ୍ତୋ ଦଧିତ୍ ॥

(ରାବିବେଦ)

[ଅର୍ଥ—ହେ ତେଜସ୍ବିନ୍ ! ତୁମେ ଅଗଣିତବସ୍ତୁ ତାରକା ଓ
ଗଗନପ୍ରଦକ୍ଷିଣକାରୀ ତଥା ଜୀବଜଗତକୁ ଆଲୋକ ବିତରଣକାରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁ
ସୃଷ୍ଟି କରିଛ । ହେ ତେଜସ୍ବିନ୍ ! ତୁମେ ହିଁ ଜନତାର ଆଲୋକ । ତୁମେ
ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ, ସର୍ବପ୍ରେଷ୍ଠ ତଥା ସର୍ବଦା ଆମ ନିକଟରେ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ହେ ପ୍ରଭୋ ! ତୁମେ ସୁଦକାରୀକୁ ମନେ ରଖ ଓ ତାକୁ ନବଜୀବନ
ଦାନ କର]

That God, which ever lives and loves
One God, one law, one element,
And one far off divine event,
To which the whole creation moves.

(Lord Alfred Tennyson)

ସାକ୍ଷୀନନ୍ଦପୁରନ୍ଦରବିଦିବପଦ୍ମହୃଦୟମଦାଦି—

ଦାନମ୍ପ୍ରମୁକ୍ତେନ୍ଦ୍ରମାଳମଣିଭ୍ୟଃ ସଦର୍ଶିତେଭବରମ୍ ।

ସୁହୃଦ* ମକରନ୍ଦସୁନ୍ଦରଗଳନ୍ଦୁକାକିମାମେଦୁର୍

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦପଦାରବିନ୍ଦମଣ୍ଡୁକାୟ ବନ୍ଦାମହେ ॥

(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—ଜୟଦେବ)